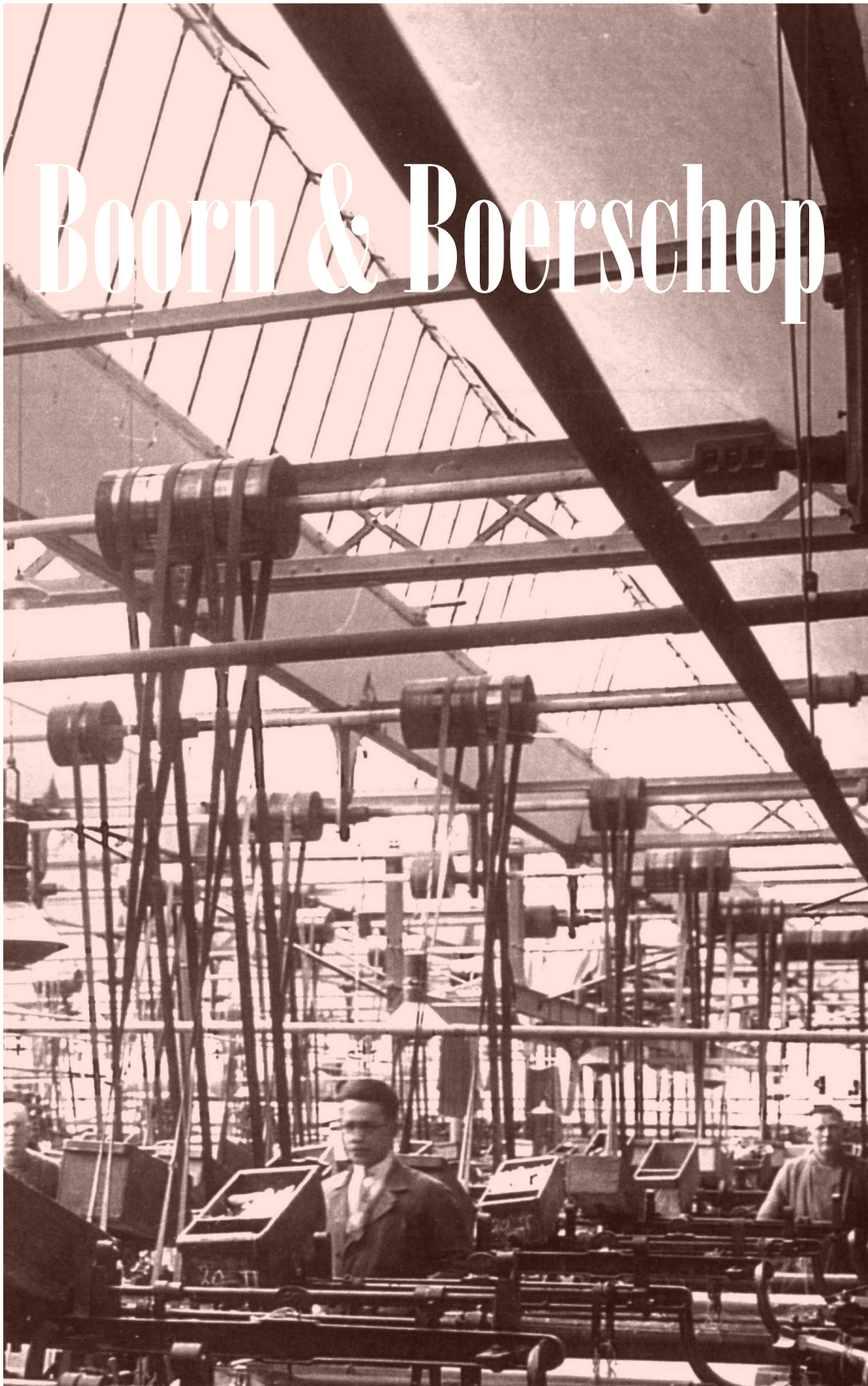
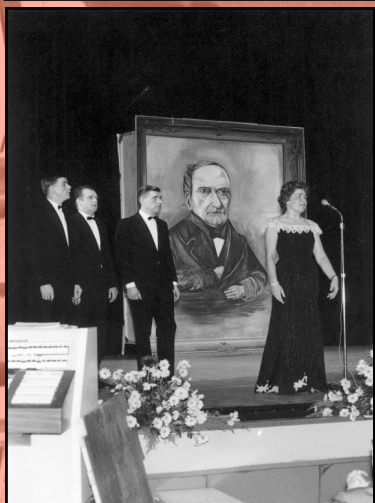

Boorn & Boerschop

Jaargang 31 / 2021

Een uitgave van de heemkondevereniging Borne
Verschijnt 3 keer per jaar

Nummer 2

**IN TWENTE,
ALTIJD DICHTBIJ**

BENNIE **WILMINK**
autobedrijven

Almelo
Twentelaan 21
0546 - 850001

Hengelo
Höltersweg 49
074 - 2663363

Enschede
Westerval 16
053- 4304630

Samenwerken aan resultaat.

Al meer dan 85 jaar zet Bouwonderneming Oude Wolbers toon op het gebied van **ontwikkelen, bouwen** en **beheren**. De juiste kennis, ervaring en een groot aanpassingsvermogen maken ons een zeer betrouwbare en flexibele partner. Onze strategie 'Samenwerken aan Resultaat' wordt door onze klanten al jaren beoordeeld met een gemiddelde dat boven de 8,5 ligt! En daar zijn we trots op!
www.oude-wolbers.nl

BOUW ONDERNEMING
OUDE WOLBERS
VASTGOEDPROJECTEN

Colofon**Bestuur van de Heemkundevereniging Borne**

Annemarie Haak (voorzitter), Bertie Velthuis (secretaris), Frank Mars (penningmeester), Leo Bult, Harrie Rouhof, Frans Edelijm (leden) en 1 vacature

Secretariaat

Welemanserf 5, 7622 HT BORNE
tel.: 074 266 70 79
e-mail: info@heemkundeborne.nl

Website

www.heemkundeborne.nl

Lidmaatschap

Persoonlijk lidmaatschap € 18,- per jaar
Gezinslidmaatschap € 24,- per jaar.

Bank

Rabobank Borne, rek.nr.:
NL43RABO0145637409

Redactie Boorn & Boerschop

Hans Nijhof en Jurrie Haak

Redactieadres

Van Deinsteestraat 33, 7621 XL Borne.
tel.: 074 266 43 92
e-mail: boornenboerschop@ziggo.nl

Ondersteuning en advies

Anja Tanke

Omslag ontwerp

Jurrie Haak

Inzenden kopij

Aan het redactieadres (per mail). De redactie kan bij publicatie in overleg met de auteur artikelen, inkorten, splitsen en redigeren.

Uiterste inzenddatum volgende nummer

15 oktober 2021

Foto's in dit blad

De redactie heeft haar uiterste best gedaan rechthebbenden te achterhalen. Mocht u van mening zijn dat u rechten kunt laten gelden op afgebeelde foto's, dan kunt u zich melden bij het bestuur van de vereniging.

Verspreiding

Via boekhandel Bruna, VVV, Museum Bussemakerhuis en de penningmeester van de vereniging, allen te Borne.

Losse nummers

€ 4,00 (porto € 2,00)

Abonnement

Inbegrepen bij het lidmaatschap van de heemkundevereniging.

Overname van de inhoud van dit blad, of delen daaruit, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

Grote foto op de voorpagina

Weverij bij de fa. Spanjaard

Van de redactie.

Wanneer de gelegenheid zich voordoet, brengen we een Boorn en Boerschop uit als themanummer, oftewel special. Omdat Borne wordt gezien als de bakermat van de textielindustrie, werd besloten een Borns Textiel Collectief op te richten met de bedoeling Borne te profileren als textielgemeente middels een project dat 'De Rode Draad' wordt genoemd. Dit project is tegelijkertijd een onderdeel van het Twents Textiel Festival, een initiatief van acht Twentse musea, waaronder ons eigen Bussemakerhuis.

De Heemkundevereniging Borne is een van de partners van 'De Rode Draad' en het zal u dan ook niet verbazen dat deze editie van Boorn en Boerschop geheel in het teken staat van de textiel.

Inhoud

Colofon	Redactie	1
Omschakelen naar een nobeler product	Bertie Velthuis	2
Woestelingen te Borne	Hans Nijhof	6
Gedwongen winkelnering in Borne	Martin Thiehatten	13
Mies Bouwman eist fl. 50.000 van Spanjaard	Bertie Velthuis	14
Spreekwoorden en uitdrukkingen die hun oorsprong vinden in de textiel	Leo Leurink	17
"Hennik oene dochter staakt ok"	Annemarie Haak	20
Spanjaard naar Engeland	Bertie Velthuis	22
Toen de fluit ging, bleven de arbeiders doorwerken	Harry Rouhof	30
Tentoonstelling Bussemakerhuis	Redactie	31
De meisjes van het confectieatelier	Hans Nijhof	32
Boekennieuws	Jan Deckwitz	39
De 'vergeten' textiel fabriek van Borne	Bertie Velthuis	40
"Wie herkent wie?"	Hans Nijhof	44
De afdeling personeelszaken van de textiel fabriek Spanjaard medio vorige eeuw	Leo Leurink	45

Het omschakelen naar een nobeler product

Bertie Velthuis

De naoorlogse jaren, tot 1951, waren voor de Twentse textielbedrijven erg succesvol. Er werd fors geïnvesteerd in machines en gebouwen. Er werden innovaties gedaan en de focus werd verlegd van kwantiteit naar kwaliteit. Ook de N.V. Stoom Spinnerijen en Weverijen v/h. S.J. Spanjaard ging het in deze jaren voor de wind. Nederland was in de oorlogsjaren letterlijk en figuurlijk “uitgekleed”. De kleding- en uitzetkast moest weer worden aangevuld. Maar niet op een zelfde, met meer minder kwalitatieve stoffen, maar ook en vooral met meer kwalitatief goede stoffen. Men voorzag een afname van de verkoop van bulkproducten op de Aziatische markt en het aldaar weer op de markt komen van Japan. De directie van Spanjaard sprak over “het omschakelen op een nobeler product”. Hiervoor waren niet alleen betere machines en gebouwen, maar ook “betere” werknemers nodig. Het eerste succes in deze kwaliteitsslag was de opening van een nieuwe cantine. Cantine, met een c, wel te verstaan, dat geeft nog meer cachet aan de zaak. Het oude schaftgebouw werd verlaten, de c van cantine bleef “altijd” gehandhaafd. Dit zal ik in dit artikel blijven doen. Tijdens de pauze ging men naar de cantine.

Ontwikkelingen na de tweede wereldoorlog

Voor de spinnerij hield een “nobeler” product een fijner garen in.. Dit betekende het kammen van het spinlint, waarvoor nieuwe machines werden aangeschaft. Daarvoor werd een geheel nieuwe fijnspinnerij ingericht. Ook de weverij moest worden aangepast. In december 1949 werd een begin gemaakt met de bouw van een nieuwe weverij en voorweverij. Hoewel het gebouw van de voorweverij pas in 1951 gereed kwam, had men in 1950 daar al ultramoderne scheer- en spoelmachines in gebruik. Uiteraard werden ook de ondersteunende afdelingen, zoals de “finishing”, de transportsystemen en de verwarmings- en airconditioningsinstallatie verbeterd. Ook het ketelhuis werd geheel vernieuwd. Er werd overgeschakeld van kolen naar olie.

In 1950 had Spanjaard 1.800 werknemers. Voor de oorlog waren dit er 1.150. De omschreven uitbreidingen gaven geen echt wezenlijke vergroting van de productie in kilogrammen. Deze was, ruw geschat, tot 20 % meer dan in de vooroorlogse jaren. Het was vooral een verhoging van kwaliteit. Spanjaard had eind 1950 voor 6,5 miljoen gulden geïnvesteerd in machines en gebouwen, terwijl voor de komende twee jaar nog eens 3,5 miljoen investeringen waren gepland. Van deze 10 miljoen gulden was 4 miljoen voor uitbreiding en 6 miljoen voor modernisering/ vernieuwing van het machinepark. Wanneer de tussen 1945 tot 1950 gedane investeringen worden omgezet in bedragen anno 2021 dan moeten we deze met een factor 8 vermenigvuldigen. Een bedrag van € 40 miljoen dus. Voor de aandeelhouders waren de naoorlogse jaren ook erg gunstig. In 1946 werd nog verlies geleden en geen dividend uitgekeerd. Het jaar 1947 verliep financieel zo positief dat 9 % dividend werd uitgekeerd, Ook in de jaren 1948 t/m 1950 was het dividend 9 %

Opleiden van personeel

Spanjaard had, zoals alle Twentse textielbedrijven hadden, onmiddellijk na de oorlog grote behoefte

aan vakmensen. De nieuwe machines waren meer gecompliceerd. Er was meer kennis nodig om ze te kunnen bedienen. Ongeschoolde werknemers waren steeds minder nodig. De textielindustrie had in Twente aan slechte naam als werkgever. De redenen hiervoor waren de grote stakingen in de jaren 1923 en 1932. Jonge mensen gingen liever naar de metaal. Spanjaard besloot reeds in juni 1946, om het “weglekken” van jongeren naar de metaal te voorkomen, een bedrijfsschool op te richten. Deze school werd erkend als ambachtsschool. Dit betekende, i.v.m. de leerplicht, dat de school ook voor jongeren vanaf 12 jaar toegankelijk was. De lesstof was niet alleen theoretisch, maar bestond ook uit praktisch onderwijs. Men hoopte jaarlijks 40 tot 50 jongens op te leiden tot wever of spinner, dit ter vervanging van het personeel dat het bedrijf verliet.¹⁾

Twentse Courant Tubantia en Enschedese Courant
29-10-1947

Werven van werknemers.

Spanjaard deed er alles aan om nieuwe werknemers aan te nemen, op te leiden maar ook om ze te behouden. Bij het krijgen van nieuw personeel keek men ook buiten de eigen regio. Met advertenties in

kranten in Friesland en Drenthe, regio's waar sprake was van grote werkloosheid, probeerde men grote gezinnen, met tenminste 8 kinderen, waarvan tenminste 4 onmiddellijk inzetbaar waren, naar Borne te halen. Daarbij werd tevens het wapen van het aanbod van "een nieuwe woning" ingezet. Ook werd geprobeerd "alleenstaande" jongeren uit genoemde regio's te werven.

De opening van de cantine

Wanneer je als bedrijf zoveel moeite doet om personeel te werven en op te leiden, is het te verwachten dat je ook probeert je mensen vast te houden. Naast het werken aan een goede sociale samenhang bin- nen het personeel waren goede arbeidsvoorwaarden

was ook zangeres Fany Bron aanwezig. Zij ontving aan het eind van de middag uit de handen van de voorzitter van de canteincommissie, de heer G. Kits, tevens de baas van de smederij, een bloemenhulde. De baas van de cantine was vele jaren de heer Willem Weber. Spanjaard schonk met de opening van de cantine figuurlijk gezien het eerste "nobe- le product" aan haar werknemers en de Bornse gemeen- schap, zo zal uit het vervolg wel blijken.

De cantine

De cantine bevond zich in de in de jaren 1949-1951 gebouwde zgn. voorweverij. Dit was het hoge ge- bouw met ronde sheddaken dat direct aan de Paral- lelweg stond. De cantine lag op de eerste verdie- ping. Het was de bedoeling dat de arbeiders middels een stalen buitentrap, die zich aan de "binnenzijde" van het grote Spanjaard- complex bevond, de cantine bereikten. Er waren arbeiders die de trap met de leuning, die bestond uit stalen buizen, gevaarlijk von- den. Zij gingen via de deuren gelegen aan de Parallelweg en vervolgens via de beton- nen trap of de lift naar de cantine. De canti- ne was behoorlijk groot en hoog. Exacte ma- ten heb ik niet gevonden, maar wanneer meer dan 1000 mensen hierin plaats kunnen nemen, dan moet ze toch zeker 900 m² (30 m x 30m) groot zijn geweest. Ook was de cantine erg hoog. Ze had dezelfde hoogte als de aangrenzende bedrijfsruimten. Ik schat deze hoogte op wel 5.00 m. In de can- tine was een podium en er stonden tafels en stoelen. Er was geen buffet. Wel werd er

Opvoering van de revue "Op volle stoom"

noodzakelijk. Een goede ruimte om te schaften en om buiten werktijden samen te zijn, is hierbij een vereiste. De oude schaftruimte, was gezien de toe- name van het aantal personeelsleden te klein gewor- den. Er moest een betere en grotere schaftruimte komen. In het nieuwe gebouw van de voorweverij waren hiervoor de mogelijkheden. De nieuwe canti- ne werd in de derde week van november 1951, hoe- wel het gebouw nog niet geheel gereed was, officieel in gebruik genomen. Omtrent dit gebeuren is niets bekend. Veel meer is bekend over het eerste evene- ment. In de prachtig met bloemen, die door de aan- nemers waren aangeboden, versierde ruimte waren op de middag van maandag 26 november 1951 meer dan 1000 enthousiaste arbeiders alsmede ver- tegenwoordigers van de directie aanwezig. De direc- teur van Spanjaard, de heer Ir. J. Bosma, sprak vóór het feitelijke optreden de orkestleden toe. Vervol- gens trad het dansorkest the Ramblers²⁾, onder lei- ding van Theo Uden Marsman, op. Het programma werd rechtstreeks op de radio uitgezonden. Dit was een primeur, voor het eerste keer vond er vanuit Borne een rechtstreekse radio-uitzending plaats. Het optreden in Borne was er een van een reeks zgn. cantine-optredens van the Ramblers. Op diverse plaatsen, werden deze optredens door de VARA georganiseerd en gelijktijdig uitgezonden. In Borne

"Op volle stoom"

koffie geschonken.

De cantine werd tijdens de bedrijfsuren van de fabriek vooral gebruikt door de medewerkers die in dagdienst werkten. Het waren vooral de mensen die van "buitenaf" (Zenderen, Hertme, Saasveld, Weerselo enz.) kwamen. Voor hen was het te ver om 's middags naar huis te gaan. Voor werknemers die in 3 ploegen werkten, veelal de wevers en spinners, was de afstand van hun werkplek tot de cantine vaak te groot. Ze hadden van thuis koffie, in een beugelfles, en brood meegenomen. Ze pauzeerden "tussen" de machines (cabineschaft). Wanneer het mooi weer was gingen velen, in de pauze vóór de gebouwen, gelegen op het zuiden en westen, op de stoep aan de Parallelweg en Stationsstraat in de zon zitten. Een prachtig gezicht, die mensen in hun donkergroene bedrijfskleding.

De cantine had ook een functie bij "officiële" gebeurtenissen. Bij jubilea, 25 of 40 jaar dienstverband, werd de jubilaris eerst op zijn werkplek gehuldigd en volgde er later 's middags of 's avonds een feestje in de cantine. Zo ook bij het toekennen van een koninklijke onderscheiding. 's Avonds werden er lezingen e.d. gegeven. Vooral bij grotere personeelsbijeenkomsten werd de cantine gebruikt.

De andere functies van de Cantine

De cantine werd niet alleen bij pauzes in de werkzaamheden en bij officiële gebeurtenissen gebruikt. Spanjaard had na de oorlog een eigen tafeltennis- en volleybalvereniging, De trainingen en wedstrijden van deze verenigingen vonden in de cantine plaats. Volleybal werd bij goed weer buiten op het open terrein achter het portiersgebouwtje aan de Parallelweg gespeeld. Ook werd er in de cantine gebadmintond, waarmee wordt bevestigd hoe hoog deze wel niet was. Spanjaard had ook een kruisjaskaartvereniging. Deze speelde tijdens de wintermaanden in de cantine wedstrijden tegen kaartverenigingen van andere grotere bedrijven, zoals Jonge Poerink (Borne) en Dikkers en Stork (beiden Hengelo). In de cantine was ook een bibliotheek ondergebracht. Van deze bibliotheek mochten de medewerkers en leden van hun gezin gebruikmaken. Maar aan die regel hield men niet zo streng de hand. Gé Nijkamp vertelde mij dat hij er ook boeken leende. Dat mocht; zijn vader, handelaar in klompen, was leverancier van Spanjaard. Daarom had hij speciale toestemming van Spanjaard gekregen. Gé vertelde dat het eerste boek dat hij bij de bibliotheek haalde getiteld was "Schimmels voor de koets". Een schets uit het Friese dorpsleven door Nienke van Hichtum

De cantine werd in de latere jaren ook aan "derden" verhuurd. Er werden wedstrijden gehouden. Zo waren er in 1967 de regionale judokampioenschappen. In 1956 werd er in de volgepakte cantine -er waren 800 toeschouwers, waardoor het werkvlak (de ruimte waarin de oefeningen plaatsvonden) voor zo'n belangrijke wedstrijd feitelijk te klein was- het Nederlands kampioenschap turnen voor heren senioren en junioren gehouden, gehouden. De bekende turner Klaas Boot werd toen voor de 7de keer kampioen.

De cantine was voor het sociale leven binnen Borne

heel belangrijk. Iedere zaterdagavond was er voor de Bornse jeugd de zgn. instuif in het gebouw voor Christelijke Belangen, het huidige Kulturhus. Dan traden plaatselijke en regionale bandjes op. Wanneer werd verwacht dat de belangstelling voor zo'n avond te groot werd, werd de avond naar de cantine verplaatst.

Niet alleen voor de jeugd had de cantine een functie. Ook volwassenen konden hier van optredens genieten. Er kwamen bekende koren, orkesten en revuegezelschappen naar de cantine. Het was namelijk de enige echt grote zaal in Borne. Bekend is het optreden van Ria Valk. Henk ten Thije, oud redacteur van dit blad, heeft hier samen met haar, onder begeleiding van "zijn" band gezongen. De Volkskrant schreef op dinsdag 8 juni 1953: "In de schaduw van Hengelo, ligt een dorp dat tot nog toe geen andere faam uitdraagt, dan die van lakens en luiers met een sprookjesnaam. Sinds dit weekeinde zullen enkele honderden muzikminnende harten aan Borne tevens de herinnering verbinden aan een zangconcours, dat hun vereniging -waar anders dan in de cantine van dezelfde laken en luiersfabriek- een goede prijs mee naar huis gaf." Wat was er gebeurd? Door drie Bornse zangverenigingen, de gemengde zangvereniging St. Caecilia, de arbeiderszangvereniging "Stem des Volks" en het Katholieke kleinkoor "Staar" hadden op zaterdag 6 juni een concours, waaraan verder nog 12 koren uit Drenthe, Overijssel en Gelderland deelnamen, georganiseerd. Nog grotere indruk maakte het concert van de Koninklijke Zangvereniging Maastreechter Staar, onder leiding van Martin Koekelkoren. De Volkskrant schreef hierover: "Welnu een concert, technisch zo perfect en muzikaal zo boeiend dat men met gesloten ogen zou wanen te luisteren naar... "De Maastreechter". Het voltallige koor liep voor het begin van hun optreden in concertkleding van de cantine om iets te eten naar het café Rottink, gelegen aan de Grotestraat (tegen over de huidige aansluiting van de Ziekenhuisstraat) door het dorp. Dat trok natuurlijk veel belangstelling. Vanaf de Parallelweg waren 's avonds de zware basstemmen in het lied "De twaalf rovers", goed te beluisteren. Ouderen herinneren zich nog het optreden van het bekende Nederlandse meisjeszangkoor Sweet Sixteen. Het koor zong vrolijke, frisse en romantische Nederlandstalige liedje. Het bekendste was "Peter". De prachtige uitvoering van het stuk "Die Schöpfung" van Joseph Haydn door van het Bornse koor Soli Dei Gloria in de cantine trok veel bezoekers en ouderen onder ons kunnen het zich nog goed herinneren. Iedere Koninginnedag was het feest in de cantine. Dan waren alle leerlingen van de lagere scholen in Borne hier uitgenodigd. Samen beklommen ze de stalen buitentrappen. Binnen werd een film gedraaid en kregen allen wat te smikkelen. Ter gelegenheid van de 100 jaar geleden door Spanjaard in gebruik genomen eerste stoommachine werd door personeelsleden in 1964 in de cantine een groots opgezette revue "op volle stoom" opgevoerd. De spelers droegen fraaie kostuums en er waren prachtige rekvisieten. De zaal was geheel bezet. Het was een groot succes.

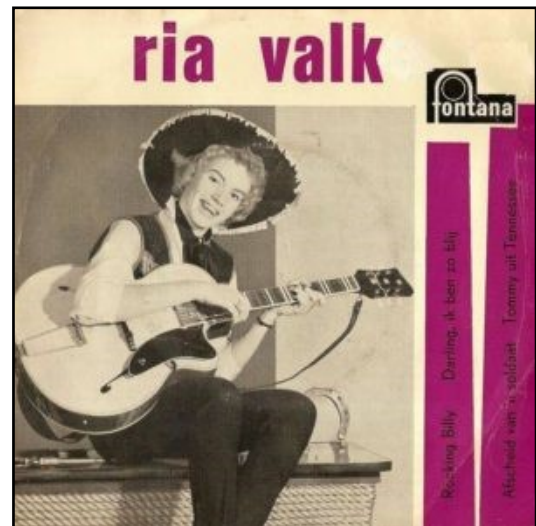
Het door de directie bedoelde “nobeler product” liet niet lang op zich wachten. De Spanjaard producten Cinderella lakens en slopen, Rheumanella winterlakens en Teddy luiers werden reeds in 1952 op de markt gebracht. De Kenmore overhemden verschenen in 1958. Met deze producten verwierf Spanjaard grote bekendheid in Nederland. Het mochten met recht “nobeles producten” worden genoemd.

Noten:

¹⁾Spanjaard had een m.b.t het personeelsprobleem een bijzonder plan. De nieuwe fijnspinnerij wilde ze geheel bezetten met gerepatrieerde militairen uit Indonesië. De ervaring zou namelijk hebben uitgezweven dat gewezen soldaten zeer goed werken als ze geheel “onder elkaar” zijn, een team vormen. Een plan dat geen uitvoering heeft gekregen.

²⁾The Ramblers was een jazzy dansorkest dat vooral

beroemd werd als radio-orkest. Het had een volledig instrumentarium van een bigband. Het werd opgericht in 1926. Het was sterk verbonden met, vanaf 1933 zelfs het huisorkest, van de VARA. Ze verzorgden meer dan tweeduizend radioconcerten. Tijdens de Tweede Wereldoorlog speelden ze voor de gelijkgeschakelde Omroep. Joodse leden van het orkest werden weggestuurd. In de oorlog mochten orkesten geen Engelse naam dragen. Ze veranderden hun naam in Theo Uden Masman en zijn dansorkest. Na de oorlog kwam deze houding het orkest duur te staan.. Theo Uden Masman mocht het orkest tot 1 mei 1946 niet leiden. Het orkest speelde in de eerste maanden na de bevrijding in het buitenland. De eerste optredens van het orkest in Nederland verliepen tumultueus met protesten van verzetsmensen. Enige jaren na de oorlog was de situatie rond het orkest weer genormaliseerd.

Woestelingen te Borne - De grote Twentse textielstaking van 1931-1932

Hans Nijhof

Na de beurskrach van van 29 oktober 1929 in New York leek het erop dat de gevolgen daarvan voor Nederland zouden meevallen, maar vanaf de zomer van 1930 begon de werkloosheid te stijgen en in 1931 werd duidelijk dat de situatie veel ernstiger was dan aanvankelijk was voorzien. De slechte economische omstandigheden leidden er uiteindelijk toe dat van de totale bevolking van 8 miljoen Nederlanders er 2 miljoen waren aangewezen op een uitkering. Al aan het begin van de crisis besloot de overheid dat Nederland zich moest 'aanpassen aan het economisch getij'. Dat betekende dat de overheidsuitgaven en productiekosten omlaag moesten, wat onder meer inhield dat ook de loonkosten in het bedrijfsleven flink naar beneden bijgesteld moesten worden. Die klap kwam vooral hard aan bij de arbeiders in de textielindustrie, met name in Twente en dit leidde tegen het einde van het jaar 1931 tot een maandenlange staking in de Twentse textielindustrie waarmee ook de Bornse arbeiders van Spanjaard te maken kregen en die werden zeker niet gespaard.

Textielslaven

In juni 1930 publiceerde het Nederlandsch Syndicalistisch Vakverbond in haar weekblad 'De Syndicalist'¹⁾ een artikel waarin ondubbelzinnig de visie van deze vakbeweging werd gegeven op de geloofwaardigheid van de werkgevers in de textielindustrie. Vooral de directie van de N.V. Stoomspinnerijen en Weverijen v.h. S.J. Spanjaard moest het ontgelden. In een schrijven hadden de 'Twentsche Werkgevers Vereenigingen' een zeer pessimistische toon laten horen naar aanleiding van de slechte toestand in de textielindustrie. De belofde extra betaling voor overwerk kon er niet meer af en op vakantie met behoud van loon hoefde al helemaal niet gerekend te worden. De syndicalisten lieten hun standpunt duidelijk weten: "Wij eischen vacantie zonder een minuut overwerk." Er werd nog eens benadrukt dat de vakvereniging weinig waarde hechtte aan 'het geschrijf van de heeren werkgevers'. Men wist dat het op dat moment in de textielindustrie niet zo op rolletjes ging zoals de textielbazen misschien zouden wensen, maar dat het er zó donker uitzag als zij deden voorkomen leek nogal overdreven. "Wij weten dat de Twentsche Textielindustrieelen tot de allerrijksten van ons land behooren, maar een spreekwoord zegt: hoe meer een duivel heeft, hoe meer hij wil hebben."

De aanleiding voor deze uitspraak was een persbericht waarin bekend werd gemaakt dat de firma Spanjaard te Borne haar aandeelhouders, niettegenstaande de slechte gang van zaken over het jaar 1929, nog 11 % dividend had uitgekeerd. Hoewel dat iets minder was dan de 16 % in 1928, leek dat de vakbond 'nogal welletjes'. Daarnaast bleek uit de cijfers dat er in één jaar een zuivere winst was gemaakt van fl. 640135,-. "Daar kan volgens ons inziens wel een week vacantie af met behoud van loon, want het zijn toch de textielslaven, die door hun ijverig werken deze geweldige sommen

voor deze werkgevers bijeen brengen", aldus de vakbond. Enkele maanden later werden de vakverenigingen keihard geconfronteerd met de plannen van de werkgevers.

Rationalisatie

Toen de eerste crisisverschijnselen zich voordeden werd al door onterecht pessimisten genoemde waarnemers voorzien dat het niet lang meer zou duren tot er een zeer ernstig conflict zou uitbreken in de textielindustrie, met name in Twente.

Er bestond al grote onvrede onder de arbeiders na het invoeren van diverse zogenoemde rationalisatiemaatregelen.²⁾ Volgens de werknemers was dit een gevolg van een reis naar Amerika van een aantal fabrikanten die daar in textiefabrieken de nieuwste vindingen hadden bezichtigd. Rationalisatie had onder andere grote gevolgen voor de wevers. Een wever die aanvankelijk werkte met zes getouwen en met ondersteuning van een leerling, moest dit in het vervolg doen zonder hulp. Maar daar bleef het niet bij. Het rationaliseren werd zover doorgevoerd dat één wever uiteindelijk zo'n 8 tot 12 getouwen zonder hulp moest bedienen. Vakbond 'De Eendracht' liet zich daar zeer kritisch over uit:

"Dit is geen technische verbetering of rationalisatie, maar gewoonweg meer en nóg harder werken, dus uitbuiting, met bovendien ook nog eens een tariefsverlaging van 20 à 30 %."

Door de rationalisatie kon men toe met minder werknemers en werden veel arbeiders ontslagen. Voor wie aan het werk bleef steeg de werkdruk inderdaad tot onaantvaardbare hoogte. Er werden op die manier minder arbeidskosten gemaakt, maar

De verhouding tussen fabrikant en arbeider, weergegeven in een spotprent door politiek tekenaar en socialist Albert Hahn.

omdat er door de arbeiders flink harder gewerkt moest worden en zij er geen cent bijkregen, betekende dat voor hen feitelijk loonsverlaging. Bij de vakbonden werd er op aangedrongen tegen de nieuwe maatregelen in verweer te komen en voor de te leveren extra arbeid een hogere beloning te eisen.

Loonsverlaging

De rationalisatie werd al breed toegepast bij de firma Gerhard Jannink & Zonen in Enschede. De firma was door de werknemersorganisaties aangeschreven met het verzoek passende maatregelen te treffen. Jannink zegde dit toe, maar hield vervolgens iedereen aan het lijntje zodat het een slepende zaak werd waarin maar geen schot kwam. Na bijna een jaar raakte het geduld van de vakbondsbestuurders op en besloten werd om krachtig op te treden tegen de fabrikant. De wevers kwamen in vergadering bijeen en spraken zich uit voor het stellen van een ultimatum aan de firma Jannink. De lonen van de gerationaliseerde werknemers zouden moeten worden verhoogd.

Terwijl deze zaak nog liep, werd er als donderslag bij heldere hemel een conferentie door de Fabrikantenvereniging Enschede (F.V.E.) en de Twentsch-Geldersche Fabrikantenvereniging (T.G.F.V.) aangekondigd waarin de werknemersorganisaties werden opgeroepen een loonsverlaging van vijf procent bespreekbaar te maken. Dat kwam hard aan. De werkgevers betoogden dat deze verlaging absoluut noodzakelijk was, waarop de besturen van de werknemersorganisaties te kennen gaven dat zij deze niet konden aanvaarden. Van een echte conferentie was nauwelijks sprake, want een vakbondsleider wist te melden dat de besprekingen al ten einde waren nog voordat de bestelde koffie was binnengebracht. Voor de textielarbeiders in Borne betekende dit dat ook zij in het conflict werden meegezogen, want Spanjaard was een prominent lid van de Twentsch Gelderse Fabrikantenvereniging.

Rijksbemiddelaar

Er volgden meerdere conferenties maar men kwam niet tot een overeenstemming en een groot conflict dreigde. Door de bemoeienis van een rijksbemiddelaar werd geprobeerd de partijen tot elkaar te brengen. Het werd er hoe dan ook niet gemakkelijker op omdat de werkgevers de kwestie Jannink wilden verbinden aan de 5 % loonsverlaging, terwijl de bonden dit absoluut gescheiden wilden houden. De bemiddelaar kwam met een voorstel de 5 % loonsverlaging te accepteren, maar deze niet te laten gelden voor de gerationaliseerde arbeiders van Jannink.

Het duurde niet lang, of het bleek, dat de christelijke textielarbeidersbond 'Unitas' en de R.K. bond 'St. Lambertus' niet van plan waren zich tegen de verlaging van 5 % te verzetten. Dit had tot gevolg dat ook de als modern geziene algemene Nederlandse bond van textielarbeiders 'De Eendracht' en de 'Landelijke Federatie van Textielarbeiders' zich erbij neerlegden. Hoewel deze organisaties voorstander waren van staking gingen ze, weliswaar onder protest, mee in het voorstel omdat zij zonder de andere bonden té zwak zouden staan. Ondertussen werd de zaak Jannink voortgezet. De rijksbemiddelaar probeerde nog een conflict te voorkomen, maar zonder succes, want omdat de wevers van Jannink hun eis niet ingewilligd zagen besloten ze unaniem het werk neer te leggen. Dat gebeurde daadwerkelijk op 16 november 1931.

Het wapen van de werkgevers

De werkgevers waren goed georganiseerd in verenigingen van fabrikanten, de F.V.E. en T.G.F.V. Zij hadden zich op meerder manier gewapend tegen het eventuele verzet van de arbeiders. Een beproefde methode die helemaal paste in hun verdeel- en heerstactiek, werd ook wel het 'Twentse Stelsel' genoemd. Dit hield in dat als er op één van de bedrijven gestaakt werd, alle fabrikanten overgingen tot de zogenoemde 'uitsluiting'. De fabrieken werden stilgelegd en het gehele personeel kwam zonder loon op straat te staan. Een onvervalst pressiemiddel, want al doende werd een groot deel van de bevolking gerecht de armoede ingedreven.

Men zou verwachten dat, toen de staking bij Jannink een feit was, ook naar dit wapen gegrepen zou worden. De fabrikanten hadden bedreigd van een klein conflict een groot conflict te maken, maar dit keer niet door middel van uitsluiting. Er werd een andere klap uitgedeeld en wel de aankondiging van een tweede loonsverlaging van 5 %. Dit werd gezien als straf voor het feit dat de bonden het bevel tot opheffing van de staking bij Jannink niet hadden opgevolgd. *"Deze daad van de textielabrikanten is zoo ongekend perfide, dat zelfs burgerlijke bladen haar niet durven verdedigen"*, schreef een journalist in een vakbondsblad.

'De Eendracht', de algemene bond van textielarbeiders, riep haar leden op om samen de loonsverlaging te voorkomen door in te tekenen op de lijsten van het Nationaal Verbond van Vakverenigingen

Vriendjes van Moskou

Het probleem werd groter en de situatie nog meer gespannen toen de firma Jannink begon met het te werk stellen van Duitse arbeidskrachten. Het werd steeds duidelijker dat de fabrikanten nog meer maatregelen zouden gaan treffen. De inspanningen tot bemiddeling van de rijksbemiddelaar, in een laatste poging om de zaak te redden, leidden niet tot een gewenst resultaat. De werkgevers waren onverbidde-lijk en kondigden op 28 november de tweede loonsverlaging van 5 % aan. De verontwaardiging was groot en arbeiders lieten spontaan hun werk in de steek en liepen de straat op.

De gezamenlijke bonden waren nog afwachtend in hun standpunt met betrekking tot een plotselinge staking maar de 'Landelijke Federatie van Textielarbeiders', aangesloten bij het N.A.S. (Nationaal Arbeids Secretariaat)³⁾ schaarde zich achter de stakers en riep de andere organisaties op hetzelfde te doen. Deze radicaal-socialistische organisatie ging tot actie over en op maandag 1 december 1931 stonden bij vrijwel elke fabriekspoort leden van de federatie om

alle arbeiders over te halen om direct in staking te gaan. Dat viel niet overal in goede aarde, omdat de radicaal socialisten werden gezien als 'vriendjes van Moskou' en dus bepaald geen vrienden van de gematigde arbeiders die Protestant, Katholiek of neutraal waren.

Logo van het N.A.S.

Rumoer te Borne, 1 december 1931

In Borne werden de ontwikkelingen met spanning gevolgd. De Twents Gelderse Fabrikantenvereniging stond als één blok tegenover de arbeiders en dat was dus ook het geval bij Spanjaard.

Een bericht uit het Overijsselsch dagblad: "Maandagmorgen was het voor de fabriek van Spanjaard zeer rumoerig. In de fabriek werd samengegroept. Verschillende machines werden stopgezet, 's middags weigerde een aantal arbeiders aan te vangen. Besturen van „Eendracht“ en „St. Lambertus“ wisten de arbeiders binnen de fabriekspoort te krijgen. Vreemdelingen deelden pamfletten uit; geschreeuwd werd: „Moskou zal voor geld zorgen.....“.

Verderop in het bericht werd nog meegedeeld dat in café de Viersprong een 30-tal radicale elementen werd toegesproken waarbij het er rumoerig aan toe ging. Er was politie aanwezig. En dat was een voorteken.....

Een bericht uit De Volkskrant: "Gisterenmorgen (maandag) werden bij de

fabriek der firma Spanjaard te Borne pamfletten uitgegeven door eenige communisten uit Enschede, waarin aangespoord werd in staking te gaan. Des middags bij het ingaan der fabriek waren zij er weer en hitsten de mensen op om den arbeid niet te hervatten. Ondanks alle moeiten van de communisten gingen de arbeiders(sters) op advies van de plaatselijke besturen „De Eendracht“, „Unitas“ en „St.Lambertus“ de poort binnen en gingen gewoon aan het werk."

Aan de toonzetting viel op dat deze actie niet echt werd gewaardeerd. Immers de Volkskrant was een Rooms-Katholiek dagblad en de Rooms-Katholieken hadden niet veel op met de communisten. Het blad volgde liever de aanpak van de 'kerkelijke' vakverenigingen, die op dat moment inspanningen verrichtten om te bepalen welke koers gevaren moest worden. Op maandagavond werd door de drie bonden vergaderingen belegd, zo ook in het St. Jozefgebouw aan de Ennekerdijk. Daar werd door de hoofdbesturen de situatie duidelijk uiteengezet met daarbij de aansporing om toch vooral het verstand te laten werken en niet het gevoel. Men zou zich laten leiden door de hoofdbesturen en wachten op een beslissing (op dinsdag). Ook zou men zich niet laten ophitsen door strooibiljetten en andere dingen.

Communisten - 8 december 1931 -

De Bornse correspondent van het Overijsselsch dagblad meldde op 8 december dat al enkele dagen het gerucht ging dat Borne met een bezoek zou worden vereerd van een honderdtal communisten.

Zij wilden vanuit Enschede een propagandatocht houden en de arbeiders van de fabrieken van de N.V. Stoomspinnerijen en Weverijen v.h. S.J. Spanjaard aansporen om ook tot een wilde staking over te gaan. Wat deze actie tot gevolg zou hebben was onzeker, maar burgemeester Schaepman was inmiddels op de hoogte gebracht en had voldoende maatregelen getroffen "door de geheele politiemacht, versterkt met eenige rijksveldwachters in de nabijheid van de fabriek een oogje in het zeil te laten houden."

De ingang van de fabriek van Spanjaard aan de parallelweg

Van het onwelkome bezoek kwam niets terecht, maar verwacht werd dat 'de volgelingen van Moskou' de volgende dag nog een poging zouden wagen. Over de arbeiders werd geschreven dat die de meest volkomen rust bewaarden en van mening waren dat de adviezen van de organisatiebesturen dienden te worden opgevolgd. Verder had de correspondent vernomen dat de firma Spanjaard het voornemen had in elk geval een staking te voorkomen, maar hij vroeg zich af: *"Op welk een manier zal dit geschieden?"*

Radicale elementen - 9 december 1931 -

Het Overijsselsch Dagblad vervolgde haar berichtgeving van de vorige dag: *"In Borne veel rumoer maar weinig zaaks-. Zoals reeds eerder gemeld stond deze gemeente op de nominatie om een bezoek te ontvangen van een aantal Enschedesche agitators om ook de arbeiders werkzaam bij de firma Spanjaard alhier tot staking over te halen. Onze voorspelling dat een en ander op een fiasco zou uitlopen is maar al te zeer bewaarheid geworden."*

Tegen elf uur 's morgens kwam een stoet van ongeveer 200 radicale elementen het dorp binnen per fiets. Er werden opruiende spreuken op borden meegevoerd en voor de fabriek van de firma Spanjaard werd staande de 'Internationale' aangeheven, terwijl een van de directeuren diverse onvriendelijkheden te incasseren kreeg. Bij het uitgaan van de fabriek om 12 uur keken de arbeiders raar op. Maar 'de volgelingen van Moskou' die riepen om brood en zegeningen van Moskou hadden weinig succes. Alle arbeiders gingen in volmaakte rust naar huis en namen van al het gedoe zeer weinig notitie met als gevolg dat toen men om half twee weer aan het werk ging de radicalen al weer naar Enschede waren teruggekeerd. *"De politie die in voldoende aantal aanwezig was, had slechts het verkeer gaande te houden."*

Géén communisten - 11-12-1931

Het eerder gepubliceerde verhaal over de communisten uit Enschede moest door Het Overijsselsch Dagblad toch enigszins gecorrigeerd worden, want de redactie ontving een schrijven van het bestuur van de landelijke Federatie van Textielarbeiders met de tekst: *"Mijnheer de Redacteur, als organisator der fietsdemonstratie naar Borne en Hengelo, welke plaats heeft gevonden Dinsdag 8 December zou ik gaarne willen dat dit deel van het overzicht wordt gecorrigeerd omdat de fietsdemonstratie niet uitging van communisten, doch van de Federatie van Textielarbeiders, de organisatie die moreel verantwoordelijk is voor de staking."*

Het bestuur schreef verder dat de federatie niets met de communistische partij

te maken had en stelde zich op het standpunt dat politiek en tactiek van genoemde partij de strijd van de textielarbeiders ernstige schade toebracht, vooral door het avonturisme van deze partij. Dagbladen, tijdschriften en bonden verdedigden hun eigen standpunten binnen een maatschappij waarin de verzuiling stevig geworteld was. Protestant-Christelijken, Rooms-Katholieken of socialisten, liberalen en algemenen, vanuit hun eigen maatschappelijke of religieuze achtergrond benaderden ze het grote conflict dat, naar het leek, maar niet opgelost kon worden. De fabrikanten hielden voet bij stuk en voor de arbeiders was een loonsverlaging van uiteindelijk 10 % het bittere gevolg.

De staking een feit -14-12-1931

De Federatie bleef bij alle fabrieksuitgangen de arbeiders aansporen om over te gaan tot een directe staking. Voor deze werknemers was het zaak dat ze verzekerd zouden zijn van een uitkering als er gestaakt zou worden. Dat was een noodzaak want in geen enkel textielarbeidersgezin was het een vetpot, integendeel. Nadat al grote aantallen gehoor hadden gegeven aan de oproep van de Federatie en 'De Eendracht' op aandrang van honderden leden had besloten om de uitkeringen te gaan verstrekken, besloten ook de besturen van 'Unitas' en 'St. Lambertus' in staking te gaan bij alle fabrieken waar de tweede loonsverlaging was afgekondigd. En zo was de grote Twentse textielstaking een feit op maandag 14 december 1931.

Overeenkomstig de verwachtingen was het die ochtend buitengewoon rustig bij de fabrieken die bij de staking waren betrokken. De arbeiders hadden zich voor de poorten verzameld, maar niemand was plan om naar binnen te gaan, met uitzondering van enkele oudere werknemers die hun kans op pensioen door een staking niet verloren wilden zien gaan. De politie die bij de diverse ingangen slechts op bescheiden wijze was vertegenwoordigd, hoefde geen enkele keer op te treden.

Toen de staking eenmaal een feit was, verzamelden zich arbeiders en nieuwsgierigen, waaronder veel jongeren, in de Stationsstraat in Borne

Over de situatie in Borne was de berichtgeving door meerdere kranten gelijkluidend: *“Overeenkomstig het advies van de hoofdbesturen der samenwerkende organisaties in de textiel-industrie, zijn hedenmorgen te Borne de arbeiders van de N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v.h. S. Spanjaard in staking gegaan. Incidenten hebben zich niet voorgedaan en alles was hedenmorgen rustig.”* Maar dat zou niet lang zo blijven.

Houdt uw hoofd kalm

Het totaal aantal stakers in Twente bedroeg zo'n 16.000 arbeiders, verdeeld over de verschillende vakbonden die gemiddeld 10 à 14 gulden per arbeider per week aan steungeld uitkeerden.

Bij Spanjaard in Borne hadden 1062 arbeiders op 14 december het werk neergelegd. Door de organisaties was 's morgens om tien uur een vergadering belegd om een en ander met de leden te bespreken. Het St. Jozefgebouw was volgestroomd met leden van de katholieke bonden⁴⁾ 'St. Lambertus' en 'St. Catharina'. Van deze bijeenkomst werd verslag gedaan door de Volkskrant en ook nu weer was de berichtgeving 'levensbeschouwelijk' gekleurd. Uiteraard was er een geestelijk adviseur aanwezig, in dit geval kapelaan van Wijk. De voorzitter van de vergadering, dhr. Weber, kon melden dat alles een rustig verloop had gehad en hij spoorde alle aanwezigen aan om zoveel mogelijk 's morgens de Heilige Mis bij te wonen. De geestelijk adviseur hield een toespraak waarin hij eenieder opriep om onrust te voorkomen en een goede vader te zijn. *“Weest opgewekt en vrolijk en laat de zon schijnen ook in uw huisgezin. Laat men het huis niet verbitterd binnentreden, Maar met een blij gelaat. Al is de zorg nog zoo groot, hebt een hart voor uw vrouw en kinderen. Houdt uw hoofd kalm en het hart warm”*, aldus de kapelaan.

Na deze rede werden meerdere personen aangewezen om bij de fabrieken te posten, met de bedoeling om eventuele acties in goede banen te leiden en niet uit de hand te laten lopen.

Staan de vergadering maakte de districtsleider van de katholieke textielarbeidersbond Sint Lambertus in Twente, dhr. Middelhuis⁵⁾ uit Enschede, zijn opwachting en kreeg het woord waarin hij de aanwezigen opriep de zaak nuchter te beschouwen. *“Blijft vooral weg van de fabriek, behalve de posters die hiervoor zijn aangewezen. Offers moeten we brengen; een strijd vraagt nu eenmaal offers. Laat u niet bang maken, maar wacht alles rustig af.”* Om vervolgens te eindigen met de oproep om allemaal een abonnement te nemen op de Volkskrant.

J.A. (Toon) Middelhuis

De voorzitter onderstreepte de woorden van Middelhuis en het valt niet moeilijk te raden voor welke krant de correspondent werkte die dit verslag optekende.....

De oproep tot rust en kalmte en alle mooie woorden ten spijt, het bleef niet rustig.

Onderkruipers en ratten

Niet alle arbeiders staakten. Er waren ook werkwilligen. Waarom zij door bleven werken kon verschillende redenen hebben, zoals die van de al eerder genoemde ouderen. Maar er waren ook arbeiders die het geld hard nodig hadden vanwege de kosten voor een groot gezin, ziekte van een of meerder kinderen of echtgenote en mogelijk geen recht hadden op een uitkering uit de stakingskas. Kon het deze mensen kwalijk genomen worden dat ze niet staakten? Een dilemma.

Er waren ook arbeiders, zoals de Duitsers in Enschede, die door de fabrikanten geronseld waren en het werk overnamen van de stakers. Deze zagen de werkwilligen als strijdbrekers en niet solidair. Om die reden werden er diverse scheldnamen voor hen bedacht: onderkruiper of onderkruipzel, maffer of rat. Uiteindelijk werden alle werkwilligen met dergelijke benamingen aangeduid.

Het waren de werkwilligen waarop de stakers hun pijlen richtten.

Molestatie in Borne - 15 december 1931 -

Uit de Provinciale Overijsselsche en Zwolsche courant van 16 december: *“Toen gisteren eenige werkwilligen van de fabriek der firma Spanjaard te Borne naar huis gingen, werden zij door opgeschoten jongens en meisjes uitgeweid. De gemeente-politie, die met eenige rijksveldwachters versterkt is, begeleidde de werkwilligen, waarbij het publiek soms lastig werd. Om baan te maken moest van den gummistok worden gebruik gemaakt. Bij sommige werkwilligen moesten de ruiten het ontgelden, die door onverantwoordelijke onruststokers werden Ingegooid.”* Uit het Nieuwsblad van het Noorden van 16 december: *“Gisteren is het te Borne naar aanleiding van het conflict in de textielindustrie eenige keeren tot incidenten gekomen. Des middags werd bij de fabriek der N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v.h. S. J. Spanjaard en Co. een werkwillige uit Delden door eenige stakers op weg naar zijn woning mishandeld, waarna de man ook het werk neerlegde. Gisteravond hadden zich voor de fabrieksgebouwen der firma Spanjaard ongeveer zeshonderd stakers en eenige honderden nieuwsgierigen verzameld, die bij het uitgaan der fabriek eenige werkwilligen molesteerden wilden. Een bejaarde man werd onder luid gejoel naar zijn woning begeleid. Bij een spoorwegoverweg, die juist gesloten werd, kwam het tot een botsing tusschen den troep en gemeente- en rijkspolitie, die van de gummistokken en sabels gebruik maakte. Hierbij werd een tienjarig meisje getroffen en vrij zwaar gewond. Geneeskundige hulp moest worden ingeroepen. Eenige ruiten van de woning van den ouden man werden ingegooid. Het bleef nog eenigen tijd rumoerig in de anders zoo stille straten van het dorp.”*

Hoewel het er van tijd op tijd op leek dat de rust weer terugkeerde, laaide het vuurtje telkens weer op. Zo wist dagblad Tubantia te melden dat er bij de fabrieken van Spanjaard enige honderden personen

op straat waren om enkele bazen en hoofdambtenaren 'naar huis te begeleiden'. Dit tegen het uitdrukkelijke verzoek van de vakbonden in.

"De politie was sterk vertegenwoordigd en dwong de demonstranten ten slotte in andere straten. Voor de zekerheid stond een brandspuit gereed om zoo noodig den troep uit elkaar te jagen. Het is dezen keer niet gekomen tot ruiten ingooien en persoonlijke molestaties, zoals gisteren. De besturen hebben den burgemeester toegezegd, zoover zij hun aanhangers in hun macht hebben, daartegen te zullen waken", schreef de journalist.

Burgemeester Schaepman stond voor een zware taak, want de staking bleek hardnekkig en de stemming onder de stakers en hun sympathisanten werd er niet beter op. Gedurende de decembermaand was het regelmatig zeer onrustig in de Bornse straten. Ondanks het feit dat de burgemeester in het hele dorp had laten omroepen dat men niet mocht samenscholen bij de fabriek van Spanjaard, waren daar toch herhaaldelijk actievoerders op de been.

Woestelingen te Borne - 17 december 1931 -

De ongeregelheden leidden tot grimmige taferelen met een hoofdrol voor de politie en dat was dan weer voer voor de bladen om hier kritisch over te schrijven. Zoals het sociaal democratisch weekblad De Tribune: *"Terwille van een schatrijke fabrikant - woestelingen te Borne-".* Onder die kop werd het 'beestachtige optreden' van een twintigtal rijksveldwachters beschreven. *"Deze bende heeft als gekken in het rustige Borne huisgehouden, tal van voorbijgangers afgeranseld en voorbijgangers gemolesteerd. De burgerij brengt dit beestachtige optreden in verband met de wraakzucht van de steenrijke fabrikant Spanjaard, die op deze wijze zijn woede over de staking koelt."*

De Twentse Courant beschreef het optreden van de politie in Borne als onbesuisd. *"Donderdagavond*

hebben we in Borne een politieoptreden gehad, tegenover het bij de fabriek der N.V. Spanjaard, wachtend publiek en in geheel Borne, wat meer dan ergelijk was", luidde het begin van het verslag waarin vervolgens uitvoerig werd beschreven hoe een 'aardigheid' van enkele kwajongens ontaardde in een ware veldslag.

Wat was het geval? Zo'n 200 nieuwsgierigen hadden zich tegen zes uur verzameld bij de poort van de fabriek. Het publiek was rustig en er werd gelachen toen enkele jongens een als 'donderbus' omschreven stuk vuurwerk lieten ontploffen. Plotseling verscheen er een wagen met rijksveldwachters voor de poort. Na een bevel van hun commandant stormden de veldwachters en leden van de gemeentepolitie op het nietsvermoedende publiek af en mepten er ongenadig op los met hun gummistokken. Niets of niemand werd ontzien, zoals een poster van 'St. Lambertus' die *"op een schandelijke wijze werd bewerkt*

en plm. 3 minuten werd achtervolgd." Terwijl die man er nota bene stond om de orde te handhaven!

Toen de menigte bij de fabriek was verdreven, volgde er een klopjacht door de straten van Borne.

In de Almelosche Straat (nu Grotestraat), De Markt, de Markstraat en ook op de Kempen werd het volk van de straat geveegd waarbij *"vele onschuldigen op een ergelijke wijze werden afgeslagen."* Mensen, onwetend en volkomen verrast sloegen in paniek op de vlucht. De Twentsche Courant: *"Bij de R. K. Kerk werd een zekeren v. D., die zich naar een vergadering begaf door de politie tegengehouden en afgeranseld. Dicht bij de Markt moest het een oude man ontgelden. Op de Spoorstraat ranselde de politie een zekere B. uit Zenderen af, een man die slechts korten tijd geleden nog als zenuwpatiënt verpleegd was. Zoo hoorden we tal van feiten, die alles bijeen genomen, getuigen van een politieoptreden, dat op geen enkele wettige gronden kan worden verdedigd of goedgepraat."*

Een fikse aanklacht, die nog feller werd door de vermelding dat de grootste fout volgens de algemene opinie was gemaakt door de burgemeester. Hij had als hoofd van de politie zelf de leiding moeten nemen, maar in plaats van aanwezig te zijn bij de brandhaard, was hij op het gemeentehuis en dat ging ten koste van de achting en sympathie van de Bornse ingezetenen. Het werd hem hoe dan ook

zeer kwalijk genomen. Nog diezelfde avond maakten verschillende raadsleden hun afkeuring kenbaar. De daarop volgende vrijdag was alleen de plaatselijke politie in gezelschap van de burgemeester bij de fabriek aanwezig en het bleef bij een paar niet noemenswaardige ongeregelheden. *"Het is te hopen",* luidde het commentaar, *"dat thans op een meer tactische wijze wordt opgetreden door de politie, dan zal de rust zeker wel spoedig terugkeeren. Hiervoor is geen vreemde politie nodig, en zeker niet die, welke hier Donderdag waren."*

P.A. Schaepman, burgemeester van Borne van 1925 tot 1942

Volkomen rust in Borne - 23 december 1931 -

Het leek haast onwaarschijnlijk dat Het Overijsselsch Dagblad op 23 december kon melden dat er op dat moment volkomen rust heerste in Borne, een groot verschil bij de week ervoor, ondanks het feit dat alle arbeiders van de firma Spanjaard per aangetekende post hun ontslagbrief hadden ontvangen. Volgens het blad verwekte dit aanvankelijk nogal consternatie, maar verliep alles kalm en werd de zaak rustig opgenomen. De heer Bartelink, correspondent te Borne, schreef onder meer dat de georganiseerde arbeiders de adviezen van de besturen volgden en dat de berichten waarin zij mede verantwoordelijk werden gehouden voor de relletjes, in het algemeen niet juist waren. Degenen die er dan wel verantwoordelijk voor waren, werden meestal omschreven als kwajongens, opgeschoten jongelui of communisten van elders.

De avondklok

Waarschijnlijk was de veldslag op donderdag 17 december het dramatische hoogtepunt van de rellen tijdens de staking. Daarmee is niet gezegd dat het volkomen rustig werd en er een mogelijk uitzicht was op het einde van de staking. Dat einde zou pas aangekondigd worden op 4 april 1932.

In de tussenliggende maanden maakten de bladen herhaaldelijk melding van incidenten. Nog geregeld werd er met donderbussen gegooid, werden straatlantaarns vernield, werkwillige onderkruipers met stenen bekogeld en ramen van hun huizen, evenals die van de woning van Spanjaard, ingegooid. Werd de politie

eerder een veel te hardhandig optreden verweten, nu werden de agenten en veldwachters beschreven als te zwak om tegen het vandalisme op te treden. De burgemeester zag zich genoodzaakt om een vorm van 'avondklok' in te voeren. *"De burgemeester heeft in verband met de plaats gehad hebbende ongeregeldeheden het bevel uitgevaardigd dat ieder, die zich tusschen 's avonds elf uur en 7 uur 's morgens op straat bevindt, gehouden is aan de politie naam en adres op te geven en mee te delen, waarom hij op straat is. Wanneer de politie het gelast, moet men zich binnenshuis begeven, deuren en ramen sluiten en zorgen, dat van huis uit geen baldadigheden of handelingen in strijd met de openbare orde gebeuren. De burgemeester wijst tevens op de strenge straffen als gevolg van wederspanningheid en verzet tegen de politie."*

De staking opgeheven

De grote Twentse textielstaking die in feite al was begonnen op 16 november 1931 in Enschede en op 14 december ook een feit was in Borne sleepte zich maanden voort. Alle onderhandelingen ten spijt, er kwam geen schot in de zaak en een bevredigende oplossing bleef uit. De textielbazen hielden voet bij stuk, stakers werden moedeloos, de bodem van de stakingskas kwam in zicht en de gevolgen van de wereldwijde crisis deden zich meer en meer voelen. De gematigde confessionele bonden hadden al besloten de handdoek in de ring te gooien, wat tot gevolg had dat ook de 'De Eendracht' moest buigen.

In de gehouden stakersvergaderingen in Neede, Losser en Borne, werd bij acclamatie besloten de staking op te heffen, maar niet nadat 'St. Lambertus' en 'Unitas' er nog even flink van langs kregen vanwege hun, volgens de modernen, slappe houding. Maar zonder de grote Katholieke en Christelijke bonden was doorstaken onmogelijk.

In Enschede werd tijdens een vergadering hetzelfde besluit genomen, wat leidde tot hevig protest bij de opgeschoten jongens in de zaal. Stoelen vlogen richting het bestuur op het podium, dat evenals een groot deel van de andere aanwezigen in paniek op

"De patroon: "Merkwaardig.....hoe houdt dat magere scharminkel het zoo lang uit?!"
Tekening: Albert Hahn jr.

de vlucht sloeg.

De grote Twentse textielstaking was opgeheven. De fabrieken gingen weer draaien. De arbeiders hervatten het werk na een al op 16 november 1931 aanvaarde loonsverlaging van 5 % en met in het vooruitzicht van eenzelfde verlaging zes weken na beëindiging van de staking, waarbij kostwinners in uurloon in enige mate gespaard bleven.

Op 7 april 1932 vermeldde het Overijsselsch Dagblad dat naar schatting zo'n 65 % van de arbeiders van de N.V. Stoomspinnerijen en Weverijen v.h. S.J. Spanjaard weer was aangenomen en dat het

nog wel enige tijd zou duren voordat alle afdelingen op volle sterkte zouden zijn. In de weverijen, die voor de staking nog draaiden op de oude manier, was de rationalisatie inmiddels ook doorgevoerd. Harder werken voor minder geld en de crisisjaren waren nog lang niet voorbij.

Op 29 april 1932 verscheen namens de directie van de N.V. Stoom-Spinnerijen en Weverijen voorheen S. J. Spanjaard te Borne in meerdere kranten de bekendmaking: *"In de Woensdag gehouden vergadering van commissarissen en directie is besloten aan de algemeene vergadering van aandeelhouders voor te stellen over het jaar 1931 geen dividend uit te keeren."*

Noten:

1. Syndicalisme komt van 'syndicaat', een ander woord voor vakbond. Een politieke en economische ideologie die streeft naar een samenleving waarin alle productie en distributie in vakbonden wordt georganiseerd.
2. Door rationalisatie werd het productie- of arbeidsproces zo doelmatig mogelijk ingericht om de kosten zo laag mogelijk te houden (in dit geval zeer ten nadele van de arbeider).
3. Het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) was een radicaal-linkse koepelorganisatie van Nederlandse vakbonden (opgericht in 1893 en in 1940 opgeheven door de Duitse bezetter).
4. Een groot deel van de Bornse arbeiders was Rooms-Katholiek.
5. J.A. Middelhuis was een Twentse textielarbeider, die via de katholieke textielarbeidersbond opklom tot één van de leidinggevende figuren van de katholieke vakbeweging. Hij werd na de oorlog secretaris en later twaalf jaar voorzitter van de Katholieke Arbeidersbeweging. In de Eerste Kamer was hij zestien jaar woordvoerder sociale zaken van de KVP-fractie.

Bronnen:

- Diverse artikelen uit in de tekst genoemde tijdschriften en dagbladen, bron Delpher.
- Tijdschriften van in de tekst genoemde vakorganisaties.
- nl.Wikipedia.org.
- Canon van Nederland / Canon van Borne

Gedwongen winkelnering in Borne

Martin Thiehatten

In 1872 worden door de Spanjaard arbeiders de ruiten ingegooid van het Spanjaardshuis. Het is een protest tegen het uitbetalen van het loon in Pruisisch geld en bonnen. De bonnen moeten worden besteed in de winkel van Nathan Spanjaard. Nathan is de broer van de fabrieksdirecteuren Jacob en Levie. Hij verkoopt manufacturen en kruidenierswaren.

Het verzet levert de arbeiders op, dat ze voortaan het loon in Nederlands geld zullen ontvangen. Tevens is het een kleinigheid verhoogd. Toch wordt vriendelijk verzocht, naar de broeder van de heren Spanjaard in de winkel te gaan.

Bonnetje

De arbeiders krijgen de boodschappen mee bij het beuren van het weekloon. Zij, die zich daar niet aan houden zijn hun baan kwijt. Ze krijgen het loon een paar uur in handen om het dan naar bedoelde winkel te brengen om het slechts voor waar te ruilen.

In 1880 heeft Borne ongeveer 4000 inwoners waarvan de meesten bij de Fa. S.J. Spanjaard werken. De weeklonen zijn gemiddeld f5,-. In 1876 wordt er nog een eenvoudig bonnetje gegeven, dat de weekverdiensten bevat en met dat bonnetje kan men naar de winkel van Nathan Spanjaard gaan om te kopen. De oorzaken van de werkstaking in Borne komen volgens de heer Spanjaard hier op neer:

1. De werkstaking was alleen het gevolg van een niet direct toegestane loonsverhoging.
2. De gedeeltelijke betaling in bonnen geen aanleiding tot ongeregelheden heeft gegeven.
3. Het uitbetalen van bonnen is geen dwang en is bovendien veel gemakkelijker dan pasmunt.
4. Het systeem is al dertig jaar gebruikelijk zonder op - of aanmerkingen.
5. De ongeregelheden zijn louter en alleen voortgekomen door opruiers en raddraaiers, die de volksmenigte - opgewonden door de jenever - bespeelden.

Niet zo jammeren

Op 25 augustus 1872 schrijft de Enschedese Courant verzuchtend, dat de 'ongelukkige rustverstoringen' thans ook tot Twente zijn doorgedrongen. De Enschedese Courant geeft in een begeleidend arti-

Alle ruiten van het Spanjaardshuis sneuvelden in 1872.

kel de volgende remedie: *"De werkmans moet de handen uit de mouwen steken niet zo jammeren, want er zijn nog wel meer mensen, die klagen over dure levensmiddelen. We bedoelen de middenstand, zoals renteniers, onderwijzers, burgemeesters, griffiers, ambtenaren, geestelijken en militairen, Ze moeten van een doorgaans gering inkomen rondkomen."* Over de positie van de patroons schrijft de Courant van dezelfde datum, *"dat het dwaze denkbeeld zoo diep is ingeworteld, dat hij, de patroon, altijd verdient, veel verdient. Alle redeneren daartegen is prediken in de woestijn."* De enige weg, die de Enschedese Courant in 1872 de textielarbeider aanraadt, is die van *"een degelijke ontwikkeling, kennis en bekwaamheid. Begrepen de ouders van de jeugdige textielarbeiders dit maar."*

Pruisisch geld

In 1883 worden de wevers weer in Pruisisch geld (Pruisische thalers) betaald. Eén thaler is gelijk aan f 1,70 tot f 1,75. Voor de arbeiders betekent dit een korting op het loon. Ze worden nominaal uitbetaald met thalers tegen een waarde van f 1,80. De winkeliers nemen geen genoegen met thalers of accepteren ze tegen de koerswaarde (f. 1,70 à f 1,75). Het verschil tussen het nominale loon van f 1,80 en het reële loon, de waarde waarvoor de arbeiders in de winkel goederen kunnen krijgen, van f. 1,70 à f 1,75, wordt door de arbeiders betaald. Naast deze uitbetaling in Pruisische thalers worden de arbeiders persoonlijk door de heren Bernard en Levie Spanjaard gezegd, dat ze de lonen moeten besteden in de winkel van Nathan Spanjaard.

Briefje

In 1888 schrijven Burgemeester en Wethouders van Borne in een kort briefje naar aanleiding van de vragen naar de gedwongen winkelnering het volgende: *"De arbeiders hier ter plaatse doen vrijwillig hun inkopen bij de broeder van de heren J.S. Spanjaard en L.S. Spanjaard. Uit de kruidenierswinkel van Spanjaard ontvangen nagenoeg alle arbeiders der hier bestaande fabrieken hun waren. Om de patroon te believen gaan ze naar de winkel, niet door dwang. Mocht er sprake zijn van zijdelingse dwang, deze geheel buiten den kring onze waarneming ligt."*

Bron:

Ontleend aan een scriptie van Bert Hesselink uit 1980.

Mies Bouwman eist fl. 50.000 van Spanjaard

Bertie Velthuis

Op donderdag 18 april 1963 opent het dagblad De Tijd De Maasbode als eerste van alle grote landelijke couranten met deze koptekst. Met als neventeksten: “kort geding” en “Schadevergoeding voor in handel gebrachte grammfoonplaat”. Hoe kwam het zo dat de “grote” Mies Bouwman Spanjaard voor de rechter daagde? Een juridisch “gevecht” begint tussen enerzijds Mies Bouwman en anderzijds N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v.h. S.J. Spanjaard.

De aanleiding voor het kort geding

Spanjaard bracht een aantal topmerken, zoals Kenmore overhemden, Teddy luiers en Cinderella beddengoed op de markt. Ter ondersteuning van de verkoop maakte Spanjaard zelf reclame in de grote dagbladen voor haar producten. Bij deze reclames vermeldde zij de detaillisten waar deze te koop waren. Om de verkoop te stimuleren wilde Spanjaard bij de verkoop van het Cinderella beddengoed aan kopers gratis een grammfoonplaatje geven. In september 1961 werkte Mies Bouwman, samen met andere artiesten, in opdracht van Spanjaard, mee aan 4 grammfoonplaatjes, die samen het sprookje Rozemarijnpje vertelden. De plaat werd echter niet gebruikt. Ze bleef bij Spanjaard op de plank liggen. De reden hiervoor is niet bekend. Wel ontving Mies, even als de andere medewerkers aan het plaatje de afgesproken vergoeding. Na de uitzending van het AVRO televisieprogramma “Open het Dorp”, op 26 en 27 november 1962, waarin Mies de “hoofdrol” speelde, werd ze voor de reclame echter “goud” waard. Tijdens het AVRO televisieprogramma “Open het Dorp”, dat 24 uur duurde, werd geld ingezameld voor het oprichten van een woongemeenschap voor gehandicapten. Gelijktijdig met het t.v.-programma was er een radioprogramma met de zelfde inhoud.

Mies Bouwman en Arie Klappwijk, de initiatiefnemer van “Open het Dorp” tijdens de uitzending

Het was een weldoordachte reclamecampagne van Spanjaard. Er werd bij iedere aankoop van Cinderella beddengoed een grammfoonplaat (45 toeren) cadeau gegeven. Op ieder plaatje stond een deel van het sprookje. Wilde je het gehele sprookje horen dan moest je vier keer een stuk Cinderella beddengoed kopen. Dit gegeven bevorderde natuurlijk de verkoop. “Cinderella”, Engels voor Assepoester, is een sprookje, de verbinding met een ander sprookje, in dit geval Rozemarijnpje, is dan snel gemaakt.

Alle advertenties voor Cinderella waren min of meer gelijk. Telkens is er sprake van een mooie foto van een jonge man of jonge vrouw die juist wakker is geworden en vol verwachting en energie naar de nieuwe dag kijkt. Telkens wordt, onder aan de advertenties, een lijst met verkoop adressen gegeven. Er wordt alleen in landelijke dagbladen geadverteerd. Ook in die jaren gold kennelijk al “herhaling, herhaling”. Overigens steeds met de vermelding: “met keurmerk van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen”.

Bij reclame voor Kenmore overhemden wordt vaak het zelfde format gevolgd. Weer is er sprake van een mooie foto, nu met een jonge vrouw en jonge man samen. Duidelijk is: ze zijn in “quality time”. Bij deze advertenties staat veelal een kleine lijst van verkoopadressen. De advertenties staan vaak in regionale dagbladen. Steeds is nadrukkelijk de “ster”, hét Kenmore kenteken, te zien.

Voor Teddy luiers en andere baby kleding maakte Spanjaard niet zelf reclame

Er werd fl. 21.192.000,- ingezameld. Voor die tijd een ongekend hoog bedrag. Mies Bouwman was bij dit programma dé presentatrice

Spanjaard haalde in december 1963 de plaatjes weer uit het archief. Spanjaard vroeg Mies Bouwman of ze de plaatjes weer mocht gebruiken. Maar omdat ze na “Open het Dorp” heel erg populair was geworden kon ze erg veel verdienen in de reclame en legde ze veel beperkingen op en beperkte ze zich tot één reclamebureau. Overigens: een ander reclamebureau waarmee ze werkte, vóórdat ze zo beroemd werd. Ze vroeg vijftigduizend gulden voor het geval dat Spanjaard het weer wilde gebruiken in een nieuwe reclamecampagne. Daar zag Spanjaard van af. Maar nu bleek dat het plaatje toch in roulatie was in een landelijke reclamecampagne. (Ik heb uiteraard goed gezocht naar deze advertenties, maar ik heb ze niet gevonden). Het gevolg was dat

Mies Bouwman een kort geding aanspande. Op 18 april 1963 eiste ze bij de rechtbank in Almelo fl. 50.000,- voor het gebruik van haar naam.

De zitting.

Tijdens de zitting blijkt dat vier plaatjes samen het sprookje van Rozemarijnpje, die de taal van de dieren verstond, vertelde. Ook werd in advertenties en op reclamebiljetten groot aangekondigd dat Mies Bouwman dit sprookje vertelde. Dit bleek niet het geval, ze sprak slechts de verbindende teksten. Zij (en de andere medewerkers) werkten er een dag en een avond aan. Mies ontving voor haar werkzaamheden fl. 300,-. Fl. 75,- meer dan de andere medewerkers aan het plaatje. Mies genoot toen ook reeds, in september 1961, als quizmiss, grote populariteit. Een vergoeding van fl. 250,- was heel normaal. In vergelijkbare gevallen, bij namen als die van Wim Sonneveld, Annie M.G. Schmid, Rudi Carell en Corry Brokken was er sprake van

Een verdienste van fl. 300,- voor een dag en avond werken moet als bijzonder hoog worden gekwalificeerd. Begin jaren '60 was er een geveugelde uitspraak, te weten "80 gulden schoon". Dit was het loon dat een arbeider, maar ook een (lagere) ambtenaar wekelijks voor 40 uur werk verdiende. Van deze 80,- gulden moest een heel gezin een week leven. Er waren namelijk vaak gezinnen met één werkende ouder. Algemeen werd dit inkomen als armoede beschouwd. Tegenwoordig zou je dit het minimumloon kunnen noemen. (Luister ook eens naar het liedje van Tante Na, een zangeres uit de Jordaan, waarin ze zingt dat ze liever een man heeft die slechts fl. 85,- verdient dan een man met geld on/of status (Via Google "85 gulden schoon" in

vergelijkbare vergoedingen. Discussie was er over de vraag of Mies wist waarvoor de grammofoonplaatjes zouden worden gebruikt. Ze wist wel voor wie ze waren maar ze wist niet wat er met de plaatjes zou gebeuren. De advocaat van Mies stelde dat toen de opnames werden gemaakt, Mies dacht dat het ging om plaatjes die als relatiegeschenk zouden worden gebruikt, niet als reclamemiddel. De advocaat van Spanjaard stelde dat Mies wist dat het om een reclameopdracht en om reclamegrammofoonplaatjes ging. De actie van Spanjaard was bedoeld om het 10-jarig bestaan van het Cinderella beddengoed merk te vieren. Tevens bleek dat Spanjaard ook nog had onderzocht of het mogelijk was Mies Bouwman verder bij de actie te betrekken, door haar een tekst voor radio Veronica te laten uitspreken. Maar daar zag Spanjaard van af omdat hiervoor fl. 50.000,- werd gevraagd. Mies Bouwman maakte er bezwaar tegen dat op de

Mies Bouwman met advocaat op weg naar de rechtbank

hoezen en op de aankondigingen alleen haar naam stond of er uit sprong t.o.v. de namen van andere medewerkers. Ze verlangde dat haar naam op gelijke wijze zou worden behandeld als die van andere medewerkers. Van de zijde van Spanjaard werd gesteld dat het heel normaal was dat alleen de namen van de belangrijkste medewerkers werden genoemd. De advocaat van Mies Bouwman had bezwaar tegen de reclame-aankondiging dat "Rozemarijnpje" verteld werd door Mies Bouwman". Dit omdat Mies de verhaaltjes niet vertelde maar slechts de verbindende tekst uitsprak. De advocaat van Mies sprak van een "welovertwogen, uitgekookte actie". Hij wilde dit verduidelijken met een brief van Spanjaard aan Willem Duys waarin werd gezegd dat "de kwestie geregeld is en dat gebruik wordt gemaakt van opnamen die anderhalf jaar in de ijskast hebben gelegen". Hij eiste dat Spanjaard stopte met deze actie op straffe van fl.50.000,- bij overtreding. De advocaat van Spanjaard vond de geëiste dwangsom exorbitant hoog.

De uitspraak

Op 22 april 1963 doet de president van de rechtbank in Almelo uitspraak in deze zaak. Mies Bouwman wint het kort geding. De overwegingen van de rechtbank zijn als volgt. De president is van mening, dat de rechten die Spanjaard meent verkregen te hebben, moeten worden getoetst aan de omstandigheden van 1962, toen de grammofoonplaatjes werden gemaakt. Het staat Spanjaard niet vrij om onder heel ander omstandigheden, de populariteit van Mies Bouwman is zeer groot geworden, zonder haar toestemming haar naam, in de juist begonnen reclamecampagne in te schakelen op een wijze zoals dat gebeurd is. Spanjaard is in haar optreden tekort geschoten bij het zorgvuldig in acht nemen van de belangen van eigen recht, waardoor zij onrechtmatig handelde. Op straffe van een dwangsom van fl. 50.000,- wordt Spanjaard verboden bij haar reclamecampagne de naam Mies Bouwman te afficheren. Spanjaard werd tevens veroordeeld tot het betalen van de kosten van de rechtszaak, fl.222,25. Voor Spanjaard was dit een probleem. De campagne met de sprookjesplaten was al voorbereid. Op de hoes stond groot MIES BOUWMAN vermeld. Ook bij de reeds opgestelde advertenties was dit het geval. Spanjaard kondigt dan ook aan in hoger beroep te gaan.

Hoger beroep

Dit hoger beroep dat op 8 mei 1963 zou plaatsvinden is niet doorgegaan. Op 6 november 1963 verscheen in de kranten het bericht dat Spanjaard en Mies Bouwman tot een minnelijke schikking waren gekomen. Spanjaard verklaarde

een gratis muzikale tractatie van **Cinderella**

Tijdelijk ontvangt U bij uw winkelier geheel gratis de leuke "Rozemarijnpje" grammofoon plaatjes, bij aankoop van **Cinderella** lakens (reeds vanaf f. 8.50). **Cinderella** baddoeken, frotté handdoeken en keukendoeken.

Haast U want de voorraad is beperkt. En het zou jammer zijn als U deze mooie sprookjes-op-plaatjes met leuke liedjes en versjes zou missen.

SPANJAARD **cinderella**

1 ROZEMARIJMPJE
SPROOKJE IN 4 DELEN
Muziek: HENK VAN DIJK
Tekst: MARY VAN VELZEN

geen enkel commercieel belang te hebben, bij de voortzetting van de procedure, aangezien de advertentiecampagne waarbij de grammofoonplaatjes van Mies Bouwman werden gebruikt, allang was afgelopen. Het is niet duidelijk wat de inhoud van de schikking was. Hierover zijn geen mededelingen gedaan.

Ik kan mij voorstellen dat Spanjaard heeft overwogen dat de uitspraak van de rechtbank van Almelo zo duidelijk was, dat het voeren van een gerechtelijke procedure tegen zo'n populaire ster -ook al zou je deze winnen, waarop de kans klein was- alleen maar negatieve publiciteit zou genereren. Het was verstandiger de zaak af te sluiten.

nog even blijven liggen... tot lady wakker wordt. Je nog eens lekker strakken terwijl voor je bed 'n nieuwe dag wacht, vol beloften en nieuw te beleven dagen. U roekt zich fit, liss en "rijp" 'n Keuzegem te rijf...

IN HET LAKEN DAT U 'T BESTE LIGT!!

cinderella 55 **cinderella 66** **cinderella 88**

cinderella

Tot slot

In de periode tussen de uitspraak van de rechtbank (22 april 1963) en het moment dat er sprake was van een schikking (6 november 1963) is er slechts een advertentie van Spanjaard m.b.t. Cinderella beddengoed verschenen. Deze reclame voor Cinderella beddengoed vond ik in het Algemeen Handelsblad van 2 mei 1963. Hier wordt het grammofoonplaatje met het sprookje van Rozemarijnpje als cadeautje bij aankoop van Cinderella beddengoed gepresenteerd. Op het hoesje staat de naam van Mies Bouwman niet vermeld. Dit is tevens de laatste reclame die door Spanjaard omtrent Cinderella beddengoed wordt gemaakt. Een advertentie die geheel afwijkt van de "standaard" advertenties van Spanjaard voor Cinderella beddengoed

De beroemde ster op de mouw van het Kenmore overhemd

Spreekwoorden en uitdrukkingen die hun oorsprong vinden in de textiel

Leo Leurink

Zo lang de mens bestaat, zolang is er de behoefte het lichaam te bedekken. In het begin met wat er in de natuur voorhanden was, zoals het ooit begon in het paradijs met een vijgenblad. Later, toen uit natuurlijke producten laken werd geweven, sprak men van kleding of textiel. Letterlijk betekent textiel 'al wat geweven is'. Hetzij beschermend tegen de kou ofwel tegen de zonnehitte, maar evenzo in bedekkende, verfraaiende dan wel onthullende vorm.

Textiel is een uiting van menselijke cultuur, zoals o.a. Adriaan Buter het in zijn boek 'De kadans van de getouwen', aangeeft. Iets puur menselijk van alle tijden en niet alleen van mensen in het paradijs. Textiel is ook (pré)historie en wat zeker voor Twente en voor Borne geldt, ook streek- en plaatselijke historie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er, vanouds her gerelateerd aan de textiel, legio uitdrukkingen nog altijd worden gebruikt. In dit artikel een kleine greep hieruit met de toelichtende oorsprong.

Niet alleen boerenwerk op het land, maar ook spinnen en weven.

Op het platteland was het spinnen en weven een onderdeel van het boerenwerk, zoals dat al in de Germaanse tijd moet zijn geweest. Van het zelf verbouwde vlas, nadat het werd geoogst via meerdere bewerkingen, uiteindelijk gesponnen tot garen, weefde men linnen.

Een van de vlasbewerkingen was het repelen, waarbij de zaadbollen werden verwijderd van de vlasstengel (zie afbeelding). De aanduiding 'Hij is door de

Het repelen van vlas was één van de vele bewerkingen

repel getrokken' wil zeggen: Hij is zeer mager en dun van lijf. Daarna kwam het hekel. De hekel, een plank met pinnen of spijkers in oplopende dichtheid, waarmee men het hout uit de vlasvezels kamde. Zittend aan beide zijden sloeg men om en om een stuk vlas over de kam. Het gezegde 'Iemand over de hekel halen' was een pijnlijk iets; gelijk als kwaadspreken over iemand. Nog tot in de 20^e eeuw werd op menige boerderij het weefgetouw gebruikt en snorde in de avonduren het spinnenwiel, bediend door de boerin dan wel de inwonende meid. Voor de laatste gold het Oost-Nederlandse gezegde 'wee neet spinnen deed, nakend geet', D.w.z., een meisje moet in haar jeugd spinnen om later over een goede uitzet te kunnen bezitten. Gelijk 'wee neet spint, krig geen bint' (een bint was een bepaalde hoeveelheid

garen), wat betekent: Wie niets wil doen, kan ook geen resultaat verwachten.

Verskil in laten doen of zelf doen verklaart de volgende uitdrukking: 'Zelf spinnen en zelf maken geeft het beste laken'. Het werk wat je zelf verricht bevredigt het meest.

Vroeger op het platteland kende men de spinvisites, waar jonge maagden uit de boerschop in de winteravonden gezellig bij elkaar kwamen om te spinnen. Later op de avond kwamen de jongens de meisjes gezelschap houden. Vandaar de Twentse uitdrukking: 'Op ne spinvisiet har hee met heur 'de schadden dreuge kreegn'. Schadden zijn gestoken heide- of veenplaggen, die eerst droog moesten zijn, voordat ze als brandstof in de open haard diende. Hetgeen erop duidde, dat beide op die avond verkering met elkaar hadden gekregen. Met andere woorden: Het liefdesvuur was toen ontstoken.

Hier nog een aantal citaten over het spinnen.

Dat vlas is niet te spinnen: Daar heb je niets aan.

Het is goed spinnen van andermans garen: Geld van een ander wordt altijd gemakkelijker uitgegeven dan eigen geld.

Hij spint loopgaren en haspelt het op hakken: Hij loopt te lanterfant, is wel schijnbaar druk in de weer, maar richt niets degelijks uit.

Met hem is geen goed garen te spinnen: Hij is dwars in de omgang.

Van stro goed spinnen: iets doen wat onmogelijk is.

Hij spint altijd zuiver garen: Hij is eerlijk en oprecht.

De kat is in het garen: De boel is in de war geraakt.

Er (geen) garen bij spinnen: Er (niet) beter van worden. Hetzelfde gaat op bij het gezegde: 'Er weinig zijde bij spinnen', hetgeen vaak het geval was bij spinsters (zie foto op volgende pagina).

Rond 1880 verdiende een spinster van vlasgaren bij de grote boeren hier in de oostelijke regio 10 cent per dag; gelukkig kreeg ze de kost er nog bij.

Gezegdes over het weven op een weefgetouw.

De weefstoel vroeger in de boerderij was het meest de winterdag in gebruik. De boer had dan wat meer tijd dan in de andere jaargetijden. Aan de voorzijde van de weefstoel bevindt zich de weefboom met ga-

“Er weinig zijde bij spinnen”
Gold zeker voor deze vlasspinner

ren. De boom op het weefgetouw zetten deed men met z'n tweeën, vaak met een 'noaber' en was een precies karwei dat veel tijd in beslag nam. De lengtedraden, zeven á achthonderd stuks, worden gewikkeld om de weefboom. Het spreekwoord 'een boom opzetten', als men een lang verhaal afsteekt, vindt er zijn oorsprong.

Alles over één kam scheren betreft hier de kam die de wever gebruikt. Letterlijk betekende deze uitdrukking: De draden van het weefgetouw altijd over dezelfde kam spannen (scheren). De weverskam is het hulpmiddel waarmee de draden van het weefgetouw op de juiste afstand worden gespreid. Altijd dezelfde kam gebruiken is niet bepaald slim. Je moet als wever immers verschillende stoffen kunnen maken: smal, breed, fijn geweven, grof geweven, enz. Zo kon spreekwoordelijk 'alles over één kam scheren' betekenen: Alles of iedereen ten onrechte op dezelfde wijze behandelen.

Door de lengtedraden (de schering), gooit of schiet hij de spoel (de inslag). Dit proces wordt oneindig vaak herhaald. Dat is dus 'schering en inslag', zoals gezegd bij dingen die bij elkaar horen, dingen die telkens samen gebeuren en vandaar dingen die (helaas) vaak samen voorkomen. Dit eeuwen oude citaat, gebezigd in de 18^e eeuw, is tevens van toepassing op mensen die onafscheidelijk en goed bij elkaar passen.

De breedtedraden ook wel ketting genoemd, versterkte men met stijfjes, want deze hadden veel te lijden. Vaak werd het stijfjes in een speciale emmer bewaard. Weven was, zoals gezegd, vaak winterwerk en als het stijfjes bevroren was kon de wever niet verder en werd bang dat hij zijn werk niet af zou

Een oud weefgetouw in Museum Bussemakerhuis, nog regelmatig in gebruik door weefvrijwilligers

krijgen. 'Et vrös em op 'n emmer' ('het vriest hem op de emmer' is in Twente een uitdrukking die wordt gebruikt voor iemand die iets doet wat mogelijk niet goed zal aflopen.)

Als er aan iets nieuws begonnen werd op het weefgetouw dan werd er 'iets op touw gezet', waarvan het gezegde dat opgaat wanneer men iets (nieuws) wil organiseren.

Verder kennen we nog de volgende spreekwoorden: Hij heeft veel garen op zijn klos. Hij heeft overal kritiek op.

Het met iemand in het garen hebben. Met iemand ruzie hebben.

Hetzelfde garen, maar op een ander klosje. Het lijkt anders, maar is hetzelfde.

Tegen de draad (in). Iemand, die zich verzet, dwars gaat liggen.

De oorsprong ligt bij een draad van het weefsel, dus tegen de loop van het weefsel in, dus niet met de loop van de draden meegaand.

De draad kwijt zijn. De samenhang, het verband kwijt zijn; niet meer weten, hoe men verder moet gaan. Als herkomst zou men kunnen denken aan een weefsel, dat zoo fijn gesponnen is, dat men de draad niet kan volgen.

De lakens uitdelen (of uitgeven). Dat is degene die alles regelt, de voornaamste, de baas zijn; gezag uitoefenen, het commando voeren. Dit gezegde komen we al in de 17^e eeuw tegen en is ontleend aan de huishouding, waar degene die de lakens uitdeelt, over de linnenkast gaat (dus de vrouw), alles regelt!

Van hetzelfde laken een pak

krijgen. Op dezelfde wijze behandeld of gestraft worden, als waarop dit iemand zelf of een ander is gedaan.

Men kan het laken niet hebben of het geld houden. Als je iets wilt hebben zul je er voor moeten betalen.

Tilburgse kruikenzeikers.

Bijnamen voor stede- of dorpelingen komen vaak voort uit het industrieverleden, zoals 'Boornsen Melbuul' voor de autochtone Bornse inwoners geen nadere toelichting behoeft.

Ook de Tilburgers hebben een bijzondere bijnaam. Tilburg was vanaf midden 19^e eeuw het centrum van de wolindustrie. Dagelijks zag men fabrieksarbeiders met een blauw gekleurde aarden

drinkkruik richting de fabrieken gaan. Maar in de kruiken zat geen drinken; de inhoud bestond uit de dagelijks geproduceerde urine van een heel gezin. De urine bevat namelijk ammoniak, nodig bij het proces van het 'vullen' (vervilt) van de lakenstof. Als een los weefsel een tijdlang in de urine ligt wordt het

uiteindelijk een stevige stof. De jaarlijkse opbrengst van de urine kon bij een kinderrijk gezin oplopen tot zo'n veertig gulden. De Tilburgers moesten wel hun bijnaam 'kruikenzeikers' op de koop toenemen.

Leiden ook wel lakenstad genoemd, was v.a. de 14^e eeuw het Europees middelpunt van de lakennijverheid ofwel draperie. De Leidenaren werden in die tijd 'Blauwmutsen' genoemd. Veel Leidse wolwevers in hun huisjes,

wevend met een eigen getouw, hadden hun hoofden doorgaans bedekt met een blauwe slaapmuts.

De wolbewerking, o.a. het verven was een belangrijk iets. Het spreekwoord 'door de wol geverfd zijn' betekent meestal zeer ervaren zijn, iets heel goed kunnen. Een door de wol geverfde vakman is dus een vakman met veel ervaring. Deze uitdrukking wordt echter ook gebruikt in de betekenis 'brutaal, onbeschaamd zijn' en zelfs 'geraffineerd, doortrapt zijn'.

De inwoners van Horst (Limburg) worden ook wel als 'Dreumels' aangeduid. Dreumels zijn draden die van de schering overblijven wanneer een stuk linnen af geweven is. Wat zuidelijker zong men de inwoners van Schinnen toe met "*Die van Schinne moete spinne om hun stukske brood te winne*".

Het Friese Winsum kent de spotnaam 'Spinsokken' (in het Nederlands: spinzakken). Aldaar sponnen oude vrouwen vroeger veel garens voor de wevers van Franeker, die zij vervolgens in grote zakken naar hen tobrachten.

'De kleren maken de man (of vrouw).'

Benamingen vanwege de kleding die men draagt. Naar zijn (haar) kleding wordt men beoordeeld, geschat, geacht. Een mening, die de Grieken ook waren toegedaan en die de Romeinen uitdrukten door 'cultus addit hominibus auctoritatem': Cultuur geeft mensen ernst.

Dat leden van een volksbeweging, zoals nog recent de 'gele hesjes' in Frankrijk, naar een kledingstuk worden genoemd, is niet nieuw. Een veel vroeger voorbeeld is de rode muts met naar voren omgebogen punt, waarmee de Jakobijnen zich tijdens de Franse Revolutie toedien. Ze werden daarom 'rode mutsen' ('bonnets rouges') genoemd. Een geuzennaam die Bretonse boeren in 2013 weer voor de dag haalden toen ze protesteerden tegen de 'ecotaks'. Toen Mussolini in de jaren twintig in Italië aan de macht kwam, werden zijn volgelingen naar hun typerende overhemd genoemd, 'de zwarthemden'. Nog altijd in omloop als historische naam voor de volgelingen van Mussolini en die ook voor fascisten in het algemeen wordt gebruikt. Een vergelijkbare ontwikkeling maakte de bijnaam van de nazi's in de jaren-

dertig door: Ze werden omdat ze een bruine overhemd droegen 'de bruinhemden' genoemd.

Tot slot van dit thema weer terug naar Borne, waar de scheepsheermeester Anthonie Schoemaker eind 18^e eeuw als eerste geneesheer in Borne neerstreek. Hij was een bijzonder man, ook wat zijn (chique) kleding betreft. Niet alleen z'n lange haren die hij in een vlecht droeg vielen op, maar ook zijn prachtige jassen op een korte broek met lange kousen. Hans Leuwerink, onze Bornse heemkundekenner en tekenaar, ons dit voorjaar helaas ontvallen, heeft hem in zijn boek over een Twentse heemleester in de 19e eeuw treffend geschetst. Op zijn bijgaande tekening ziet u Anthonie Schoemaker, al pratend tegen de gekooide papagaai, voor een weverskamer.

De ondeugende dokter kwam er dagelijks voorbij tijdens zijn wandeling en leerde de luidruchtige papagaai het woord 'tutenweaver'. Dat was toentertijd voor de vele wevers in ons dorp geen vleiende aanduiding. Het betekende zoveel als prutswever of klungelwever.

Zo eindig ik dit 'textiele' artikel met de maker van de belangrijkste grondstof, vaak door de eeuwen heen in het zweet des (wevers) aanschijns door hem vervaardigd, in de hoop dat m'n geschreven 'weefsel' voor de lezers als 'passend' is ervaren.

Heelmeester Schoemaker, die de papagaai het woord 'tutenweaver' wil aanleren (tekening van Hans Leuwerink)

Bronnen:
 Wikipedia
 Delpher.nl
 Twents Woordenboek van G.J.H. Dijkhuis.
 De kadans van de getouwen van Adriaan Buter.
 Oud Achterhoeks boerenleven van H.W. Heuvel.
 Nederlandsche spreekwoorden... , enz. van F.A. Stoett.
 J.B. Schoemaker, een Twentse heemleester in de 19e eeuw

“Hennik oene dochter staakt ok!”

Annemarie Haak

“Ik was veertien toen ik van school kwam en het stond eigenlijk al vast dat ik naar de fabriek ging. Veel klasgenoten gingen, dus ik ook!” Lies Kempers(84) weet het nog als de dag van gisteren. “In eerste instantie werden we hulpjes van de ouders. Wij deden het loopwerk, zorgen dat er genoeg materiaal was zodat men door kon werken.”

Ze heeft een hele ordner vol herinneringen. Foto's, kaarten en leuke hebbedingetjes. Gezeten in een riante fauteuil in haar woonkamer, begint ze haar verhaal. Als jong meisje werd Lies op de confectie geplaatst net als veel vrouwen. De mannen werkten veelal in de fabriek, de ververij, drolzaal, sterkerij en

dat jouw zoon of dochter niet wilde, want dan hoefde je zelf ook niet terug te komen. Bovendien moest er brood op de plank komen en in zo'n groot gezin was elke gulden welkom! In de textiel was het immers geen vetpot.' Hij zou er ruim vijftig jaar blijven werken en beleefde er de groei, de topdagen, maar ook de sluiting. Kempers behoorde tot de laatste groep werknemers, die de fabriek verlieten.

Hendrik werkte in de bontweverij, werd eerst hulp van een touwbaas en verdiende vijf gulden! Hier leerde hij het vak. In de weverij was het vreselijk benauwd en lawaaierig. Met elkaar praten was onmogelijk. Hij werkte in ploegen en klom op tot baas van een afdeling. De stoomfluit beheerste zijn leven, net zoals dat bij velen het geval was. Borne leefde op de fluit, die tot in iedere hoek van het dorp te horen was. Iedereen wist precies hoe laat het was wanneer die snerpende toon klonk. “Bij de eerste keer stapte vader op de fiets, klonk de fluit voor de tweede keer dan moest je binnen de poort zijn en bij het laatste signaal stond je op je werkplek. De machines draaiden dan al en als je te laat was, kreeg je een kwartje boete.”

de weverij. Toen ze redelijk de weg wist in het bedrijf werd Lies op de inpakafdeling geplaatst. De reumanella lakens en slopen moesten worden ingepakt. “Eerst keurig op stapeltjes leggen en dan werden ze geseald. Een strikje ging erom als decoratie. Dat vond ik wel leuk werk. Het moest er allemaal perfect uitzien en dat ging mij goed af.” Ze heeft nooit een hekel gehad aan het werk, hoewel er streng gecontroleerd werd of alles wel naar behoren geschiedde. Lies leerde er haar vriendinnen kennen, Alie Heyda, Ansjie Rozema en Lidie Posthuma, waarmee ze nog jaren op zou trekken en zelfs na de sluiting van de fabriek nog een reünie organiseerde.

Behalve Lies werkte ook haar vader bij Spanjaard. Hendrik Kempers stapte als 12-jarige jongen al de fabriek binnen. Als jongste telg uit een gezin met negen dochters was er voor hem geen keus. “Hij vertelde wel eens dat hij graag naar Hilversum was gegaan. Daar werkte zijn oudste zus die een leuke baan voor hem gevonden had. Maar bij Spanjaard wisten ze precies hoeveel kinderen er thuis waren en dan werd er gezegd: Wanneer komt die jongen van jou hier? Als ouder waagde je het niet te zeggen

Natuurlijk waren de arbeidsomstandigheden destijds niet best. Er werd tegen geageerd, vooral door de kerken. Dominee Kuilman en pastoor Elskamp

waren echte voorvechters. Elke maandagochtend wilde directeur Jacob Spanjaard weten wat beide geestelijken in hun preek hadden gezegd. Op een gegeven moment werden beide heren overgeplaatst. Jacob duldde geen tegenspraak. Vader vertelde wel eens: "Als hij de weverij binnenkwam, sprong iedereen in de houding. Toen hij in 1934 overleed liep heel Borne uit. Rijen dik stonden de mensen langs de kant en iedereen nam zijn hoed of pet af. Jacob Spanjaard was echt de God van Borne!"

Na de oorlog beleefde de fabriek zijn glorieperiode. Het complex strekte zich uit van de Stationsstraat tot aan de Azelosestraat, het aantal werknemers steeg tot ver over de tweeduizend. De Teddy luiers, de Cinderella lakens en de Kenmore overhemden waren producten van naam en vonden hun weg tot ver over de landsgrenzen.

Het regiem was streng, ook in de tijd van Lies, toen Spanjaard niet meer alleen de dienst uitmaakte. "Ik weet nog dat er ooit iets gestolen was. Daar werd onderzoek naar gedaan. De portier zat zelfs verstopt achter pakketten om de boel in de gaten te houden en er stonden mannen op de uitkijk. Of het ooit opgelost is, weet ik niet meer, maar dat was een

nare periode." Lies werkte in de grote witte fabriekshal aan de Stationsstraat. Op de begane grond was de borduurafdeling gevestigd, helemaal bovenin de confectionerie en daar tussen in de controle. "Met name lakens en slopen werden geborduurd. Elk motief had een nummer. Ik heb zelf "borduur 32" nog in de kast liggen. Destijds gekocht in de bedrijfswinkel." Die was gevestigd aan de Parallelweg tegenover het station. Arbeiders konden daar producten kopen met korting en soms ook B-keus goederen die afgekeurd waren. Tot aan haar huwelijk heeft Lies bij Spanjaard gewerkt. Ze maakte zelfs een staking op haar afdeling mee. 'De productie moest omhoog werd gezegd, maar we gingen niet meer verdienen. Een groep oudere vrouwen die goed gebekt waren, hebben toen protest aangetekend en wij legden het werk neer. Zelfs mijn vader kreeg het te horen: "Hennik oene dochter is ok bie die stakers!" De vrouwen wonnen de strijd en alles bleef bij het oude.

Voordat ze de fabriek verliet, zat Lies achter de naaimachine. Theedoeken omzomen. "Ik heb nooit een hekel gehad aan de fabriek, mijn vader ook niet. We hadden zelfs nooit verwacht dat Spanjaard eens zou verdwijnen."

Lies en Hendrik Kempers thuis aan de keukentafel in 1997

Foto: Twentsche Courant Tubantia 31-12-1997

Spanjaard naar Engeland. Van Twente naar Lancashire en retour.

Bertie Velthuis

In 1932 besluiten vele Nederlandse bedrijven (een deel van) hun activiteiten naar Engeland te verplaatsen. Het gaat over bedrijven op geheel verschillende terreinen, zoals de productie van zeep, papier, hondenvoer, radio artikelen en gereedschappen. Onder de 'overstappers' zijn vele bedrijven welke werkzaam zijn in de textiel. Zij vervaardigen producten als pluche, elastiek, zijden band, zijden dassen, wollen garens en doek. Onder hen zijn ook twee Twentse bedrijven. G Jannink en Zoon uit Enschede, die de South End Mills te Darwen overnam en de N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v/h. S.J. Spanjaard die de Prospect Mills te Clayton le Moors als Spanjaards Prospect Mills voortzette. Genoemde bedrijven vestigen zich in het gebied Lancashire. Hier liggen de grote steden Liverpool en Manchester en de wat kleinere steden Blackburn, Preston en Burnley. Dit gebied ontpopte zich tijdens de industriële revolutie als mogelijk wel dé belangrijkste regio. Hun economie was gebouwd op dokken (Liverpool) en 'katoenmolens' (Manchester). In de jaren rond 1830 werd ongeveer 85 % van al het katoenen doek in de wereld in Lancashire vervaardigd. Hier lagen de grote 'katoenmolens'-steden. Waarom verplaatsten textiel fabrikanten hun productie naar Engeland? Wie waren daarbij betrokken? Hoe verging het hen daar? Is er aldaar nog iets van hun aanwezigheid terug te vinden? In dit artikel heb ik vooral naar de activiteiten van Spanjaard in Engeland gekeken. Wat hadden Twente en Lancashire in de crisisjaren rond 1930 voor gezamenlijke belangen? Maar allereerst: Hoe vanuit Lancashire de Twentse textielindustrie op gang werd gebracht.

Aanzet voor moderne textielindustrie vanuit Lancashire naar Twente

De verwerking van katoen begon in Engeland na de val van Antwerpen (1565). Er trokken Vlaamse bombazijnwevers naar Engeland. Bombazijn is stof die bestaat uit linnen en katoen. Rond 1650 komt deze nijverheid rond Manchester voor. Kwam eerst de ruwe katoen uit de Levant, vanaf 1800 kwam de katoen meer en meer uit de zuidelijke Verenigde Staten, een kolonie van Engeland. In Engeland werden een aantal innovaties op het gebied van het verwerken van ruwe katoen tot doek gedaan. Als zodanig zijn te noemen:

- de snel- of schietspoel

Een uitvinding van wever John Kay in 1733. Kay werd geboren in Bury in Greater Manchester (Lancaster). Een rechte spoel, waarin een klosje met inslaggaren, wordt middels een zweepmechanisme, dat in werking wordt gesteld wanneer de wever aan een touwtje trekt, beter gezegd hij hieraan een ruk geeft. De spoel wordt van de ene zijde naar de andere zijde van het weefgetouw geslagen. Het inslaggaren wordt zo in het weefsel (de schering) gebracht. Sinds half 18e eeuw wordt de snelspoel in Engeland, de zuidelijke Nederlanden en Duitsland toegepast. Tot 1830 was de snelspoel in Twente onbekend. Hier werd de werpspoel, hier genaamd 'de smiet' (naar het Saksische smieten), ook wel schuitje, met de rechterhand naar links gegooid om vervolgens met de linkerhand naar rechts te worden (terug) gegooid. De productie met de snelspoel was veel groter dan met de tot dan gebruikte werpspoel.

De snelspoel.

De werpspoel of smietspoel.

- de Spinning Jenny

Een uitvinding van James Hargreaves, wever/timmerman in 1764. Hij werd geboren in Oswaldtwistle in Lancashire. De vraag naar katoenen garen was door de invoering van de snelspoel groter dan het aanbod. De productie van garen middels het traditionele spinnewiel was te beperkt. De Spinning Jenny maakt het mogelijk met een (spinn)wiel meerdere, tot 8, draden op 8 verschillende sindels (klosjes) konden kunnen worden gesponnen. In de loop der jaren kwamen er (uiteraard) sterke verbeteringen van de Spinning Jenny. De eerste Spinning Jennys worden in 1930 in Almelo geplaatst. Helaas kunnen de Almelose wevers hier niet goed mee werken, de opleiding lijkt te zijn verwaarloosd.

- kunstbleken

Tot de jaren 1827/'28 werd er in Twente uitsluitend nog met weide- of natuurbleek gewerkt. Dit is een kostbare productiewijze. Weidebleken kan alleen in de maanden april t/m oktober, met veel tijdverlies door ongunstig weer, worden uitgevoerd. Ook is er veel renteverlies omdat te bleken doeken soms tot wel 5 maande binnen moesten blijven. In 1928 werd kunstbleken, met vallen en opstaan, te Almelo voor het eerst toegepast. Het bleken geschiedde met chloor in een onder beperkte druk staande ketel of kuipen. Ook het kunstbleken werd vanuit Lancaster naar Twente gebracht.

De toestand van “de textiel” in Twente in het begin van de 19de eeuw

In het boekwerkje ‘van smiet tot snelspoel’, in 1957 uitgegeven ter gelegenheid van het gegeven dat in Twente de katoenweverij met de snelspoel 125 jaar geleden (dus in 1832) tot stand kwam, geschreven door Dr. J.A.P.G. Boot en Dr. A. Blonk, staan twee opmerkelijke conclusies, te weten:

1. In technisch opzicht is Twente dan nog heel achterlijk. Men schijnt hier even weinig begrip voor machines te hebben als in de rest van ons land. Tegenover het grote voordeel, dat de fabriceurs meestal goede kooplieden zijn, staat als ernstig bezwaar hun onkunde tegenover technische vernieuwingen. Uit de bevolking komen geen mensen op met voldoende aanleg op dit gebied.

2. Ten overvloede moet hier worden opgemerkt dat ‘fabryk’ in Twente meestal niet betekent fabrieksmatig bedrijf, maar het oude woord ‘rederij’, in dit geval het leiden van de handweverij bij de boeren thuis.

De ontwikkeling van ‘de textiel’ in Twente vanaf 1830

In 1830 komt het zuidelijke deel van Nederland in opstand tegen het toenmalige Nederland en scheidt zich uiteindelijk af. De staat België ontstaat in 1839. In de zuidelijk Nederlanden bestaat een veelzijdige lakennijverheid, vooral in de steden Brussel, Gent en St. Niklaas. Vanuit de Zuidelijke Nederlanden wordt veel katoen naar Ned. Indië geëxporteerd. Zo ook van uit Engeland. In eerste instantie verhoogt Nederland op de import belasting op Engelse weefsels naar Ned. Indië van 12,5 % tot 25 %. Alleen wanneer deze handel via Amsterdam gaat blijft dit percentage op 12,5 %. Dit wordt gedaan om Nederlandse havens en schepen van werk te voorzien. In feite was dit een kunstmatige schakel tussen Engeland en ‘ons’ Ned. Indië. In januari 1832 neemt koning Willem I het besluit dat er plannen moeten komen voor textiel fabrieken in Nederland.

Charles Louis de Maere

Deze Vlaamse textielondernemer uit St. Niklaas is de eerste die op dit besluit inspeelt. Hij meldt zich bij de koning, hij wil wel een fabriek in het Noorden van Nederland beginnen. Hij wordt naar Twente verwezen. In Hengelo ziet hij direct dat in Twente het handweven nog gebruikelijk is. Hij vindt dat het snelweven hiervoor in de plaats moet komen. Dit kost veel investeringen in de vorm van het ombouwen van de bestaande handweefgetouwen en in opleiding. Hij besluit tot het ‘aanleggen van een school tot het vormen van bekwame wevers’. Hij neemt voor het ombouwen van de handgetouwen en het opleiden van jonge wevers Vlaamse arbeiders mee. In mei 1832 begint in Twente het snelweven. De Maere beperkt zich bij zijn inspanningen tot het invoeren van snelweven in zijn eigen bedrijf.

Thomas Ainsworth (1795-1841)

Hij werd geboren te Bolton le Moors, (Lancashire) en wordt algemeen beschouwd als de man welke in Twente de doorslaggevende aanzet voor een moderne textiel industrie gaf. Hij verspreidde de kennis van snelweven over heel Twente en de Achterhoek, Bolton le Moors ligt op 28 km afstand van Clayton le Moors, de plaats waar Spanjaard haar dochteronderneming vestigde. Hij was textielingenieur. Zijn vader was een tijdlang katoenfabrikant. Toen diens zaken verkeerd liepen, verliet hij Engeland. Vanaf 1827 verkocht hij in Gent machines, welke hij uit Engeland invoerde. Later verkocht hij machines voor Cockerill, een bekende Engelse fabriek nabij Luik. Dit is ook de fabriek die de eerste stoomketel voor een textielbedrijf (de fa. Hofkes) in Almelo leverde. In 1831 is hij in Almelo bezig met het opstellen van een bleekketel. Hij richtte in Goor de Twentse (synthetische) Stoombleekfabriek op. In 1832, precies 100 jaar voor de vestiging van twee bovengenoemde Twentse textielbedrijven in Lancashire voerde hij hier de snelspoel in. Hij was ook de man welke, in samenwerking met de Nederlandse Handels Maatschappij, in 1832 in Twente weefscholen oprichtte waar leerlingen leerden om met de moderne machines te werken. De eerste school stond in Goor. Jongens en meisjes van 11-16 jaar kregen er onderricht. Later bezochten ook oudere wevers, die dus alleen het snelweven moesten leren, ‘gestuurd’ door fabriceurs, de school. Er werden door timmerlieden nieuwe getouwen gemaakt. Elke volleerde snelwever kreeg bij het verlaten van de school een getouw, gekocht of gehuurd, mee. In het begin van 1835 zijn in vrijwel alle Twentse steden en dorpen, ook in Borne, en de Achterhoek dochterscholen. Het ‘uitzaaien’ van de snelweef-kennis en het vervaardigen van bijbehorende getouwen komt hiermee in een stroomversnelling.

De ‘provincie’ Lancashire (Engeland.) Clayton Le Moors ligt tussen Blackburn en Burnley.

ook in Borne, en de Achterhoek dochterscholen. Het ‘uitzaaien’ van de snelweef-kennis en het vervaardigen van bijbehorende getouwen komt hiermee in een stroomversnelling.

A. van der Wijk

Met de leiding van het dochterbedrijf in Clayton le Moors werd de heer A. (Arthur) van der Wijk belast. In de uitgave ‘Textiel en Spanjaard door de jaren’ van W.H.G. Brok wordt hij een groot kenner van de Engelse markt genoemd

Op een feestelijke foto van de Gymnastiekvereniging DOO (Door Oefening Ontwikkeling) in het boekwerk ‘Kent u ze nog.... de Bornsen’ komen we hem voor het eerst tegen. Bij de foto staat vermeld dat deze kort vóór of na 23 april 1913 is gemaakt. Hij staat hier samen met Albert Spanjaard. Arthur van Wijk was dus reeds minimaal vanaf begin 1913 in

dienst van de Fa. Spanjaard. Bij de foto staat tevens vermeld dat de heren met hoge hoed tot het erocomité behoorden. Ze zaten in een open landauer, die voorop reed in de stoet van de leden van Gymnastiekvereniging toen deze op weg waren naar een terrein nabij de Kerkedennen. Waarom betreffende heren aanwezig waren is niet duidelijk. Waren het de oprichters, leden van het bestuur of sponsoren?

A. van der Wijk maakte carrière bij Spanjaard. Per 1 januari 1928, werd hij als procuratiehouder aangesteld.

Hij bekleedde in Borne vele bestuursfuncties. Toen hij naar Engeland zou vertrekken moest hiervan afscheid worden genomen. Bij de verschillende afscheidsrecepties werden er door velen uitvoerige loftuitingen geuit.

Dit gebeurt o.a. op 18 juni 1932 in het St. Josephgebouw, nadat hij 17 jaar secretarispenningsmeester van het Groene Kruis was geweest. Alles en iedereen die in Borne een zekere positie bekleedde was hierbij aanwezig. Presidente mevr. Juliette Spanjaard-Polak

gaf een kort overzicht van zijn vele werkzaamheden. Als dank ontving hij uit haar handen een album met de handtekeningen van alle leden. Dit moeten ongeveer 1000 handtekeningen zijn geweest, immers eind 1930 waren er 1056 leden. Burgemeester Schaepman sprak afscheidswaarden en bracht tevens dank voor het vele goede dat hij voor de lijdende mens had verricht. O.a. ds. Wartena, predikant van de N.H. kerk, de heer Hek namens de Chr. Besturenbond, de heer Wes namens de R.K. Werkliedenvereniging, de heer I. Spanjaard (oud Voorzitter), de doctoren Panhuysen en Stomps, pastoor Elskamp van de St. Stephanuskerk spraken. Aanwezig waren ook de oud burgemeester van Borne Jhr. E.J.J.S von Bönninghausen en de heren L. en B. Spanjaard. Bijzonder is dat de redactie van het Overijssels Dagblad, die van het gebeuren verslag doet, aan al deze goede woorden en wensen het volgende meende te moeten toevoegen: "Afscheid van een werkzame persoonlijkheid en wat meer zegt in onze tijd van iemand die steeds belangeloos, altijd en overal op de bres stond voor vereniging tot heil van de nevenmens en tot heil van de economisch zwakkeren." Arthur van Wijk dankte tot slot het gemeentebestuur dat, ondanks de vele noodzakelijke bezuinigingen, de subsidie voor het Groene Kruis had gehandhaafd.

Uiteraard moet er ook afscheid worden genomen van de collega's van de Fa. Spanjaard. Dit gebeurde tijdens een bijeenkomst op 6 augustus 1932 in het schaftgebouw van de firma. Het afscheid vond plaats

enkele dagen voor het daadwerkelijke vertrek. Ook van de heren ten Cate en Swerts werd afscheid genomen. Bij deze bijeenkomst waren o.m. aanwezig de dames Spanjaard, de directeuren, het kantoorpersoneel, beambten en bazen. Van der Wijk ontving een prachtig schilderstuk en de heren ten Cate en Swerts een rookstel. Voor de dames van der Wijk en de verloofde van de heer Ten Cate waren er bloemen. De directeur Karel Spanjaard dankte de vertrekkenden voor de prettige samenwerking en

wenste hen toe dat het hen in Engeland naar wens zou gaan. De heer van der Wijk bracht hij speciaal dank voor de verdienstelijkheid op velerlei gebied.

Overigens: de heer Swerts werd technisch leider. De heer ten Cate kreeg de leiding over de administratie. Ook de heren Joh. Fischer van de Jacquardweverij* en getouwbaas Jan Bloemendal kwamen permanent in dienst van de Engelse dochtermaatschappij van Spanjaard.

Niet permanent naar Engeland vertrok de baas van de ruwerij,

B. Peters. Hij moest

diverse keren naar Clayton le Moors reizen voordat alles goed ging en er een goed verkoopbaar product werd gemaakt.

* In een Jacquardweverij wordt damast geweven. In een ruwerij wordt 'gereed' doek middels het beperkt 'beschadigen' door 'snijden' in de draad een beetje 'wolliger' gemaakt.

Dick Spanjaard, de in 1911 geboren zoon van Isaac Spanjaard, loopt een jaar stage in Engeland. Arthur van der Wijk schijft een vernietigend getuigschrift m.b.t. deze stage.

Later, in 1938, wanneer er binnen de directie van Spanjaard onenigheid ontstaat, zal dit getuigschrift nog een rol spelen.

Als boven omschreven vestigden steeds meer Nederlanders zich in Lancashire. Kennelijk was er behoefte elkaar periodiek te ontmoeten. Op initiatief van de in Londen reeds bestaande vereniging 'Neerlandia' vond er op maandag 19 april 1939 in het Midland Hotel te Manchester een bijeenkomst plaats waarvoor Nederlandse

Arthur van der Wijk, links samen met Albert Spanjaard. Hij behoorde tot het erocomité bij gymnastiekoefeningen van DOO (Door Oefening Ontwikkeling) rond 1912.

Jan Bloemendal

B. Peters

ondernemers uit Lancheshire en Cheshire (een naastgelegen regio) waren uitgenodigd. Ook de Nederlandse consuls van Lancashire en Cheshire waren aanwezig. De Nederlandse consul van Londen, de heer Th. De Meester begroette hen. Er werden bij de georganiseerde feestmaaltijd dronken uitgebracht op de Engelse koning George en op ons vorstenhuis. Tevens werden de volksliederen gezongen. Besloten werd om ook voor Lancaster en Cheshire een vereniging 'Neerlandia' op te richten. Als eerste activiteit zou op 6 juni van dat jaar een picknick in de buurt van Blackburn worden gehouden. Daarna zou er een bijeenkomst op een der Nederlandse stoomschepen te Liverpool plaatsvinden. Voor de kinderen kwam er een sint Nikolaasfeest te Manchester. Vervolgens stelde de voorzitter van de Londense vereniging voor als 'Godfather' van de nieuw opgerichte vereniging te fungeren, en deze volgens Engels gebruik de nieuw opgerichte vereniging als kindeke aan een de aanwezige Anglicaanse predikant met Nederlandse roots, Rev. Santham, ten doop te houden.

Arthur van der Wijk, hier bij de viering van het 25 jarig jubileum van het Groene Kruis in 1930.

Arthur van der Wijk werd in het eerste bestuur van de nieuwe vereniging opgenomen. 's Avonds verzorgde hij een lezing met lichtbeelden. Hij liet de moderne architectuur te Amsterdam, Rotterdam, den Haag en Hilversum, waar hij het nieuwe stadhuis van architect Dudok toonde, zien. Ook vertoonde hij een serie beelden over de droogmakerijen van de Zuiderzee, waarbij hij hulde bracht aan ir. Lely. Er was toevallig ook een van de heren Spanjaard in Manchester aanwezig. Hij zat ook aan het diner aan. Hij dankte als Nederlander voor de gezellige avond die hem was bereid.

Tussen het bedrijf in Engeland en Nederland was veelvuldig contact. Regelmatig was Arthur van der Wijk in Nederland. Ook ontving hij in Engeland regelmatig leden van de directie van het moederbedrijf. Tijdens een van de bezoeken aan Borne, in de winter van 1934, gaf hij in het schaftgebouw van Spanjaard een lezing over Engeland. Hij vertelde over het Engelse staatsbestel dat geheel anders was opgebouwd dan dat in ons land. Over de woningbouw, die volgens hem, hoewel iedere woning voorzien was van een badkamer, achterbleef bij de woningbouw in ons land en hij liet lichtbeelden zien van de prachtige landschappen, the English country gardens.

Van der Wijk

Arthur Isidore van der Wijk werd op 6 april 1884 te Assen geboren. Zijn ouders waren Louis van der Wijk, geboren 3 november 1842 te Assen van beroep koopman/kruidenier. Hij overleed op 23 maart 1904 te Assen. Zijn moeder was Henriëtte Walbaum, geboren 1851 te Munster en overleden op 9 november 1932 in huize Beth Schalom te Amsterdam. Zijn ouders huwden op 30 januari 1875 te Assen.

Arthur Isidore van der Wijk huwde op 27 juni 1917 te Gouda met Clara Sophia Cats, geboren 1890 te Gouda. Uit het huwelijk werden twee dochters geboren, te weten: Selly Henriëtte, geboren 8 juli 1918 te Borne en Henriëtte Louise Seline, geboren 14 juni 1921 te Borne. Beide dochters huwden met Engelse mannen. In 1937 woonde het gezin van der Wijk in een mooie groene wijk met vrijstaande woningen, tegenover het plaatselijke cricket veld aan 4 West Park Road te Blackburn. Hij keerde na de Tweede Wereldoorlog niet terug naar Nederland. Door hun verblijf in Engeland is het joodse gezin de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog bespaard gebleven. Hij was ridder in de orde van Orange Nassau. Arthur Isidore van der Wijk overleed op 17 mei 1957 op 73 jarige leeftijd in Oakdene een dorp bij Blackburn Eng.

Arthur van Wijk had waarschijnlijk niet alleen via zijn zus een familiale band met de familie Spanjaard. Levie Spanjaard (1821-1892), een van de twee opvolgers van de oprichter van het familiebedrijf Spanjaard, was namelijk gehuwd met Betje van der Wijk (1828-1901). Deze 'band' ben ik niet verder nagegaan.

Hij had twee zusters te weten:

- Rosa Emma Bettij, geboren op 24 oktober 185 te Assen, overleden op 5 april 1943 te Sobibor. Zij was gehuwd met Arnold Spanjaard, winkelier, geboren op 12 februari 1884, overleden te Amsterdam. Arnold Spanjaard was een kleinzoon van Salomon Jacob Spanjaard en Sara van Gelder, de stichters van het textielconcern Spanjaard.
- Ella Emilie Auguste, geboren op 19 juni 1879 te Assen. Overleden op 7 oktober 1959 te Antwerpen. Zij was gehuwd met Julius Nathan Andriesse, koopman, geboren in 1875 te Vlissingen.

Spanjaard verplaatst een deel van het bedrijf naar Engeland

Het overplaatsen van een deel van het bedrijf vond plaats midden in de economische crisis van de jaren 30. Het was een tijd van grote werkloosheid en ernstige armoede. De industrie, met name de textielindustrie in Nederland, had het erg moeilijk. De koopkracht in Nederland nam sterk af. Maar dit was niet het enige probleem. De katoenindustrie werd ook met de volgende buitenlandse feiten geconfronteerd, te weten:

- Engeland verliet op 1 november 1931 de zgn. Gouden Standaard. Dit wil zeggen dat de waarde van de Engelse Pond Sterling niet meer was gekoppeld aan de opgeslagen hoeveelheid goud. Dit betekende dat de Pond Sterling deprecieerde. (in waarde verminderde). Uitvoer naar Engeland werd daardoor moeilijker. En de opbrengst van de naar Engeland reeds uitgevoerde en nog uit te voeren goederen daalde. Zo ontving Spanjaard niet fl. 12,- maar fl. 10,25.
- de enorme concurrentie van Japan op de Neder-

lands Indische markt. Ook de Engelse katoenindustrie ondervond daarvan in India erg veel hinder. De Japanners dumpten hun textiel producten op deze markten.

- Per 1 maart 1932 voerde Engeland invoerrechten van 20% in op import van textielproducten. Genoeg redenen om als Nederlandse textielindustrie in moeilijkheden te komen. Dit gold nog meer voor de N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v/h S.J. Spanjaard omdat Engeland Spanjaards grootste export gebied was.

Het was ook een tijd van grote arbeidsonrust in de textielindustrie in Twente. De Twentse fabrikanten probeerden op twee manieren de problemen het hoofd te bieden. Deze waren:

- het verhogen van de productiviteit, de zgn. rationalisatie. Dit hield in dat wevers een groter aantal getouwen dan voorheen in gang moesten houden.

- het verlagen van de lonen. Deze werden op 16 november 1931 met 5% verlaagd. Met tegenzin werd deze verlaging geaccepteerd. In december 1931 werd door de fabrikanten een verdere verlaging van de lonen met 5 % aangekondigd. Dit leidde, op 14 december 1931 tot stakingen van meer dan 14.000 arbeiders. Later sloten zich hierbij nog meer arbeiders aan. Ook de arbeiders van Spanjaard staakten vanaf 14 december 1931. Er ontstonden in het dorp ongeregeldeheden. Op 8 januari werd door groepen opgeschoten jongeren met 'donderbussen' gegooid, werden staatlantaarns vernield en bij werkwilligen ruiten ingegooid. Ook werden er bij de woning van K. Spanjaard aan de Stationsstraat en bij de procuratiehouder A. van der Wijk ruiten ingegooid. Hij woonde in een van de twee 'directeurswoningen' gelegen aan Deldensestraat, thans nr. 5 (het is de eerste van de twee villa's na de aansluiting van de Ververstraat op deze straat). Pas in de eerste week van april 1932, na ruim 4 maanden, eindigt het conflict. De loonsverlagingen blijven. Wel worden er afspraken gemaakt. De tweede loonsverlaging gaat 6 weken later in. De kostwinners met een lager loon zullen (gedeeltelijk) worden ontzien. Ook tonen de fabrikanten zich bereid om over de lage lonen bij de firma's Kan te Oldenzaal en Spanjaard in Borne nadere te spreken.

Rechts: een van de twee directeurswoningen aan de Deldensestraat 5.

Aan de overzijde de woningen van 'de rode lap'.

Het overplaatsen van een gedeelte van het bedrijf naar het buitenland is natuurlijk een ingrijpende aanleging. Hiervoor is een lange voorbereiding nodig. Uit het gegeven dat de beoogd leider van de dochteronderneming zich op 10 februari 1932 niet beschikbaar stelt voor een volgende termijn als bestuurder van de vereniging Ambachtsonderwijs te Borne blijkt dat men hier toen reeds mee bezig was.

Op 20 mei 1932 berichtte de directie aan de aandeelhouders over het voornemen tot overbrenging van een klein gedeelte van het bedrijf naar Engeland. Ten einde voor de machines en een deel van het personeel emplooi te houden heeft men beslag gelegd op een fabriekscomplex in Lancashire, ten einde daar de fabricage van Engelse artikelen voort te zetten. De stap leidde uit der aard der zaak tot enige vergroting van de werkloosheid ter plaatse (hier wordt Borne bedoeld) iets wat ook zou hebben plaatsgevonden als het besluit tot vestiging in Engeland niet was genomen. Het overgenomen fabriekscomplex is van bescheiden omvang. Het gebouw zal worden overgenomen. In hoeverre deze fabriek zal uitbreiden en welke gevolgen daarvan zullen zijn voor de omvang van de fabriek in Borne valt niet te zeggen. De fabriek zal hoofzakelijk worden ingericht voor het weven van batist*. Borne zal met een evenredig deel worden ingekrompen. In verband met geldende bepalingen omtrent toelating van arbeiders in Engeland is het niet mogelijk arbeiders uit Borne, werkzaam in dat gedeelte van de weverijen eveneens naar Engeland te verplaatsen.

* *Batist is een fijndradige weefsel, oorspronkelijk gemaakt van linnen, maar later ook van wol en katoen. Het weefsel is min of meer doorzichtig. Het wordt gebruikt voor zakdoeken, bloesjes, mutsen en dergelijke.*

Eind 1932 komen in de pers berichten dat er meerdere textielbedrijven zijn die overwegen (een deel van) het bedrijf naar Engeland over te plaatsen. In het Twents dagblad Tubantia en Enschedese Courant van 22 juni 1932 werd naast het bericht dat de fa. G. Jannink en Zonen in Engeland een filiaalfabriek gaat stichten ook het volgende vermeld:

"Wanneer men in Manchester in het Midland hotel wandelt ziet men telkenmale bekende gezichten uit Enschede en hoort men elke keer van Enschedese fabrikanten die uitkijken naar een weverij in Lancashire die ze voor hun doeleinden kunnen gebruiken. Zeker wij weten wel dat de bedoeling van hen is om in Engeland alleen te gaan weven alleen maar om hun klanten in Engeland te behouden. Maar, als zij zo meteen in Engeland goedkoper kunnen produceren dan in Holland, zullen zij dan duur doek in Holland weven, of zoveel mogelijk doek in Engeland?"

Maar naast de bedrijven Spanjaard en Jannink heeft uiteindelijk geen enkel Twents bedrijf deze moeilijke stap gewaagd. De redenen dat deze bedrijven voor deze stap wel maakten waren min of meer het zelfde. Voor Spanjaard gold dat Engeland haar grootste export gebied was. Voor Jannink was dit de uitvoer van haar

beroemde zgn. 'Landhuisstoffen' naar Engeland. Zij vestigden de fabriek G. Jannink and Sons in Darwen (Lancashire). Darwen ligt op een afstand van ongeveer 15 km van Clayton le Moors.

De redenen om deze stap uiteindelijk toch niet te maken waren:

- ook de situatie van de textiel in Engeland was erg moeilijk. Op zaterdag 27 augustus 1932 gingen ongeveer 200.000, wevers en weefsters in Lancaster in staking. Deze staking duurde tot 27 september. Het resultaat was dat elk meer weefgetouwen diende te bedienen en er een forse loonsverlaging werd doorgevoerd. Aansluitend gingen op 31 oktober 1932 een kleine 170.000 spinners en kaarders in Lancashire in staking. Deze staking duurde slechts kort. Ze werd op 7 november aansluitend beëindigd. Er werd een 7% lager loon ingevoerd. Uit genoemde cijfers wordt duidelijk hoeveel arbeiders en in de textielindustrie van Lancashire werk vonden. Wellicht wel 20 keer zo veel dan in Twente.

- Lancashire kende een "rijke" geschiedenis aan arbeidsstakingen. Zo stakten honderden duizenden arbeiders in 1929 en 1931. Er heerste een grote werkeloosheid onder de textielarbeiders, tot 40 %.
- de technische ontwikkelingen van de machines waren achtergebleven.

- Engeland verloor steeds meer export mogelijkheden in India en het Midden Oosten. De mindere kwaliteit van haar producten was op deze landen afgestemd.

Al met al geen fijne vooruitzichten voor zo'n moeilijke stap.

In de maand juni van 1932 werd gestart met het overbrengen van machines naar Clayton le Moors. Dit ging door in de eerste helft van 1933. Medio 1933 was het gehele bedrijf volgens het opgezette plan geïnstalleerd. Gedurende het tweede half jaar van 1933 draaide de fabriek op volle kracht.

Het dochterbedrijf in Engeland

Het dochterbedrijf vestigde zich in het dorp Clayton le Moors. Clayton le Moors is gelegen aan het kanaal Liverpool - Leeds, daar waar dit kanaal de weg van Blackburn naar Burnley, twee grote textielsteden, passeert. Het eerst gedeelte van het kanaal, nabij Liverpool, dateert al van 1790. In 1796 bereikte het Burnley, in 1801 Clayton le Moors. Hier werd een verbreding van het kanaal gemaakt. Hier konden schepen aanleggen. In 1810 werd Leeds bereikt. Het kanaal was noodzakelijk voor transport van ruwe materialen naar het binnenland en gereede producten naar de haven Liverpool en vandaar naar het Brits Imperium. Overigens, er werden in die tijd 2.000 miles (3.200 km) kanaal in Engeland aangelegd. Het verbond mijnen met fabrieken, markten en havens welke aan diep water lagen. Nabij Clayton le Moors bouwde de Leeds and Liverpool Canal Company, in 1801/1802, onmiddellijk aan het verbrede kanaal de Enfield Wharf Warehouses. In 1806 werd dit uitgebreid met een kantoorruimte. In 1829/1830 werd een deel verbouwd tot woning. Het gebouw bestond uit twee bouwlagen met op elke verdieping brede deuren om te kunnen laden en lossen. Aan de kanaalzij-

Enfield Wharfs in Clayton le Moors (Engeland) gelegen aan het kanaal Leeds-Liverpool. Het leisteren dak, dat tijdens het gebruik van 'de Wharf' door Spanjaard's Mill gedeeltelijk afbrandde, werd vervangen door een dak van asbestplaten. Het is aan het eind van het gebouw nog juist te zien.

de stonden houten kranen. Hier meerden de boten aan, werden goederen overgeladen voor verder vervoer over de weg of goederen tijdelijk opgeslagen. Aan de overkant van het kanaal stonden gebouwen voor het stallen van paarden.

Clayton le Moors was een perfecte plek om fabrieken te vestigen, voor Lancashire waren dat voornamelijk textiel fabrieken. Op bijgaande luchtfoto uit 1931/1932 is te zien dat er toen een groot aantal bedrijven (fabrieken) stonden. Het zijn alle textielbedrijven. We zien op deze foto Prospect Mill en iets verder de Canal Mills, onmiddellijk aan het kanaal gelegen en gebouwd in 1834/1835 met twee weverijen, een vier verdieping hoge spinnerij en verdere bijgebouwen met opslagloodsen en behuizing voor de stoommachine, dit bedrijf werd in 1932 gesloten. Ook zien we, aan de overzijde van het kanaal de Fern Mill die in 1933 werd gesloten. Maar er waren nog meer textiel fabrieken in Clayton le Moors, zoals Victoria Mill, een stoom katoenspinnerij en weverij, gebouwd in 1845/1847 gesloten in 1931. De Royal Mill, deze werd in 1912 gebouwd en was de grootste weverij eveneens door stoom aangedreven en de Albion Mill. 5 Textielbedrijven in een dorp met ongeveer 8000 inwoners.

Na 1935 waren nog drie fabrieken in bedrijf. Spinnerijen stopten allen uiterlijk 1933 en weverijen in 1960. De Prospect Mill, Mapestraat, Clayton le Moors, werd door de N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v/h. S.J. Spanjaard aan gekocht. Hier vestigt zij de dochteronderneming Spanjaard's Prospect Mill. (Prospect betekent zoveel als vooruitzien) Het afmetingen van het bedrijfsgebouw waren ongeveer 100 x 100 m (1 ha) Het gebouw stamde uit 1904/1905, en was een laat exemplaar van een weverij met sheddaken, en een centraal gelegen stoommachine in een "boilerhouse" (ketelhuis) en een schoorsteen. In dit gebouw werden de overgeplaatste machines geplaatst. Het gebouw van de Spanjaard's Prospect Mill was in 2009 nog aanwezig. Het is later afgebroken Thans staat er, gezien het grote aantal geparkeerde auto's, een groot kantoorgebouw en aanslui-

tend een woongebouw. De contouren van het vroegere bedrijfsperceel zijn nog te herkennen. (Zie luchtfoto Google Earth).

Tevens huurde Spanjaard's Prospect Mill een deel van de nabij gelegen Enfield Warehouses. van de

bevond zich ook de kantine, deze werd niet beschadigd. Het Enfield Warehouse en de aan de overzijde van het kanaal gelegen stallen worden aangemerkt als 'Buildings of National Importance and special interest'. In goed Nederlands als 'Rijksmonument'.

Spanjaard's Mills te Clayton le Moors aan het kanaal Leeds-Liverpool. Op de voorgrond, links, onmiddellijk aan het kanaal gelegen, Enfield Wharfs. Op de voorgrond Fern Mills, een ander textiel fabriek (foto 1950).

Leeds - Liverpool Canal Company. Dit gebouw is thans nog aanwezig. In dit gebouw bevonden zich opslagruimten, een kantoor en een residence (woning). In het document "Heritage Assessment of the Enfield Warfs Warehouses, Clayton le Moors", dat opgesteld is om de cultuurhistorische waarde van dit gebouw te bepalen wordt de gehele geschiedenis van het gebouw verteld. Het gebouw is in 1801 gebouwd. Het is opgetrokken uit in de omgeving gewonnen zandsteen. Het kreeg de functie van tijdelijke opslagruimte van aan- en af te voeren goederen. In 1930 staat het leeg. In 1932 werd het door Spanjaard's Prospect Mill gehuurd. Het gebouw werd kennelijk gebruikt als opslagruimte van ruwe katoen. Dit blijkt uit het volgende: op 4 oktober 1943 stichtte een werknemer van Spanjaard Prospect Mill er brand. Er lag op dat moment op beide verdiepingen samen 250.000 Ld aan ruwe katoen. 1 Ld is 0,45 kg. Er lag dus 120.000 kg ruwe katoen, hetgeen ongeveer 60 m³ is. Dit deel van het gebouw werd ernstig beschadigd. Het dak werd vernield. Ter plaatse is dit nog te zien. De oorspronkelijke houten dakconstructie werd vervangen door stalen spanten en i.p.v. leien met asbestplaten gedekt. De schade bedroeg 10.000 Pond Sterling. Een medewerker van de Leeds - Liverpool Canal Company berichtte over deze brand aan de directie. Uit dit bericht blijkt dat de residence (woning) werd bewoond. In een deel van het gebouw

Hoe verging het Spanjaard in Engeland?

Uit het jaarverslag over het jaar 1933 blijkt dat de waarde van de overgebrachte machines, als een vordering op de Engelse Dochter Maatschappij in de boeken van Spanjaard Borne zijn gebracht. De overbrengingskosten en de oprichtings- en installatiekosten heeft de Engelse Venootschap onmiddellijk afgeschreven, waardoor een verlies ontstond. Echter de exploitatie van het tweede half jaar was zodanig bevredigend dat dit verlies dat jaar al voor een belangrijk deel was ingehaald. Kennelijk ging het financieel (heel) goed.

Over het jaar 1934 staat in het jaarverslag: "Ons bedrijf in Engeland heeft bevredigend gewerkt, en het verlies, ontstaan door de kosten die wij in ons vorig jaarverslag hebben vermeld, konden wij verder voor een belangrijk gedeelte inhalen. Wij menen met vertrouwen de toekomst van dit bedrijf te mogen zien". Kennelijk is er zoveel winst gemaakt dat de aanloopkosten grotendeels zijn terugverdiend.

In 1935 leed het moederbedrijf verliezen, terwijl het bedrijf in Clayton le Moors goed draaide en winsten afdroeg aan het moederbedrijf (Twentsche dagblad Tubantia en Enschedesche Courant 17 september 1935). Over het bedrijf in Engeland kunnen wij mededelen dat de moeilijkheden, ofschoon ook daar bestaand, zich toch in beduidend mindere mate doen gelden dan hier ten lande. Wij hebben alle vertrouwen in de verdere ontwikkeling der Engelsche zaak. Het kapitaal van Spanjaard's Prospect Mills Ltd". bedraagt dan fl. 4 miljoen.

In het boekjaar 1936 maakt moederbedrijf N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v/h. S.J. Spanjaard na 6 jaar weer winst. In het jaarverslag wordt over de Engelse dochter geschreven: "Ons bedrijf in Engeland heeft zich in het afgelopen jaar bevredigend ontwikkeld, ook daar waren de resultaten gunstiger dan over 1935, terwijl de vooruitzichten voor het komend jaar als gunstig mogen worden bestempeld". Anders dan het eerder genoemde batist produceerde Spanjaard's Prospect Mills in hoofdzaak schipperlaken, kwaliteit 683 (een zware kwaliteit doek). In het jaarverslag over het jaar 1937 van Spanjaard Borne staat over de Engelse dochter: "Onze dochter heeft een zeer moeilijk jaar gehad. De tegenslag der conjunctuur heeft daar, vooral op de textiel, een ongunstige invloed gehad, waarbij, naar te verwachten viel, ons bedrijf niet werd gespaard. De verbetering der situatie is inmiddels echter dusdanig, dat wij met

enig vertrouwen de resultaten van het thans lopende jaar tegemoet zien". Kennelijk heeft de Engelse dochter in 1937 verlies geleden.

Ook in 1938 had onze Engelse dochteronderneming een zeer moeilijk jaar. *"De verbetering van der situatie in inmiddels echter dusdanig, dat wij met enig vertrouwen de resultaten van het thans lopende jaar (1939) tegemoet zien"*, zo valt in het jaarverslag over 1938 te lezen. Kennelijk heeft het Engelse bedrijf verlies geleden.

In het jaarverslag van Spanjaard Borne is over de Engelse dochter slechts aangegeven dat het in 1939 bevredigend heeft gewerkt.

Op 7 maart 1940, juist voor het begin van de Tweede Wereldoorlog schrijft de directie van Spanjaard Borne dat de positie van de Engelse maatschappij zich op de Engelse markt gunstig heeft ontwikkeld. De kans op een uitkering wordt verhoogd door de omstandigheid dat de kosten van oprichting en installatie geheel zijn afgeschreven. Deze uitkering is in 1940 waarschijnlijk niet ontvangen. Tevens geeft men aan: *"De gevolgen van den oorlog, ook al heeft deze daar aanvankelijk opleving meegebracht, zijn echter zodanig onberekenbaar, zowel wat de rentabiliteit als wat de transfermogelijkheden betreft, dat wij ons van voorspellingen menen te moeten onthouden."*

De directie ziet duidelijk de Tweede wereldoorlog nabijkomen. Ze ziet de moeilijke situatie waarin het Borne bedrijf als ook het Engelse bedrijf zullen komen. Ook vrezen ze voor het verlies van de mogelijkheden om elkaar te versterken.

In de jaren 1940, vanaf begin mei tot begin mei 1945, is er waarschijnlijk geen, of zeer beperkt contact geweest tussen het moederbedrijf en de Engelse dochter.

In het jaarverslag over 1945 schrijft Spanjaard Borne dat een bedrag is ontvangen van fl. 474.202,- welke haar oorsprong vindt in gedurende de oorlog geaccumuleerde vergoeding der dochteronderneming. Dit bedrag was de winst welke door het bedrijf in Engeland in de jaren 1940- 1945 was gemaakt. Spanjaard kon dit bedrag goed gebruiken. In 1945 leed

het moederbedrijf zelf een verlies van fl. 251.578,-. Moeder- en dochterbedrijf maakten op de jaarrekening van 1945 een 'vertekende' winst van fl. 222.624. Het jaarverslag van Spanjaard over het jaar 1946 vermeldt: *"De dochteronderneming heeft sinds 1940 succesvol gewerkt; de 'earning capacity' van dit bedrijf nam gedurende de oorlog beduidend toe."*

In het jaarverslag over 1947 werd aangegeven dat de Engelse dochteronderneming over dat jaar op een bevredigend resultaat mocht bogen. Er was een uitkering van het bedrijf in Engeland aan Spanjaard Borne.

In het jaarverslag over 1948 van Spanjaard Borne staat over de Engelse dochter: *"Daar de reden, waarom in 1932 een bedrijf in Engeland werd opgericht, niet meer bestaat, werden terreinen, gebouwen, machines en voorraden verkocht, toen de directie hiervoor een gunstig lijkend aanbod werd gedaan, zulks in de overtuiging dat het in Engeland geïnvesteerde geld in Nederland rendabeler kon worden gemaakt. De transactie is nog niet geheel afgesloten."*

Spanjaard Borne kon de inkomsten uit de verkoop van de Engelse dochter toen goed gebruiken. Het bedrijf stond voor grote investeringen in de jaren onmiddellijk na de oorlog.

Ter oprissing: De doelstelling voor het oprichten van het Engelse bedrijf was: het behouden van de Engelse markt voor N.V. Stoomspinnerijen en Weverijen v/h S.J. Spanjaard.

Uit informatie van oud werknemers blijkt dat in de 50er en 60er jaren Spanjaard slechts weinig klanten in Engeland had. De doelstelling is kennelijk niet gehaald. Echter tot verlies heeft deze toch gedurfd onderneming waarschijnlijk niet geleid. Sterker nog de geaccumuleerde uitkering (winst) welke het moederbedrijf in 1948 uit Engeland ontving was toen zeer welkom. Hetzelfde zal het geval geweest zijn met de inkomsten uit de verkoop van de Engelse fabriek met toebehoren.

Hassink.

VERPAKKINGSDRUKWERK

PASSIE
VOOR
ZICHTBAARHEID

Toen de fluit ging, bleven de arbeiders doorwerken

Harry Rouhof

Decennia lang bepaalde de fluit van Spanjaard het dagritme van de textielarbeiders. Toch is er een periode geweest dat dit allemaal anders was.

Merkwaardig conflict in Borne

In het najaar van 1947 werd geprobeerd de arbeiders van de grote textiel fabriek van Spanjaard in Borne in plaats van 9½ uur per dag 8¾ uur per dag te laten werken. Maar de arbeiders vertikten het eenvoudig naar huis te gaan als 's avonds om kwart over vijf de fluit het einde van de werkdag aankondigde. Zij bleven stoer doorwerken tot zes uur. Zij deden dit zelfs in strijd met de voorschriften van het Ministerie van Sociale Zaken.

De stoomfluit van Spanjaard fluit voor de laatste keer.

Beeldbank Heemkundevereniging Borne

Zij wilden de vrije zaterdag behouden

Het was een bijzondere situatie. In het na-oorlogse Nederland zou niemand een dergelijke werklust verwachten, maar in Borne bestond zij! Natuurlijk was dit niet het hele verhaal. Het was geen overmatige ijver die de arbeiders aan de slag hield als hun werktijd was verstreken, maar een poging om de vrije zaterdag te behouden die zij sinds het begin van de oorlog hadden gekregen.

In Borne was niet veel industrie. Het enige grote textielbedrijf was dat van de N.V. Spanjaard, waar bijna 1400 arbeiders werkten. Bij het begin van de oorlog ging de fabriek ertoe over, ter besparing van steenkool, om slechts vijf dagen per week te werken. Dat was mogelijk omdat in het begin van de tweede wereldoorlog de werktijdenregeling werd aangepast. Toegestaan werd om vijf dagen 9½ uur per dag te werken. Dat was overeenkomstig met door Duitsers gemaakte bepalingen. Na de bevrijding werd dit door de minister weer teruggedraaid naar 8¾ uur. Een poging van de directie om een speciale vergunning te krijgen voor 9½ uur mislukte.

De vijf-dagen-werkweek was vooral belangrijk voor de helft van de arbeiders die van buiten Borne kwamen. Zij hielden het sterkst vast aan de vijf-dagenweek. De arbeiders uit Borne waren het hier-

mee eens. Bovendien: in de spinnerij, waarvan de rest van het bedrijf afhankelijk van was, werkten de meeste mensen van buiten Borne.

Voor de rechter

In december 1947 werd de directie van Spanjaard voor de kantonrechter gedaagd vanwege overtreding van de regels van de Arbeidswet. Het verweer van de directie was dat men al het mogelijke had gedaan om te voorkomen dat er langer werd doorgewerkt. Het loon van de extra gewerkte uren werd ingehouden en ter zitting werd aangetoond dat het onmogelijk was om de stroom uit te schakelen om 17.15 uur. Desondanks bleef de merkwaardige toestand bestaan dat 's avonds om kwart over vijf de fabrieksfluit ging, maar dat niemand eerder dan zes uur de fabriek verliet. En op zaterdagmorgen kwam er niemand en lag het bedrijf praktisch stil. Duidelijk werd hieruit dat zowel het fabrieks- als kantoorpersoneel de vrije zaterdagmorgen niet meer wilden missen.

In de uitspraak werd de directie vrijgesproken. Men had redelijkerwijs gesproken al het mogelijke gedaan om de arbeiders te bewegen om na kwart over vijf de arbeid te staken en het bedrijf te verlaten.

Ook in het ingestelde hoger beroep werd de directie ontslagen van rechtsvervolging. De rechter motiveerde: de overheid kon niet van de directie eisen dat zij politieagent zou spelen in eigen bedrijf. Met het risico dat het bedrijf ten gronde zou gaan als er krachtadig zou worden ingegrepen. Een eventuele staking zou volgens de directie een schade van 100.000 gulden per week opleveren.

Overeenkomst met de minister

In juni 1948 vond er over dit geschil overleg plaats tussen de minister van Sociale Zaken en een personeelsdelegatie. De arbeiders verzochten de minister om een tijdelijke vergunning voor een vrije zaterdag en om uitbetaling van het achterstallige loon. Het gederfde loon van het overwerk speelde voor het personeel een grote rol. Dit was per arbeider al opgelopen tot een bedrag van 80 tot 100 gulden.

De betrokken minister zegde toe te overwegen om voor drie maanden een vijf-dagenvergunning te verlenen mits de leden van het personeel toe zouden zeggen na verloop van die tijd weer normaal te zullen gaan werken.

De fabriekscommissie legde dit voorstel aan het personeel voor. Van de 1400 arbeiders van Spanjaard werkten er 200 in de ploeg. Deze groep, die ook 's zaterdags werkte, heeft zich nooit met de actie ingelaten. Ook het ongeveer 200 leden tellende kantoorpersoneel hield zich buiten de stemming. Uiteindelijk hebben slechts 323 personen zich uitgesproken, waarvan 244 voor het voorstel stemden.

Deze zaak zou nimmer de bekende proporties hebben aangenomen indien de directeur van de arbeid zich niet op het standpunt had gesteld dat de vrije zaterdag bij Spanjaard geen uitzonderingsgeval zou mogen zijn. Mede daarom was een andere oplossing dan die door minister Drees was aangedragen niet mogelijk.

Bronnen

Artikelen uit:

De Volkskrant

Twentsch dagblad Tubantia

Nieuwsblad van het Noorden.

*De stoomfluit in de Spanjaardkamer
in het Bussemakerhuis*

Nieuws van het Bussemakerhuis

Redactie

Verwacht

Vanaf 10 augustus 2021 is de tentoonstelling **Keurslijf, Lijfgoed, Lingerie, Luxe** te zien.

Deze tentoonstelling geeft een onthullend en soms bizar tijdsbeeld. Niemand kan zich nog voorstellen dat voor 1850 onderbroeken voor vrouwen immoreel waren of dat omstreeks 1900 de eerste bh's op de markt kwamen. Tegelijkertijd laat deze tentoonstelling ook een veranderende kijk zien op hygiëne en de positie van de vrouw door de eeuwen heen. Door de komst van de wasmachine en de opkomende massaproductie

Deze tentoonstelling zal te zien zijn van 10 augustus 2021 tot en met 15 november 2021.

Museum Bussemakerhuis is geopend van dinsdag tot en met zondag van 11.30 tot 17.00 uur.

Wij verzoeken u vooraf te reserveren via <https://www.museumbussemakerhuis.nl/tickets-reserveren/>

Zoals u wellicht weet is het Bussemakerhuis voor leden van de Heemkundevereniging Borne vrij toegankelijk

De meisjes van het confectieatelier - Bendien Borne

Hans Nijhof

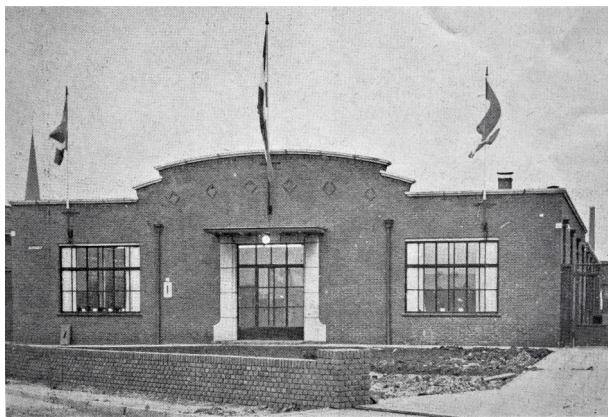
Na een kortstondig vennootschap met H. Smits besloot Isaac Bendien in 1890 zelfstandig verder te gaan met de fabricage van 'werkmanskleding' in Almelo. De firma ontwikkelde zich naar behoren en na toetreding van zonen Jacob en Albert maakte het bedrijf een flinke groei door onder de naam 'Isaac Bendien en Zonen'. Naast de vakkleding werd er ook kinderkleding gefabriceerd. In 1930 waren er al duizend medewerkers actief in het bedrijf dat zich nog verder had gespecialiseerd in herenkleding en werkkleding onder de merknamen Oxford en Beva. Ook na de oorlog gingen de zaken goed en er kwamen nevenvestigingen in Emmen, Borne en Nijmegen. Een groot aantal Bornse meisje vond daar vanaf september 1954 een werkplek.

Het oog van de naald

Vaag kon ik me het bestaan van het Bornse atelier nog herinneren en tijdens een toevallig gesprek daarover viel de naam José Hultink, meisjesnaam Boerhof. Via José werd contact gelegd met Siny Nijhuis, meisjesnaam Beernink, en zo kreeg ik een hele serie mooie documentjes in handen. Siny heeft namelijk alle jaargangen van 1954 tot en met 1964 van het personeelsblad van Bendien bewaard en in degelijke boekjes laten inbinden. Het blad, zeer toepasselijk 'Het Oog van de naald' genoemd, laat een interessant stukje textielgeschiedenis van Borne zien.

Het gebouw

Op 14 juli 1954 vond in de Keizerskroon te Borne de openbare verkoop plaats van het in 1949 gebouwde bedrijfspand van confectieatelier Lievenboom¹⁾ aan de Bekenhorst. Bendien uit Almelo werd eigenaar van de opstallen voor F. 75.500,-. Na een paar kleine verbouwingen was het gebouw klaar voor gebruik en in de loop van het nieuwe jaar werd de omgeving van het bedrijfspand nog eens goed onderhanden genomen. Gemeentewerken Borne had gezorgd voor een nieuwe trottoir, er was straatverlichting aangebracht, het eigen terrein was eveneens voorzien van deugdelijke verlichting en de tuin werd flink opgeknapt.

Confectieatelier Bendien aan de Bekenhorst.

In de loop van de daarop volgende jaren waren uitbreidingen en verbeteringen een terugkerend verschijnsel. In 1958 werd het naastgelegen pakhuis van Hensen, handelaar in lomp en oude metalen,

aangekocht voor uitbreiding van de bedrijfsruimte en werd de kavel rondom het gebouw aangepakt voor de plaatsing van een rijwielstalling en de aanleg van een zonneweide.

Toen in 1961 de toen nog in Borne gevestigde R.K. Landbouwwinterschool naar Delden verhuisde, werd het gebouwtje, waarin de school was gehuisvest, overgenomen door orkestvereniging St. Stephanus. Aanpassing en inrichting van de aankoop zou een vrij kostbare aangelegenheid worden. Aangezien het pand zich pal naast de tuin van Bendien bevond en de firma al enkele jaren kampte met een nijpend ruimtegebrek, werd er een deal gesloten. Het gebouwtje werd voor rekening van Bendien verbouwd en wel zodanig dat er twee ruimtes ontstonden waarvan beide partijen gebruik konden maken: een repetitielokaal en een vergaderruimte voor St. Stephanus die door Bendien als tegenprestatie ook gebruikt konden worden als kantine en leslokaal.

Boven: de kantine aan de buitenkant met daarachter, rechts, het 'torentje' van de Jacobusschool.

Onder: de kantine aan de binnenzijde (in kerstsfeer).

“Zij bijten de spits af in Borne” De eerste Bornse personeelsleden: voorste rij v.l.n.r. Ans Sanders, Fienny Kunne, Renskje de Leeuw, Dini Kunne, Sinie Hippert, Maria Wissink, Roelie Kremer, Lies Leushuis, Wietske Bekkema, Ria Hek, Betsie Snijders. Achterste rij v.l.n.r. Manny Kunne, Gerda Lansink, Tiny Beckers, dhr. J. Rouwendal, mej. B. Beckers, dhr. Sandmann, Anny Staudt.

Presentatie

De zaken gingen van meet af aan goed en het zag ernaar uit dat de Bornse vestiging een mooie reputatie ging opbouwen. Dat was niet in de laatste plaats te danken aan een goede PR, want in december van het beginjaar werden de gemeentelijke overheid, vertegenwoordigers uit het onderwijs, het verenigingsleven, de industrie en de pers uitgenodigd voor een bezichtiging van het bedrijf, waar een goed verzorgde expositie was ingericht van meerdere artikelen waaraan de Bornse meisjes hadden gewerkt. Er was veel belangstelling en de gasten waren zeer positief over de nette omgeving waarin, zo lezen we, *“het echt vrouwelijk beroep van naaister wordt uitgeoefend.”*

In het personeelsblad werd speciaal voor Borne een rubriekje ingeruimd onder het kopje ‘In en om de Bijenkorf’ en de meisjes werden uitgedaagd om de

De cover van het personeelsblad
Speciale uitgave t.g.v. het tienjarig bestaan

rubriek de komende tijd te vullen met nieuwtjes.

Zo verschenen er, na een wat aarzelend begin, regelmatig berichtjes vanuit het Bornse en omdat het Almelose bedrijf zich nog eens nadrukkelijk wilde presenteren in de nieuwe vestigingsplaats, liet men Bendien's fanfare aantreden voor een muzikale rondgang door het dorp. Dat bracht flink wat publiek op de been en het marsconcert dat ter afsluiting ten gehore werd gebracht werd zeer gewaardeerd. Bendien was helemaal gesetteld in Borne.

De producten

In november 1954 werd gemeld dat er in Borne druk werd ‘gejopperd’. In het fabriekje aan de Bekenhorst waren tientallen Bendien-meisjes al weken bezig met het produceren van zogenaamde

zeiljoppers, korte herenjassen voor watersporters. Deze productielijn deed het goed en er werd positief geschreven over de werkneemsters die overigens steevast ‘meisjes’ werden genoemd.

Toen de joppers minder in trek raakten, werd er een hemdengroep gevormd waarover wordt geschreven dat elf meisjes garant stonden voor de productie van honderden hemden per dag. Er werd flink aangepoot dus. Ook door een team van 7 meisjes, beschreven als klein in getal maar groot in daden, die de stof- en werkmansjassengroep vormde. Hiervan werd gezegd dat de productiecijfers hoog waren en de kwaliteit goed.

De stof- en werkjassengroep in 1957

Begin jaren 60 kwam er een nieuw onderdeel bij in Borne, de witgoedafdeling. Onder leiding van Hillie Noppers werden koksjassen, koksmutsen, kruideniersjassen, damesschorten en laboratoriumjassen gemaakt onder de merknaam BEVA.

Voor dit merk werd in 1959 een forse reclamecampagne gestart. Op 5000 aanplakborden door heel Nederland verschenen affiches met afbeeldingen van ‘het merk met de trompetter’ en werd het getoond tijdens de projectiereclame in vele bioscopen. Bovendien werden er advertenties geplaatst die onder de ogen kwamen van zo’n anderhalf miljoen lezers en als klap op de vuurpijl verscheen er op een

grammofoonplaatje een heus BEVA-lied met een tekst vol uitbundige rijmelarij, zoals *“Vakkleding van Beva, dat is heus steeds de leus: Beva blijft de keus!”*

Het meest bekende product dat uiteindelijk op grote schaal in Borne werd gefabriceerd, was ook een onderdeel van de lijn BEVA-vakkleding: de overall. De merknaam was een afkorting van de woorden Bendiens Vakkleding. De letters, vergezeld van twee trompetters, sierden een aantal jaren de gevel van het gebouw aan de Bekenhorst.

De gevel met de trompetters

Maatschappelijk en cultureel

Al bladerend door ‘Het oog van de naald’, krijgt de lezer een helder beeld van de gang van zaken binnen het totale bedrijf. Wat opvalt is dat er zeker niet alleen geschreven werd over puur zakelijke aangelegenheden, maar ook veel over persoonlijke onderwerpen, sociale aspecten, sport en cultuur.

Bendiens personeelsvereniging stond garant voor een groot aanbod aan activiteiten voor de personeelsleden om zich buiten werktijd in te bekwamen of mee te vermaken. Zo waren er op sportief gebied vele mogelijkheden om zich te ontwikkelen binnen de voetbalvereniging, gymnastiekclub, de wandelclub, tennisclub en volleybalclub. Men kon zich artistiek uiten in clubs voor fotografie en schilderen. Wie als acteur op het podium wilde staan, kon zich aansluiten bij de toneelvereniging en voor de muzikale medewerkers was er de mondorgelclub en de fanfare, waarbij de trom geroerd werd door vrouwelijke trommelaars, de tamboersters.

Ook was er nog een watersportvereniging en een kaartclub. Kortom, het personeel hoefde zich in het toen nog niet door de TV gedomineerde leven, na werktijd niet te vervelen. Omdat de vestiging Borne nog relatief klein was, moesten de Bornse werknemers meestal naar Almelo als ze wilden deelnemen aan bovengenoemde activiteiten.

Dat ‘Het Oog van de naald’ oog had voor de individuele personeelsleden werd duidelijk geïllustreerd door de vele foto’s die er werden geplaatst van groepen nieuwe werknemers van de verschillende vesti-

gingen onder kopjes als: “Wij heten welkom in Almelo”, “Nieuwe gezichten in Emmen” of “Ons personeel in Borne groeit.” Ook werden de werkzaamheden binnen de afdelingen onder de loep genomen en met foto’s ondersteund. Veel aandacht was er voor jaarlijks terugkerende hoogtepunten als de vakantie, het Sinterklaasfeest en Kerstmis.

St. Nicolaasmiddag, december 1957

Waarom de Sint een zonnebril droeg blijft een raadsel

Opleiding en V.O.C

Met de groei van vestiging Borne nam ook het aantal activiteiten toe, zoals de opleiding van het eigen personeel. Nieuwe, meestal jonge werknemers volgden een leertraject in een zogenaamde V.O.C.-klas van de Vakopleiding Confectie-industrie.

“De meisjes van de klas in Borne hebben een forse sneeuwpop gebouwd”

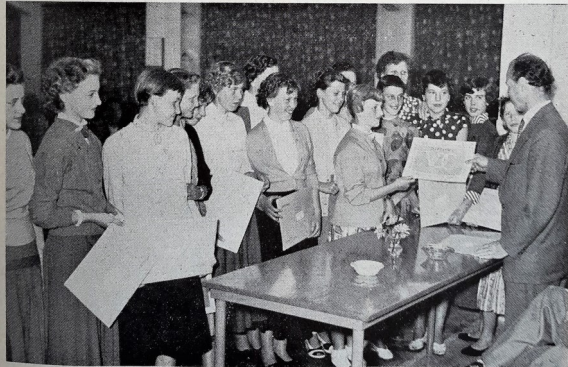
(tekst bij de foto op de cover van het personeelsblad van januari 1959)

De Bornse leerlingen deden zeker niet onder voor hun collega’s van de andere vestigingen, want al in augustus 1956 werd met trots gemeld dat de V.O.C.-klas uit Borne op het examen de beste resultaten had behaald en nog wel van alle V.O.C. examens over het hele land. Die stunt werd in augustus 1958 nog eens herhaald en het resultaat werd mede een daverend succes genoemd, omdat het behaalde gemiddelde van alle cijfers van de Bornse scholieren het hoogste was van alle 45 V.O.C.-klassen in heel

V.O.C.-KLAS BORNE

beste van Nederland

Meneer Tjeerd Bendien reikt de diploma's uit aan de beste V.O.C.-klas van Nederland

Nederland. Dit feit werd beloond met een gezellige avond in 'Het schip' waar de diploma's werden uitgereikt en alle geslaagden een speldje ontvingen. Er werd getrakteerd op koffie met gebak en de heer de Vries van foto Havo vertoonde een film die hij met zijn vrouw in Oostenrijk had gemaakt. De avond mocht niet te laat eindigen want de volgende dag stond voor de geslaagden een reisje gepland naar Amsterdam en Zandvoort.

Met de ouders van de jongedames in opleiding werd een goed contact onderhouden middels ouderavonden en moedermiddagen waarvoor door de leerlingen vaak een kleine tentoonstelling was ingericht. Met name de moeders werd een kijkje geboden in het verloop van de opleiding

Limonade met gebak na de uitreiking van het diploma in de Keizerskroon (1964)

van hun dochters. Ze mochten zelf ook even achter de naaimachine plaatsnemen, maar daaruit bleek al snel dat ze het volledig moesten afleggen tegen hun dochters die al veel vaardiger waren, met name op de zware industriemachine, want dat was andere koek dan het Singertje van moeder thuis.

Personeel

Hoewel een klein onderdeel van een groot bedrijf, was vestiging Borne zeker niet de minste. Dat was ook af te meten aan het personeelsbestand dat gestaag groeide. Toen het vijfjarig bestaan van wat ook wel 'Het atelier' werd genoemd, werd gevierd, bestond het personeelsbestand uit 85 medewerkers. Die waren al niet meer allemaal Borns, want er werd ook personeel aangetrokken uit Hengelo.

Er werd een regeling getroffen met vervoersbedrijf de T.E.T. Een buslijn die in de jaren vijftig alleen van Enschede naar Hengelo reed, werd uitgebreid naar Borne. "Nu kan ons personeel uit Hengelo ook mooi op tijd komen", werd genoteerd en dat was belangrijk want er werd nog gewerkt met een prikklok.

Een overzicht van het atelier in 1957

Er zat nogal wat verloop in het personeelsbestand en dat was duidelijk het gevolg van de tijdsgeest. In de jaren 50 en 60 van de vorige eeuw, was het nog zeer ongebruikelijk dat vrouwen na hun huwelijk bleven doorwerken. Huisvrouw zijn en moederschap konden in de meeste gevallen niet gecombineerd worden met een baan in het bedrijfsleven en omdat het personeel van Bendien voor het merendeel uit vrouwen bestond, was de gemiddelde diensttijd vrij kort. Maar nood breekt wet, want in een bijlage van het personeelsblad werd in februari 1964 gewezen op het grote personeelstekort op dat moment. Voor een baan bij Bendien waren ook gehuwde vrouwen hartelijk welkom voor hele of halve dagen. Ook werd de mogelijkheid geboden om te werken volgens de schooltijdregeling van half negen tot twaalf en van kwart over een tot vier uur.

Op 17 november 1960 vond er een grote feestavond plaats in hotel van der Laan met een keur aan artiesten. Dit ter gelegenheid van de begroeting van het honderdste personeelslid in de persoon van Ans van Dijk die een ingelijste foto van

Ans van Dijk wordt op handen gedragen door haar collega's en klasgenoten

Feesten en reisesjes

Het mag gezegd worden dat de firma niet kinderachtig was in het aanbieden van feesten, uitstapjes en algemeen vermaak.

Zo werd de geslaagden van de V.O.C.- klas altijd een uitstapje aangeboden en werd er minimaal eens per jaar een reisje georganiseerd naar een bestemming ergens in Nederland of Duitsland. De reis voerde meestal naar in die tijd zeer populaire bestemmingen als Amsterdam, Zandvoort en Aalsmeer. Over de grens ging het naar het Teutoburgerwoud, Königswinter met de Drachenfels, Wuppertal of het Sauerland.

Voor de feestavonden moet aardig wat geld zijn gereserveerd, want de artiesten die werden uitgenodigd hadden toen al een redelijke status. Wat te denken van Willy en Willeke Alberti, Mies Bouman, de Mounties, Kees Schilperoord en Anneke Grönloh?

De feestavonden in Borne werden met het groeien van het bedrijf meer en meer in de plaats zelf gehouden, al of niet in samenwerking met de personeelsvereniging van metaalpersfabriek Bons en Evers. Zo

haar intrede bij Bendien ontving en als cadeau een prachtige jas in ontvangst mocht nemen. Deze jas was vanzelfsprekend een eigen product. Tijdens de huldiging werd nog eens duidelijk onderstreept dat de gunstige ontwikkeling met betrekking tot de verkoop van BEVA-producten niet in de laatste plaats mogelijk werd gemaakt door de meisjes in Borne.

vond er op 19 april 1963 een bruisende personeelsavond plaats met conferencier Tonny Leerink, acrobaten The Calthens, accordeonisten Henk Booy en Jan Gorissen, clown Doppie, de muzikale Mr. Simpel en goochelaar Pierre Duro (die zijn kunsten ook regelmatig in het St. Jozefgebouw vertoonde).

Het kon ook een onsje minder, maar niet minder geëerde, met een blijspel opgevoerd door het Borns Volkstoneel. In ieder geval werd vastgesteld dat *“de modinettes alsmede de vele ouders en verloofden hebben genoten.”*

Oud medewerkers

Het beschrijven van een situatie zoals die 'toen' was, komt vaak beter tot zijn recht als de informatie uit de eerste hand komt, zoals hier van oud medewerkers. José Boerhof en Siny Beernink werkten beiden bij Bendien in de jaren 60. Hun persoonlijke herinneringen, foto's en voorwerpen geven een aardige indruk van de sfeer die er destijds heerste in het bedrijf gedurende de periode die ze er hebben gewerkt. José was één jaar in dienst, hoofdzakelijk in 1961. Siny begon op 4 juli 1960 en kreeg op eigen verzoek eervol ontslag op 17 april 1964. Ze is nog steeds in het bezit van de keurig getypte ontslagbrief.

Ervaringen van José

José weet te vertellen dat ze in de V.O.C. klas kwam als veertienjarige. Er moest nog gestempeld worden bij binnenkomst en uitgaan. In haar klasje werden werk en opleiding gecombineerd. Dat hield in dat de jonge werkneemsters twee halve dagen naar school gingen en in de overige tijd ingezet werden voor de productie. In dit geval het vervaardigen van overalls, waarvan de verschillende delen zoals mouwen, voorpanden, achterpanden zakken en kleppen al geknipt waren aangevoerd. Deze onderdelen werden samengevoegd tot complete overalls tot en met het aanzetten van de knopen.

Op gezette tijden waren er pauzes en er was zeker ruimte voor ontspanning, maar verder was het aanpotten op basis van tariefwerk. Tussen het werk door, zo laat José weten, werd er nogal eens gekkigheid uitgehaald en was het regelmatig lachen, gieren, brullen.

De Mounties in Hotel van der Laan tijdens de verwelkoming van het honderdste personeelslid.

De klas van 1961. José, zittend, tweede van rechts

Ervaringen van Siny

Toen Siny bij Bendien begon had ze eind jaren vijftig al de nodige ervaring opgedaan bij de firma Spanjaard, met name in het afwerken van de randen van lakens en slopen van het bekende merk Cinderella. Haar ervaringen geeft ze weer in een in een aantal vermakelijke anekdotes.

Ze werkte voornamelijk in het magazijn waar de stoffen binnenkwamen. Voordat de verschillende geknipte onderdelen naar de naaizaal werden gebracht, werden ze op lange tafels eerst netjes genummerd. Daarbij moest erop gelet worden dat de delen goed bij elkaar pasten, want er kon kleurverschil inzitten.

Tussen haar vaste werkzaamheden door, werd ze ook belast met andere uiteenlopende taken in opdracht van directeur Sandmann. Zo moest ze regelmatig boodschappen halen, was ze verantwoordelijk voor het ophalen en wegbrengen van de post en haalde ze sigaren voor de directeur in de tabakswinkel van Aarninkhof.

Directeuren

Sandmann voerde de bedrijfsleiding in de vestiging Borne, maar het hoofdkantoor was in Almelo en algemeen directeur was de heer Tjeerd Bendien, die zich van tijd tot tijd onaangekondigd liet zien in het atelier aan de Bekenhorst. Als hij gesignaleerd was, ging dat als een lopend vuurtje door de naaizaal. Alle naaisters zaten dan keurig recht op achter hun machines en deden hun uiterste best om zo secuur mogelijk te werken. Het deel van het werk dat klaar was, lag opgestapeld op de grond en de bovenste productie zag er picobello uit. Meneer Tjeerd, ervaren als hij was, inspecteerde de boel en pakte altijd de onderste overalls eruit die al gemaakt waren vóór zijn komst. Maar ook over de kwaliteit van de onderste had hij over het algemeen niet te klagen.

Dhr. Sandmann (r.) in overleg met de bedrijfscommissie.

Eerste hulp

Omdat ze in het bezit was van een EHBO-diploma heeft Siny wel eens een pleistertje moeten plakken. Eén voorval op het gebied van eerste hulp staat haar nog helder voor de geest. Toen een naaister bezig was met het aanzetten van knopen, kwam haar vinger om een onduidelijke reden te ver onder de machine. Het gevolg was dat de knoop niet aan de overall werd gezet, maar bevestigd werd op haar vingernagel! Siny verleende eerste hulp, maar niet voordat een monteur een groot deel van de machine

moest demonteren. De aangenaide knoop was zonder medisch ingrijpen niet te verwijderen en zo moest Siny fungeren als ambulance, dat wil zeggen: ze nam het nog jonge slachtoffer achterop de fiets en leverde haar af bij dr. Polee aan de Prins Bernhardlaan. Daar werd het arme kind verlost van de knoop.

Siny Beernink in het midden met Gerrie Prinsen (links) en Annie Zomer (rechts).

Een hachelijke situatie

Siny werd belast met taken die we in de huidige tijd op z'n zachts gezegd onverantwoord zouden noemen, maar toen werd het risico nog niet gezien. Eens per week ging ze met de bus naar Almelo om brieven en kleine pakketjes op te halen of weg te brengen. Dan nam ze ook het geldkistje in ontvangst met de lonen voor het personeel in Borne en daarmee ging het per bus weer terug naar de Bekenhorst. Toen ze op een dag bij de bushalte in Almelo stond te wachten, bekwam haar een onbehaaglijk gevoel. Niet ver van haar af stond een jongeman met een hoed op en een lange regenjas aan met een hoog opgetrokken kraag. De bus kwam voorrijden, Siny stapte in en zag dat de man met de hoed hetzelfde deed. In de bus hield Siny het geldkistje nog wat steviger vast, want ze had het gevoel dat de jongeman haar nauwlettend in de gaten hield. De bus kwam aan bij halte Dorsetplein in Borne en waar ze bang voor was gebeurde, want toen ze uitstapte, verliet ook de man de bus en volgde haar. Toen ze bij de Keizerskroon de Bekenhorst inliep, werd de spanning te groot en om zich uit de situatie te redden haastte Siny zich naar de boerderij van Knuif waar ze kon wachten terwijl er voor haar gekeken werd waar de vreemde snoeshaan was gebleven. Toen bleek dat die in geen velden of wegen meer te bekennen was, ging het haastig naar het atelier waar ze haar verhaal kon doen. Vanaf die dag werd het geldkistje altijd per auto vanuit Almelo naar Borne gebracht.

Veel lol

Siny beschrijft haar jaren bij Bendien als een mooie tijd met veel lol en af en toe uitdagend kattenkwaad. Zoals die keer dat ze met enkele meisjes een overall opstopten, deze voorzagen van een hoofd van pakpapier met daarop een mooi gevouwen papieren

Links boven: suikerzakje uit de verzameling van Siny .
Midden en rechts: wandbordje en vaasje van José. Het vaasje is een cadeautje van directeur Sandmann.
Links: Speldje uit mijn eigen verzameling (nooit eerder de link gelegd met het Bendien Borne).

hoed. De overall-man kreeg een plekje bij de ingang van het bedrijf. Het gevolg was dat iedereen die nietsvermoedend binnenkwam zich een hoedje schrok. Het was de taak van de keurige heer Sandmann om er voor te zorgen dat de acties van het stel jonge en jolige meiden niet uit de hand ging lopen. Voor dit geval had hij een passende oplossing: in de muur tussen zijn kantoor en het magazijn liet hij een raam plaatsen! Als reactie daarop werd op een onbewaakt ogenblik door de meisjes het raam met pakpapier dichtgeplakt. Stuk voor stuk werden de betrokkenen bij hem op kantoor geroepen om tekst en uitleg te geven, maar men wist van de prins geen kwaad en daar bleef het bij. Sandmann werd ervaren als een goede directeur.

Verdwaald

Als vestiging Borne voor een dagtripje op stap ging, dan mocht dat best gezien worden, dus was de touringcar opgetuigd met een royale vlag voorzien van een Bijenkorf en het opschrift 'Bendien Borne'. Deze uitstapjes waren altijd een groot succes, met wel eens een klein akkefietje.

Het moet waarschijnlijk in Osnabrück zijn geweest. Een klein groepje jongedames, waaronder Siny, bezocht in de voor hen onbekende stad een groot warenhuis. Daar zullen ze vermoedelijk hun ogen hebben uitgekeken en de oriëntatie zijn kwijtgeraakt. Hoe dan ook, bij het uitgaan van de winkel, kwamen ze tot de ontdekking dat de in- en uitgang niet dezelfde was als waar doorheen ze naar binnen waren gegaan. Ze stonden in een totaal andere straat en probeerden van daaruit op goed geluk de bus terug te vinden. Toen konden de meisjes in de voor hen volkomen vreemde omgeving nog niet terugvallen op een mobiele telefoon met navigatie en gingen al dwalend op zoek naar de bus. Die werd uiteindelijk gevonden, al lang klaar voor vertrek met alle andere reisgenoten waaronder Sandmann die zichtbaar aan het einde van zijn geduld was. Ondanks alles arriveerden ze op tijd bij het restaurant waar het eiddiner werd geserveerd.

Naar Osnabrück. Derde van links: Siny Beernink.

Al pratende komen de verhalen los, waarmee zo maar weer een 'Oog van de naald' gevuld zou kunnen worden. Maar dat is voorgoed verleden tijd. Tot de jaren zeventig maakte het bedrijf dat in 1969 door een fusie weer Bendien-Smits was gaan heten, nog een groei door maar moest daarna een groot deel van de productie overbrengen naar het buitenland, voornamelijk Polen. De onderneming werd overgenomen door het Limburgse Macintosh en reorganisaties volgden elkaar in rap tempo op met als gevolg dat honderden werknemers werden ontslagen. Pogingen om nog ergens door het spreekwoordelijke 'oog van de naald' te kruipen liepen op niets uit. Het bekendste confectiebedrijf van Twente was geen schim meer van de firma die in de jaren 60 nog zat te springen om personeel. Wat nog Bendien genoemd kon worden, ging in 1995 definitief ter ziele. De vestiging Borne was toen al lang gesloten.

Noten:

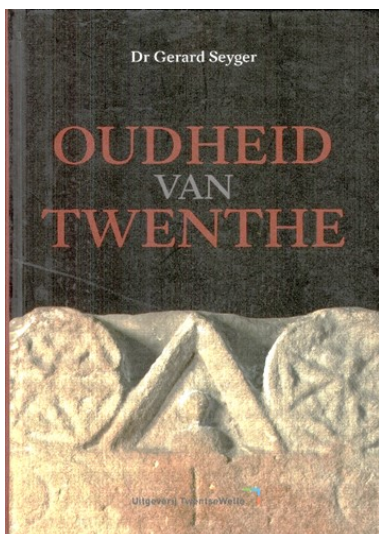
1. De confectiefabriek van Lievenboom stond tot en met de Tweede Wereldoorlog aan de Grotestraat, tegenover bakkerij Immerman. Na de bevrijding, op 9 mei 1945, werd het bedrijf door brand getroffen en brandde volledig uit.

Bronnen:

- Jaargangen 1954 t/m 1964 van 'Het Oog Van De Naald', het personeelsblad van Bendien.
- Veel dank aan Siny Nijhuis-Beernink en José Hultink-Boerhof voor het delen van hun persoonlijke herinneringen aan Bendien Borne.

Boekennieuws

Jan Deckwitz

Titel : Oudheid van Twenthe
Auteur : Dr. Gerard Seyger
ISBN : 9789071517242
Aantal blz. : 592
Uitgever : Twentse Welle, Enschede

Hoe oud is Twente, hoe is het ontstaan en door wie en wat is de begrenzing van dit gebied ontstaan? Om hier achter te komen moet je over informatie beschikken dat in het verleden is vastgelegd. De eerste geschreven bronnen over Twente vind je in de "Annalen" van Tacitus (AD 56-117), een Romeins politicus en geschiedschrijver. Van vóór zijn tijd vind je nauwelijks geschreven bronnen en moet je het hoofdzakelijk hebben van vondsten, die vervolgens moeten worden geanalyseerd en gedateerd. Door de eeuwen heen hebben velen hieraan bijgedragen waardoor het nodige bekend is geworden. De schrijver van het hier besproken boek, Gerard Seyger, geeft een overzicht van gebeurtenissen, mogelijke bronnen en heeft mede aan de hand hiervan de ontwikkeling van Twente vastgelegd.

Het boek is te beschouwen als een "soort encyclopedie" met een uitgebreide toelichting. Het is ingedeeld in 15 kenmerkende perioden, geen jaartallen dus. Het begint bij de Romeinen en Germanen, vervolgt met de Merovingers en de vroege Middeleeuwen, de Kerstening, Missionarissen, enzovoort. Hierdoor zijn gemakkelijk verbanden aan te geven, die in hoofdstukken zijn uitgewerkt. Een verband met Twente komt regelmatig terug. Genuanceerd, en min of meer chronologisch gaat Seyger in op gebeurtenissen en vondsten en geeft hierbij gedetailleerd relaties met verwijzingen aan. Waar hij niet ingaat op specifieke zaken, worden deze per bladzijde genoemd en met noten toegelicht of wordt naar bronnen verwezen. Deze noten en bronverwijzingen vind je dan op dezelfde bladzijde terug.

Over de Romeinse periode is relatief veel bekend en beschreven, de Romeinen beheersten het gebied beneden de grote rivieren. Toen ze op veroveringstochten gingen boven de rivieren kwamen ze in contact met andere volken. Ze drukten hun stempel op hun doen en laten en eisten onderhorigheid af. Zowel vrijwillig als verplicht werden de volken geconfronteerd met deelname in de Romeinse legers en veroveringstochten. De "rode draad" hierin is de relatie tot het landgebied dat tot Twente wordt gerekend.

Het boek vervolgt met de vroege middeleeuwen en de Merovingers, waarbij wordt ingegaan op de ontwikkeling van de infrastructuur, steden, de waterwegen en de hieruit volgende tollens, religie, offers, doodsrutuelen, taalontwikkeling, organisatie, en het documenteren. Machtontwikkeling en het ontstaan van machtsverhoudingen en bezitsdrang worden toegelicht. Ook wordt hierbij verwezen naar bijzondere vondsten.

De kerstening en de Angelsaksische missionarissen,

met hun invloed op de bevolking worden nader beschreven, alsook de betrekkingen tot macht, koningen en keizers, de invloed op landhervorming, regels en wetgeving waarmee het volk moet leren leven. Al deze gebeurtenissen staan vooral in het teken van de ontwikkeling van Twente, een landsdeel waarop steeds meer de nadruk wordt gelegd. Vanaf de tiende eeuw is dan al veel bekend en wordt genuanceerd ingegaan op infrastructuur, plaatsnamen, en registratie van goederen. Tot slot komt de gouwontwikkeling en het graafschap van Twente aan de orde met markerechten en buurtschapsontwikkeling.

Zoals gesteld is de verhaallijn van het boek grotendeels chronologisch, maar door de vele details raak je gemakkelijk het overzicht kwijt.

Ook oogt het boek wat saai door zeer beperkt gebruik van lettertypen, weinig foto's of tekeningen. Bij beschrijving van gebieden en volksbewegingen kunnen kaarten ondersteunend zijn. Die vind je in het geheel niet in het boek. Al met al is het boek zeer informatief met veel details en een zeer goede bronverwijzing. Tijdens het lezen ben je voortdurend geneigd het internet te raadplegen voor aanvullende informatie.

Wat er over Borne is vermeld? Volgens het namenregister, achter in het boek, worden Borne en zijn buurtschappen 55 keer aangehaald, met een verwijzing naar bladzijden. Als je het leuk vindt, kun je hier beginnen met het doorspitten van het boek.

Binnen de Heemkundevereniging Borne zijn ruim dertig exemplaren van het boek verspreid; mogelijk is het bij een van de leden te raadplegen. Ook in het HIP kun je het boek lenen. Naar mijn mening is het boek voor liefhebbers van de Twentse geschiedenis een aanrader!.

De “vergeten” textielfabriek van Borne

Bertie Velthuis

Enschede heeft het van Heekplein en van Heekpark. Borne heeft haar van Heekgaarde. De naam van Heek is sterk verbonden met Enschede. Bij het noemen van de naam van Heek denk je niet direct aan Borne. Immers: Wie 50 jaar geleden, maar ook nu nog wel nog wel Borne zei, zei Spanjaard (en andersom). In Borne kennen we de Spanjaardswijk en de Spanjaardshof. Bijna geen dorp werd zo sterk gedomineerd door één fabrikant als Borne en wel door de N.V. Stoomspinnerijen en weverijen v/h S.J Spanjaard. Waar in ander textielsteden meerdere bedrijven “groot” waren zoals in Oldenzaal Gelderman en Molkenboer, in Almelo ten Cate, Palthe en Scholten en in Enschede van Heek, Janink en ter Kuile was er in Borne maar één fabrikant: Spanjaard. Maar schijn bedriegt. In Borne bestond nog een tweede textielbedrijf. Weliswaar een veel kleinere textielfabriek, te weten, hoe toepasselijk: “Textielfabriek Borne”. Het bedrijf stond aan de Wensinkstraat 1, juist achter bakker Koehorst, eerder bakker Kuipers (Rugg’nbakker”) thans bakkerij Nollen. Textielfabriek Borne was een dochter van de Koninklijke Textielfabrieken Gebroeders van Heek. In de Textielfabriek Borne werd in eerste instantie met name kunstzijde vervaardigd. Vanaf de 60 er jaren bestond de productie vooral uit corduroy en fluweel, samen te vatten als Fustiandoek (zwaar geweven doek van katoen)

De oorsprong van het bedrijf

Het bedrijf aan de Wensinkstraat vond zijn oorsprong in de Hengelose Bontweverij Hulshoff Pol te Hengelo. Dit bedrijf werd in 1870 gesticht door de gebroeders Hendrik Willem Hulshoff Pol. Zij waren

A. Hulshoff-Pol

ook oprichters van de Hollandsche Wolweverij en Ververij. Het bedrijf vervaardigde bontgekleurde katoenen, linnen en zijden doek en andere manufacturen. Het bedrijf was gevestigd aan de Beukweg nabij de Bornsestraat. In 1900 waren er bij de Bontweverij Hengelo 684 arbeiders in dienst. In 1907 waren dit er 729. Een behoorlijk groot bedrijf dus. In 1913 werd er door A. Hulshoff Pol, een zoon van een van de directeuren, een fabriek, ook een bontweverij, in Borne opgericht. De nieuwe vestiging

was waarschijnlijk noodzakelijk als vergroting het totale bedrijf. Het nieuwe bedrijf was een weverij. Twee jaar eerder werd ook al de weverij van het bedrijf in Hengelo met een ververij uitgebreid. Ook was het bedrijf in Hengelo verwickeld in een juridische procedure omtrent de door de gemeente Hengelo vereiste verhoging van de schoorsteen. Die overigens niet doorging omdat het bedrijf met elektromotoren ging werken. In Borne is nimmer sprake geweest van een fabrieksschoorsteen. Waarschijnlijk is hier vanaf het begin met elektromotoren gewerkt. Het gehele bedrijf, de hoofdvestiging in Hengelo en de nevenvestiging te Borne, werd in oktober 1933 geliquideerd. De reden hiervan was dat er in de voorgaande jaren grote verliezen waren geleden in Brits- en Nederlands-Indië. Een sluitende exploitatie was niet mogelijk. De wereldwijde economische crisis van de 30-er jaren en de moordende Japanse concurrentie in Nederlands-Indië maakte dit onmogelijk. De arbeiders werden 14 dagen en de beampten 3 maanden later, na de liquidatie ontslagen. Er

waren toen nog “slechts” 280 mensen bij het bedrijf in dienst. Hoeveel dit er in Borne waren is niet bekend. De villa “de Willemsbraoke” gelegen aan de Enschedesestraat 309 te Hengelo, eigendom van de heer A.H. Hulshoff Pol werd in mei 1934 geveild.

In handen van de Koninklijke Textielfabrieken Gebroeders van Heek

De fabriek werd opgekocht door Koninklijke Textielfabrieken Gebroeders van Heek te Enschede Ook het personeel trad in haar dienst. Twee broers van

N.G. van Heek,
geb. 2-1-1875 en
overl. 27-1-1942.

In 1934 was hij mede-
oprichter van Textiel-
fabriek Borne

Heek, N.G en G.J.P. en drie zonen van N.G. van Heek, Hems, Nico en Wim van Heek, directeuren van de textiel-fabriek te Enschede en G.J. Poerink richtten op 13 juli 1934 de Naamlooze Ven-nootschap Textielfabriek Borne op. Waarom G.J. Poerink, naast de heren van Heek, hieraan ook deelnam en wie hij was is niet duidelijk. Wel bleek hij later commissaris bij het nieuwe bedrijf. Deze van Heeks moeten niet worden niet verward met de familie van Heek, die eigenaren waren van de fir-

De gebroeders nico, Hems en Wim, zonen van N.G. van Heek. In 1934 mede-oprichters van Textielfabriek Borne.
(Foto uit 1951)

ma van Heek en Co (de grote van Heek). De opkomst van kunstzijde was de belangrijkste reden van de aankoop en stichting van de textielfabriek Borne. Maar het was wel degelijk ook een risico. In Enschede sprak men over "het Bornsche Avontuur"

Tot directeur van het nieuwe bedrijf werden benoemd de heer A. Hulshoff Pol, in 1913 de oprichter van het bedrijf. Commissarissen werden de heren H.A. van Heek en G.J. Poerink beiden woonachtig in Enschede. Koninklijke Textielfabrieken Gebroeders van Heek is bij ons beter bekend als "Schuttersveld". Het bedrijf was gevestigd aan de Hengelosestraat hoek Tubantiasingel te Enschede. Thans is daar de woonboulevard Enschede. Aan de zijde van de Tubantiasingel is nog steeds een hoge, lange muur, behorende tot het bedrijf, aanwezig.

Schuttersveld

De naam Schuttersveld komt voort uit de naam van de villa Schuttersveld die in de jaren 1834-1835 door de grote vernieuwer van de Twentse textielindustrie, de Vlaming jonkheer Charles de Maere, aan de Hengelosestraat 107-113 Enschede, werd gebouwd. Schuttersveld heeft waarschijnlijk te maken met de plek waar de villa staat. Daar hield de Enschedese schutterij haar oefeningen. De villa is thans een rijksmonument van cultuur-architectuur en stedenbouwkundig belang. Ze werd in 1856 door een van de stichters, drie gebroeders van Heek, van de Textielfabriek Gebroeders van Heek, Hendrik-Jan (Hein) van Heek, samen met de daar al aanwezige weverij en garenerverij aangekocht. Zijn broers waren P.E en H.J. van Heek. Schutters-

Het logo van Schuttersveld met het kroontje van "koninklijk"

veld als geheel (de fabriek in Enschede, de dochter-maatschappijen M. van Dam te Enschede en Textielfabriek Borne) had in 1960 1800 mensen in dienst. Hiervan werkten er ca. 100 in de fabriek te Borne. Het bedrijf behoorde tot de grote Twentse textielbedrijven. Het bedrijf beschikte over een weverij en spinnerij. Van de gewonnen garens werd een deel doorverkocht. In de weverij, werd per week 200.000 m doek (19 miljoen meter per jaar) geproduceerd. Een kwart van de productie werd gemaakt door Textielfabriek Borne. Anders dan andere grote Twentse textielbedrijven waren de producten van Schuttersveld vooral geschikt voor landen met gematigde klimaat. Geëxporteerd werd bijv. naar Amerika en Canada. Vooral manchester voor stoere werkmanskleding (Pilobroek) en de latere verfijningen als corduroy, tinneroys en fluweel werden geproduceerd. Naast katoen werd er ook met half en geheel synthetische garens en vezelstoffen gewerkt. Dit laatste gebeurde o.a. in Borne waar de kunstzijdeweverij met bijbehorende afdelingen, was gevestigd. Maar ook in Borne waren de hoofdpro-

ducten manchester en fluweel. Op 6 maart 1959 bestond de Textielfabriek Borne 25 jaar. Enkele weken later bestond Schuttersveld 100 jaar. De feestelijkheden van beide bedrijven vonden in de week na Pinksteren (eind mei) plaats. Alle medewerkers en hun echtgenoten en verloofden waren in de tuinen van het landgoed Schuttersveld uitgenodigd om dit jubileum te vieren. Het feest kostte tegen de 1 miljoen gulden, een enorm bedrag voor die tijd. Vanaf 19 mei 1959 mocht het honderdjarige bedrijf het predikaat "Koninklijk" voeren. Prins Bernhard was de eerste die het bedrijf met deze aankondiging feliciteerde.

Textielfabriek Borne

Reeds in 1934, onmiddellijk na de overname door Schuttersveld, moesten alle bont-weefgetouwen zodanig worden omgebouwd, zodat ze geschikt werden voor het weven van kunstzijde. Gerrit Kiewit werd met deze taak belast. De uit 1913 stammende gebouwen werden in 1949, toen de behoefte aan kunstzijde erg groot was, fors vernieuwd en vergroot. Aan de Wensinkstraat werd een deel van de oorspronkelijk gebouwen verbouwd tot een pand in twee bouwlagen in moderne, architectuur met grote ramen. Het hoofdpand werd wit geschilderd. Hierin werden de weverij-voorbereidings-afdelingen als scheerderij, sterkerij, rijgerij een spoelierij ondergebracht. De weverij zelf bleef onveranderd, wel werden en Zwitserse zijdeweefgetouwen (Sauers) geplaatst. Ook kwamen er zijdeweef-automaten en enkele getouwen voor het weven van fluweel. Op de verdieping werden zijdespoel-machines geplaatst. Boven kwam ook een kantine en het kantoor. De tussen de muurdammen aanwezige gemetselde wanden, werden modern wit geschilderd. Men wilde de, de door de plaatselijke jeugd op de gevels gekalkte goals aan het oog onttrekken. De fabriek was in de beginjaren juist buiten het dorp gelegen. In de jaren 50, toen de woningen aan de Wensinkstraat en Woolderweg werden gebouwd kwam ze steeds meer in het dorp te liggen. Een textielfabriek, zeker een weverij, maakt met het heen en weer slaan van de spoelen veel lawaai. Maar wanneer de deuren maar gesloten bleven was de overlast hiervan beperkt. Anders werd het wanneer een van de weefgetouwen "warm" was gelopen. Dan ontstond er in het gebouw, door het smeulende stof, die rijkelijk aanwezig is een weverij, erg veel stank. De deuren werden dan open gedaan, waardoor zowel geluid-, als stankhinder naar de omgeving optrad.

Wanneer eind jaren 60, begin jaren 70 vele grote textielbedrijven, bijv. van Heek & Co in 1967 en Spanjaard in 1971 moesten sluiten had Schuttersveld nog "geen centje pijn". Er waren in 1971 bij het bedrijf 1766 mensen in dienst en het bedrijf had moeite voldoende productiepersoneel te krijgen. Hetzelfde gold voor de Textielfabriek Borne. Het bedrijf werd, onder leiding van de directeur de heer J.J. Bouma, tussen 1959 en 1961 radicaal gemoderniseerd. De werkzaamheden namen 2 jaren in beslag. De werkzaamheden vonden plaats terwijl het bedrijf "gewoon" doordraaide. Er werd bijkans in de open

lucht gewerkt. De oude getouwen werden verwijderd. Er werden nieuwe Zwitserse weefgetouwen (Sulzers) geplaatst. Er werd omgeschakeld naar de productie van vooral manchester en fluweel, het hoofdproduct van Schuttersveld. Er kwam airconditioning. Er kwam een nieuw ketelhuis, een nieuw magazijn, nieuwe toiletten en douche- en kleedruimten. Er werd ook een interne telefooncentrale geïnstalleerd. De dochter van de directeur en haar broertjes en zusjes speelden hiermee in de "fabrieksvakantie". De sheddaken worden vervangen door boogkappen. In 1961 stond er een bedrijf met een hypermodern machinepark. De "opening" werd op 26 oktober 1961 verricht door Mevr. A.W.M. van Bommel-Jansen, echtgenote van burgemeester van Bommel. Bij de "opening" was ook de bijna tachtigjarige oprichter van de fabriek in 1913, de heer A. Hulshoff Pol, aanwezig. Ook voor het personeel is het feest. In het Protestants Centrum (thans Kulturhus) werden de directie, de gepensioneerden en het personeel getraakteerd op een cabaretrevue. De heer G. Kiewik, voorzitter van de feestcommissie heette ieder welkom. Gerrit Kiewik was een van de oudgedienden. In 1933 was hij ook al bij Textielfabriek Borne werkzaam. Hij was chef van de weverij. Onder het motto "humor en rythme" waren er optredens van vele artiesten, zangers, muzikanten, acrobaten en cabaretiers. De avond werd afgesloten met een dansje. Voor het personeel was 1961 zonder meer een gunstig jaar. In dit jaar werd namelijk de winstdelingsregeling ingevoerd. De werknemers ontvingen de helft van het dividendpercentage dat 5% (het primaire dividend) te boven ging, te rekenen over het in betreffend boekjaar verdiende loon, exclusief gratificatie en bijzondere toelagen. Hier hebben de werknemers, indien aan de voorwaarden in een jaar werd voldaan, tot en met 1978, toen het bedrijf voor de

Gerrit Kiewik, chef weverij. Bij de "overname" door Schuttersveld in 1934 was hij al werkzaam in Borne. Zeker nog tot eind 1971

personeel was mede het gevolg van de grote stakingen in de textiel in 1923 en 1932. Arbeiders hadden weinig vertrouwen in deze bedrijfstak. Men ging liever niet in de textiel werken. Textielfabriek Borne had evenals veel andere textielbedrijven gastarbei-

ders in dienst. Bij de textielfabriek Borne hebben geen Italiaanse gastarbeiders gewerkt. Er kwamen wel Turkse gastarbeiders. Op woensdag 6 juli 1966 verongelukte een van deze gastarbeiders. 's Avonds om kwart voor elf, wilde hij de rondweg bij Platenkamp oversteken. Hij stak met een onverlichte fiets de rondweg over. Hij had de fiets nog slechts 2 weken en was bezig het fietsen te leren. Waarschijnlijk was hij onderweg naar zijn pension in Zenderen. Het betrof de 38 jarige gastarbeider J.I.A. Keles uit Kederli bij Ankara. Hij was vader van 8 kinderen. Korte tijd later, januari 1967, werd er op het perceel van de textielfabriek een verblijf voor de aldaar werkende Turken geopend. Het was een keurig ingerichte nieuwe houten barak met een dagverblijf, keuken, slaapkamers, toiletten enz. De opening kreeg een officieel tintje. De heer Folkerts, van de arbeidsinspectie vond het verblijf een stap in de goede richting en het stond in scherpe tegenstelling met de vele particuliere pensions. Beide wethouders, J.J.H. Meijer en M.G. Meulenbeld van de gemeente Borne waren aanwezig evenals de Turkse werknemers. Er was een tolk om de toespraken te vertalen. In de barak konden 12 tot 16 gastarbeiders worden ondergebracht. Samen vierden ze het eind van de ramadan, waarbij ritueel een geit werd geslacht, gebraden en gegeten. De ingewanden bleven "gewoon" op het open perceel achter

Het einde van het bedrijf.

In 1978 en in mindere mate 1979 beleefde de bedrijf Kon. Textielfabrieken Gebroeders van Heek en Textielfabriek Borne nog een topjaar. Er werd een winst gemaakt van fl. 8,6 miljoen. Enkele jaren later komt het bedrijf in de problemen. In oktober 1981 gaf adviseur Mc.Kinsey advies om op een ingrijpende wijze te reorganiseren. In 1982 werden in Enschede 350 mensen ontslagen. Er werkten toen nog 645 mensen bij Schuttersveld, waarvan 69, voornamelijk gastarbeiders, in Borne. Men komt bij dit onderzoek ook tot de conclusie dat het niet meer verantwoord is om naast de weverij in Enschede, nog een weverij in Borne open te houden. De laatste 20 werknemers, voornamelijk gastarbeiders, in Borne worden eind 1981 naar Enschede overgeplaatst. Daar werken ze nog 9 maanden. In de laatste week van juli 1982 werd surseance van betaling aangevraagd. Op 11 augustus van dat jaar is Schuttersveld failliet. Het faillissement werd door curator, Mr. H.W. (Henk) Kessler, bekend als oud vice-voorzitter van FC Twente en voorzitter van de prof sectie van de KNVB, afgehandeld.

De snelle teloorgang van zo'n sterk bedrijf.

Schuttersveld was, met uitzondering van Nijverdalen Cate, dat met haar surfplanken, kunstgras en kunststofdoek o.a. voor civiele werken tijdig van koers veranderde, het laatste grote Twentse textielbedrijf dat het hoofd moest buigen. Vele andere grote jongens, die vooral goedkope katoentjes produceerden, waren haar 15-20 jaar eerder voor gegaan. Na het topjaar 1978 ging het hard bergafwaarts. De ondergang van Schuttersveld kwam vooral door de

De moderne weverij met Sulzer machines

Met de ontwikkeling van de Zwitserse Sulzer weefmachines werd gebroken met het principe van de schietspoel. De schietspoel vroeg, door het heen en weer schieten van de relatief zware spoel door de kettingdraden, veel energie. (en er werd daarmee een hels lawaai gemaakt). "De Sulzer" vervangt de spoel door 17 kleine spoeltjes, 9 cm lang en ca. 35 gram zwaar die met een frequentie van 200 toeren per minuut het inslaggaren door de kettingdraden trekken. Er kan doek tot een breedte van 3,30 m. mee worden geweven. Maar ook het gelijktijdig weven van meerdere smalle doeken op een machine is mogelijk. De komst van deze weefgetouwen waren een enorme innovatie in de weverijen.

veranderingen in smaak van de consument, de "mode". Dit nog versterkt door de rond 1980 heersende malaise in de bouwwereld. De heer van Andel, directeur van Texo Print, eerder Boekelose Stooblekerij, verwoordde het als volgt: "Zo'n catastrofe heeft er altijd ingezet.

Het wereldje van de textiel is onberekenbaar en wanneer een bepaald product bij het publiek uit de gratie is kun je praten wat je wilt maar dan is het over er uit. Wanneer inkopers van de grote modemagazijnen denken; "nu willen we wel eens wat anders dan is het inpakken en wegwezen. Dat is een dreiging die iedere textielman boven het hoofd hangt." Voor de oorlog was de manchester of pilo-broek niet van het lijf te branden. Na de oorlog prefereerde men een aankleding met fluweel, corduroy of tinneroy en voor de ramen een knap velours gordijntje. Maar de vrijbouter uit de jaren 80 heeft een outfit met gaten, rafels en uitgeslagen plekken."

Hiermee werd bedoeld de jeans, de nieuwe mode met spijkerbroek/spijkerpak. Schuttersveld heeft nog wel geprobeerd om jeans te produceren. Maar daar waren nieuwe machines voor nodig en dat geld was er niet meer. De laatste 2 jaar voor het einde werd er fl. 21,5 miljoen verlies geleden. Het bedrijf kon zich niet meer aanpassen. Het bedrijf had zich met specifieke machines toegelegd op de productie van corduroy, fluweel en velours alles van topkwaliteit". Zo werd bijvoorbeeld het geproduceerde fluweel verkocht bij de Bijenkorf. De bekende modeontwerper Edgar Vos, zei bij de te loorgang van Schuttersveld: "Hun fluwelen zijn de mooiste die er op de wereld te koop zijn". Met "de

val" van Schuttersveld was het tijdperk van de textiel in Twente definitief voorbij. Het riante landhuis Schuttersveld, waarmee alles was begonnen, eigendom van Nico van Heek werd voor fl. 6 ton verkocht.

Wensinkstraat, gevelaanzicht van 1949 tot 1961

De fabriek wordt afgebroken, er worden woningen gebouwd.

De gebouwen hebben jaren leeg gestaan voordat ze werden gesloopt. Op het terrein zijn eerst 37 appartementen gebouwd. In 1990 zijn 25 woningen, in de vorm van 10 blokjes van twee en 5 vrijstaande woningen opgericht door de bouwcombinatie Droste-Oude Wolbers (Hengelo en Borne)

Rechts: gevel aan de Wensinkstraat, zoals de Textielfabriek 'Borne' er vanaf 1961 tot de sloop uitzag.

Links: het huidige straatbeeld van de Wensinkstraat op dezelfde plek.

Wie herkent wie?

Hans Nijhof

In 1952 besloten mijn ouders een uitdaging aan te gaan en gingen in op het verzoek om het dagelijks beheer van het St. Jozefgebouw op zich te nemen. Ik was toen slechts een paar maanden oud en heb mijn kindertijd beleefd tijdens de nadagen van het verenigingsgebouw van de R.K. Werklievenvereniging tot 1965. Er voltrokken zich volop activiteiten in 'Het gebouw'. Daar komt vast nog eens een artikel over, maar wat nu past in het geheel van dit themanummer is de bijgaande foto.

Op enig moment, ik moet 4 à 5 jaar oud zijn geweest, werd de bovenzaal verhuurd aan een confectiebedrijfje. Vaag herinner ik me de naaimachines en bergen

textiel op de houten vloer en de bijzonder aardige dames die, gekleed in stofjassen, 'iets' maakten. Geen idee wat, maar het was iets van stof, een textielproduct dus. Navraag naar de achtergronden van de activiteiten in de bovenzaal, leverde weinig resultaat op, niet veel meer dan dat de naam Jan Bruggink viel. Ook broers en zussen moesten het antwoord schuldig blijven. Daarom: wie herkent wie op bijgaande foto?

Ter verduidelijking: het ventje, met een haarcoupe van kapper Portier uit de Aanslagsweg, ben ikzelf. Rechts naast mij mijn zussen Truus en Ans en linksboven mijn moeder Grada Nijhof-Wegters. Achter haar is de betonmolen van het bouwbedrijf van Busscher nog zichtbaar. Maar wie zijn die andere dames, die mij wel eens een snoepje toestopten? Herkent iemand een of meerdere van hen, dan ontvangt de redactie graag reacties via het mailadres: boornenboerschop@ziggo.nl.

De afdeling personeelszaken van de textiel fabriek Spanjaard medio vorige eeuw

In gesprek met voormalig kantoormedewerkster Alie Prigge-Zomer

Leo Leurink

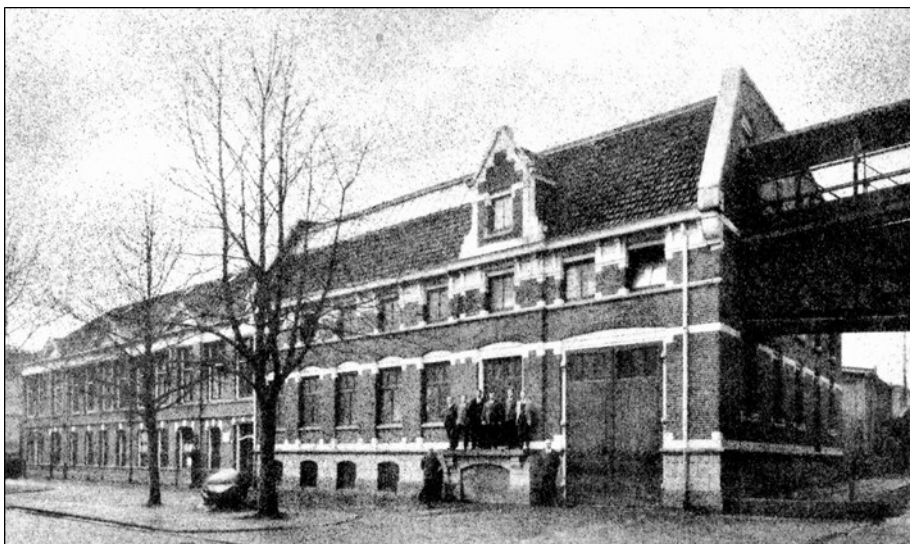
Op een steenworp afstand van het voormalige kantoorpand van Textiel fabriek Spanjaard, althans wat er nu nog van over is, ben ik op een regenachtige ochtend in mei op bezoek bij Alie Prigge-Zomer. Gelukkig pruttelt de koffie in het keukentje van haar knusse appartement ons tegemoet. Alie was medio vorige eeuw bij Spanjaard medewerkster Personeelszaken. Deze nog kwieke 83-jarige dame kan nog levendig vertellen over haar periode bij Spanjaard in de jaren vanaf 1956 tot 1964. Het was in de tijd dat het met de textielproductie nog crescendo ging. Weliswaar waren de Spanjaards, de oorspronkelijke oprichters, sedert de oorlog 1940-'45 toen niet meer in de directie vertegenwoordigd. De (*Cinderella*) lakens, om het in Spanjaardtermen uit te drukken, werden in de na-oorlogse tijd uitgedeeld door de directeuren Bosma en Gielen. Chef Personeelszaken was de in Borne bekende Jan Hagreis. Puttend uit het gesprek met Alie wil ik trachten de lezers een beeld te schetsen hoe indertijd bij Spanjaard, min of meer, de personele zaken werden behartigd.

Alie Zomer, een geboren Borne.

Ze zag het levenslicht in 1938, kort na de geboorte van onze kroonprinses Beatrix (31 januari). Met nog een 3-tal andere baby's in Borne werd dat feit door het Oranjecomité beloond met een krentenwegge en een babyuitzet. Haar vader kwam al eerder vanuit Ommen naar Borne. Hij kon aan het werk bij Nieuwenhuis, de IJzergieterij, gelegen links van het Witte Huis, bewoond door de Spanjaards. Haar moeder kwam van Blokzijl. Na de lagere school bezocht Alie in Borne de MULO aan de Aanslagsweg. Na het behalen van het MULO-diploma werkte ze ruim een jaar op het kantoor van Dickers in Hengelo. In de avonduren nam ze bij mej. Wegter les in typen en steno. Na een sollicitatie werd ze aangenomen bij Spanjaard op de afdeling personeelszaken. De eerste dag kreeg ze van chef Hagreis meteen de volgende boodschap mee: *"Alles wat je hier hoort mag je niet doorvertellen"*. Maar nu 65 jaar later kan dat, denken we, geen kwaad meer.

Het werk op personeelszaken.

Zoals gezegd was in haar begintijd Jan Hagreis afdelingschef, bijgestaan door Janny van 't Spijker en Alie Zomer. Wat later werd daaraan toegevoegd de uit militaire dienst afgezwaaide Gerrit Dorgelo, de latere personeelschef. Verder was er nog de sociale afdeling van Spanjaard als een verlengde van de afdeling Personeelszaken. De reguliere werkzaamheden bestonden uit het verwerken en bijwerken van mutaties in het personeelsbestand. Huwelijken, geboorten en overlijdens binnen het gezinsverband werden uiteraard verwerkt. Wanneer er een werknemer jarig was kreeg deze een felicitatiekaart van Alie en mocht de jarige een attentie uitzoeken tijdens het spreekuur van de sociaal werkster mej. Maneschijn. De jarige kon kiezen uit producten van Spanjaard, bijv. een handdoek, theedoek of stropdas. Verder was er voor het personeel een bibliotheek en een bedrijfswinkel, waar tegen gereduceerde prijzen Spanjaardartikelen te koop waren, waaronder de bekende Kenmore-overhemden en Cinderella-

Spanjaards (nog complete) kantorengebouw in de tijd dat Ali Zomer daar werkzaam was. (rechts het magazijn).

lakens. Ook de Teddy-luiers waren indertijd gewild. Dat er wel eens kleine foutjes in sommige aangeboden producten zaten, kon de pret niet drukken.

De 4-jarige kinderen van de werknemers kregen jaarlijks een uitnodiging toegezonden om in de Spanjaardkantine, onder begeleiding van een der ouders, het Sinterklaasfeest te komen vieren. De heer van de Kamp speelde heel lang als voorbeeldige Sinterklaas; de directie was daar ook altijd bij aanwezig. In Spanjaards badhuis (thans als aula in gebruik) konden de werknemers en gezinsleden destijds het vuil van zich afboenen; een douche nemen

(collectie: H. ten Thije)

kostte 10 cent. Alie vertelt lachend dat ze samen met collegae elke vrijdag, direct na het werk, het badhuis bezochten om er een bad te nemen; maar een bad nemen was wel extra luxe en kostte 25 cent ! Het badhuisbezoek was tijdsgebonden. Als je te lang in bad bleef zitten werd er op de deur gebonsd.

Nu we het over geld hebben; de lonen bij Spanjaard werden toen nog elke week op maandag betaald. De kasafdeling deed het geld in de enveloppen en de afd. Personeelszaken zorgde voor de verspreiding. Dat ging via een kistje per afdeling, bezorgd bij de afdelingsbaas die via een lijst met namen de afgifte

door 'chauffeur met auto' van zijn huis heen en terug rijden. Uiteraard ook naar afspraken buiten de fabriek. Ir. Bosma, vele jaren voorzitter van de Nederlandse Werkgeversvereniging, was vaak buiten de fabriek om elders in het land vergaderingen en dergelijke bij te wonen. Hij kwam daardoor vaak in het nieuws alsook op de televisie. Min of meer bekend is het verhaal, dat een Spanjaardsmede-werker niet wist dat Bosma directeur was. Op zekere dag lummelt hij met een collega wat rond op het fabrieksterrein. Op gegeven moment komt Bosma hun kant oplopen. "Let op, daar kom 'n directeur an", roept

zijn maat. "Wat zeg ie mie noe, directeur? Da's toch den kearl van de tillevisie?", was zijn verbaasde reactie.

Elke ochtend werd er op de afdeling Verkoop vergaderd. Directie en bedrijfsleiders namen dan allerlei zaken door. Maar na afloop, op de maandagen als BVV Borne de dag ervoor had gevoetbald, werd er op de afd. Personeelszaken door de heren uitvoerig de wedstrijd belicht. Uiteraard nam Jan Hagreis daarin het voortouw, hij was toen en nog jarenlang daarna voorzitter van BVV, dat in die jaren in het amateurvoetbal een vooraanstaande rol speelde. Ook de secretaris van BVV, de heer Jansen, werkte bij Spanjaard. Zo waren de lijntjes dus erg kort om met elkaar wat voetbalzaken door te nemen.

1958 - Op weg met de trein naar de wereldtentoonstelling EXPO 58 te Brussel. Op de achtergrond v.l.n.r.: De dames Diny Wieldraaijer, Alie Zomer en Janny van 't Spijker. Voor: Gerrit Dorgelo met rechts de partner van Janny. Op de foto rechts: Gerrit Dorgelo achter de eerder genoemde dames.

regelde. Ook de gepensioneerden haalden hun pensioen op bij de fabriek. Kinderbijslaglijsten werden door Personeelszaken ingevuld en elk kwartaal werd er de kinderbijslag in een enveloppe verstrekt. Directeur Bosma, vertelt Alie, vergat dat altijd. Je moest hem er steeds op attenderen met: "Meneer Bosma uw kinderbijslag ligt hier nog". "Oh, de kinderbijslag", zei hij dan, en stak het achteloos in zijn zak. Vergelijken met zijn salaris, denk ik nu, zal dat voor hem een schijntje zijn geweest, terwijl het voor vele textielwerknemers een onmisbare aanvulling was. Regelmatig kwamen er ook sollicitanten op hun kantoor, dan werd de baas van de betreffende afdeling opgeroepen om de kandidaat door te lichten.

De leidinggevendenden bij N.V. Spanjaard.

Zoals bij de inleiding aangehaald had Spanjaard in die tijd een tweehoofdige directie. Verder waren er bedrijfsleiders en afdelingschefs (de 'bazen'). Directeur Gielen, die in Delden woonde, liet zich elke dag

"Het kan, het moet, het zal !!!".

Het was een publiek geheim, wanneer Spanjaard medewerkers nodig had, jonge mannen die bekend stonden als goede voetballers van Hagreis de voorkeur kregen of bepaalde privileges hadden. Zo werd de legendarische voetballer Albert Muizebelt chef van het magazijn. Albert zei vaak "Ik hoovn nich völ te doen; a'k zundaags op 't voetbalveld mea mien best deu". Ook verkondigde hij later: "Ik was in feite 'n eersten betaalden voetballer in dee tied !" Toen de Spanjaards de baas waren werd BVV vaak (ook financieel) voortgeholpen; zo kon het aan de Prins Hendrikweg haar voetbalveld aanleggen door bemiddeling van Spanjaard. Alie vertelt het, ook in voetbalringen bekende, curieuze verhaal van de brieven die Hagreis daags voor de wedstrijd persoonlijk naar de 1ste elftalspelers bracht. Hierin pept hij de jongens op om komende zondag hun uiterste best te doen. De brief eindigde steevast met de leus: "Het kan, het moet, het zal !!" Deze brieven moest Alie dan altijd

aan het eind van de vrijdagmiddag tikken. Overigens was Hagreis, volgens Alie, een prima baas; hij liet je erg vrij, ook als je lang wegbleef om bij de drukkerij wat te laten drukken, zei hij daar nooit wat van. Maar als je aan het eind van het jaar om opslag vroeg (een C.A.O. voor kantoormedewerkers was er toen nog niet), dan 'vergat' hij dat altijd, na gezegd te hebben: "We zullen daar naar kijken".

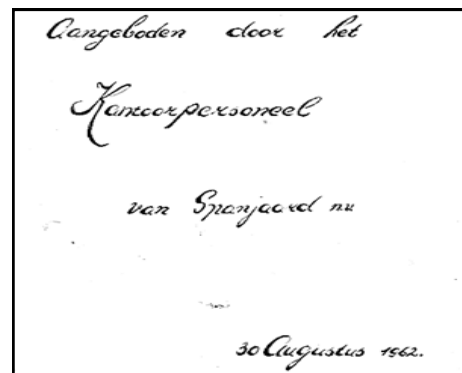
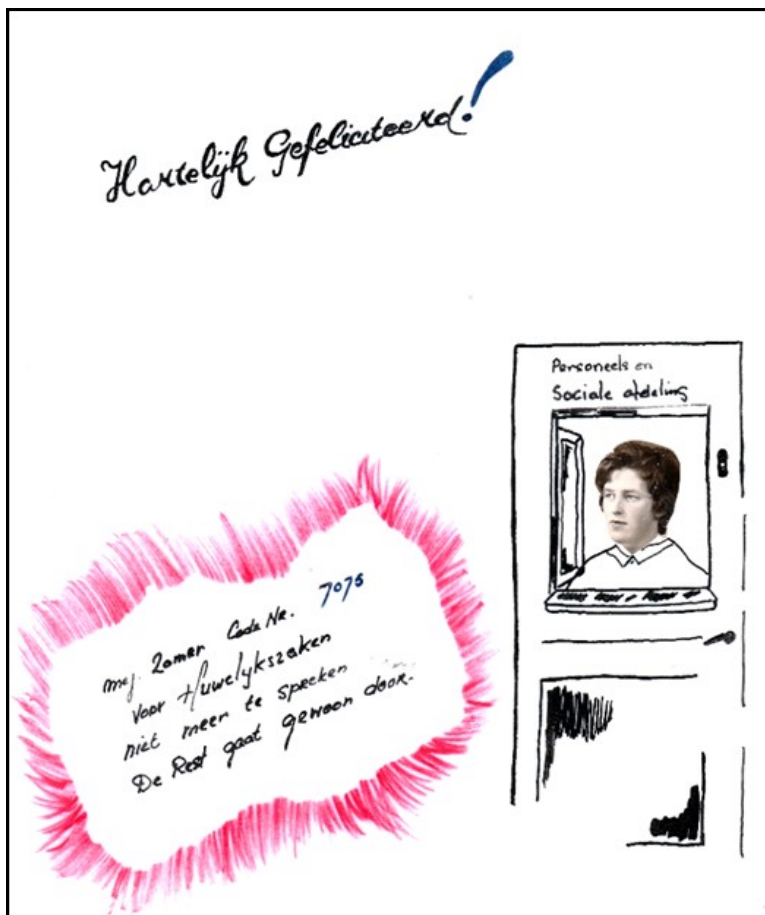
Niet alleen voetbal maar ook de Bornse Harmonie blies haar partijtje mee, dankzij Spanjaard. Ook was er een toneelvereniging. Alie vertelt dat ze wel eens meeging naar de nevenvestiging van Spanjaard in Nieuw-Weerdinge in Drenthe, waar de toneelclub optrad. De mannen daar liepen allemaal nog op klompen.

Een wat verdere reis maakte Alie met de personeelsvereniging in 1958 naar Brussel naar de Expo-wereldtentoonstelling. Enkele foto's, hierbij opgenomen, zijn daar het bewijs van.

Toen ze in 1962 trouwde (zie het hier afgebeelde aangeboden boekwerkje) en daarna als mevrouw Prigge verder door het leven ging, betekende dat

tevens, op termijn, het mogelijke einde van haar baan bij Spanjaard. Het was in die tijd vanzelfsprekend, en niet alleen bij Spanjaard, dat wanneer het eerste kind zich aandiente, dat je met werken stopte of moest stoppen. Zo gebeurde dat ook bij haar. Nadat de kinderen groot waren, werkte zij er af en toe nog als invalkracht op de administratie.

Toch kijkt ze nog altijd terug op een mooie tijd bij de Personeelsafdeling van Spanjaard.

de **wonen**
boer

 since 1961
in het hart
van twente

meubelen
vloeren
raambekleding

www.deboerwonen.nl

PLUS

Huls van den Nieuwboer

MARS
Architectuur

Mars Architectuur
Korte Wensinksweg 1
7622 LB Borne

Tel. 074 266 17 92
Fax 074 266 53 07

E-mail : info@marsarchitectuur.nl
Web-site: www.marsarchitectuur.nl

A r c h i t e c t u u r t o t i n d e t a i l

Nollen

Bakkerij Nollen
Aanslagsweg 16 te Borne
www.bakkerijnollen.nl

AL MEER DAN 160 JAAR
EEN BEGRIP IN TWENTE

EST. 1858
MORSELT
— MODE —

BORNE: GROTESTRAAT 199-205
OLDENZAAL: BISSCHOPSTRAAT 5-7
WWW.MORSELTMODE.NL

Een buurtzame
bank is een
vertrouwd gezicht
in de buurt.
Al 100 jaar.

B

Baartman Assurantiën

Grotestraat 87

7622 GC Borne

T 074 - 266 21 27

E info@baartmanassurantien.nl

I www.baartmanassurantien.nl

RegioBank De buurtzame bank.
Zelfstandig Adviseur

De Barrique

De Dorismolen 1-6, 7623 HS Borne

T: 074 - 267 19 61 • www.debarrique.nl